

Міністерство аграрної політики та продовольства України
Миколаївський державний аграрний університет

О.І. Котикова

МЕТОДОЛОГІЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Опорний конспект лекцій

Миколаїв
2014

УДК 665.022.1:001.891
ББК 72.4
К 73

Рекомендовано методичною комісією факультету менеджменту
Миколаївського державного аграрного університету, **протокол № від**

Рецензенти:

І.І.Червен – д.е.н., професор, завідувач кафедри організації
виробництва та агробізнесу Миколаївського державного
аграрного університету;

В.Н.Парсяк – д.е.н., професор, декан інженерно-економічного
факультету Національного університету
кораблебудування ім. адм. Макарова.

Котикова О.І.

К 73 Методологія і організація наукових досліджень: Курс лекцій / О. І.
Котикова. – Миколаїв : Видавництво МДАУ, 2012. – 83 с.

У курсі лекцій розглянуто теоретичні основи і методологію економічних наукових досліджень, процес їх здійснення та обґрунтування вибору методу дослідження з ілюстрацією застосування на прикладах реальних ситуацій в економічній, фінансовій, маркетинговій та управлінській дослідницькій практиці. Висвітлено питання щодо інформаційного й організаційного забезпечення наукового дослідження, основних сучасних інструментів ресурсного наповнення, апробації отриманих результатів.

Курс лекцій охоплює весь комплекс навчально-методичного забезпечення, необхідного для самостійного вивчення дисципліни і відповідає навчальній програмі з дисципліни «Методологія і організація наукових досліджень».

Для наукових працівників, менеджерів, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 665.022.1:001.891
ББК 72.4

© О.І. Котикова, 2012
© Видавництво МДАУ

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	5
<i>Модуль 1. Методологія і процес наукового дослідження.....</i>	<i>7</i>
1.1. Методологія: сутність, зміст, поняття.....	7
1.2. Основні етапи та форми процесу наукового дослідження.....	13
<i>Модуль 2. Методи наукових досліджень.....</i>	<i>24</i>
2.1. Поняття та базові характеристики методів наукових досліджень.....	24
2.2. Методи емпіричних досліджень.....	32
2.3. Економіко-статистичний аналіз.....	45
2.4. Наукове прогнозування як метод дослідження.....	51
2.5. Планування як функція прогнозування.....	59
<i>Модуль 3. Інформаційне забезпечення наукового дослідження.....</i>	<i>66</i>
3.1. Загальні підходи та принципи формування інформаційного забезпечення наукового дослідження.....	66
3.2. Методика збору наукової інформації.....	71
3.3. Методи аналізу і обробки первинної статистичної інформації.....	77
<i>Модуль 4. Організація наукового дослідження (на рівні магістерської наукової роботи).....</i>	<i>81</i>
4.1. Зміст та структура наукової магістерської роботи.....	81
4.2. Оформлення результатів наукових досліджень.....	89
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	97

ВСТУП

Сучасні парадигмальні, інституціональні зміни в науці як сфері пізнавальної діяльності людини, чітке усвідомлення гносеологічних функцій науки і критеріїв визнання результатів цієї діяльності обумовлюють необхідність подальшого удосконалення та розвитку процесу наукових досліджень, який і забезпечує вироблення нових знань.

Одним із найвпливовіших напрямів наукової діяльності, що структурно її наповнює і формує наукову картину світу, є наукові дослідження університетів.

Саме в цьому секторі суспільного життя створюється інтелектуальний потенціал нації, формується потреба в науковому і професійному розвитку, забезпечується якісно новий зміст компетенцій і компетентностей сучасних фахівців, які є провідниками прогресивних змін у практичній діяльності.

Системна побудова організації наукового процесу знайшла своє відображення у сучасній конструкції багатоступеневої підготовки фахівців, науковців, науково-педагогічних кадрів в Україні, яка відповідає основним положенням Болонської декларації.

Основне завдання для організаторів цього процесу – формування знань з методології, теорії методу і процесу, технології, методичного забезпечення науково-дослідної діяльності, починаючи вже зі студентської науки, на етапах аспірантських і докторантських досліджень.

Розкриваючи зміст методології і процесу наукового дослідження на рівні структурного розуміння методології, змісту процесу, автори приділили велику увагу підходам до обґрунтування проблеми наукового дослідження, його об'єкта та предмета, вибору емпіричної бази, прийомів наукових узагальнень, формування висновків і рекомендацій за наслідками досліджень.

Будуть корисними рекомендації з підготовки наукової статті як форми апробації результатів наукового дослідження.

Окремий розділ конспекту лекцій присвячено теорії методу, в якому розкриваються зміст і базові характеристики методів наукового дослідження, підходи до обґрунтування їх вибору, в т.ч. на емпіричному рівні, пізнання, наведено приклади їх використання в предметній області наукових досліджень. Надано матеріал з економіко-статистичного аналізу як сукупності теоретичних, метатеоретичних та емпіричних методів, основних його інструментів і особливостей здійснення залежно від предметної області. Викладено основні положення теорії наукового прогнозування як методу дослідження, характеристика інструментів і технології здійснення. Застосування основних прийомів та інструментів прогнозування на всіх рівнях дослідження проілюстровано прикладами з урахуванням особливостей предметної області.

Автори, вважаючи за необхідне надати допомогу дослідникові в організації наукового пошуку, приділили велику увагу питанням інформаційного забезпечення цього процесу, методам аналізу і обробки, її

математичної формалізації, роботі з науковими джерелами, ведення наукової дискусії, формування положень наукової новизни.

У модулі «Організація наукового дослідження» поряд із загальними визначеннями сутності кваліфікаційної наукової роботи наведено практичні рекомендації і вимоги щодо виконання її на рівні магістерської дипломної роботи від моменту обґрунтування теми до публічного захисту, які включають інформацію про процедурні норми планування, затвердження оформлення, рецензування, змістовних і організаційних аспектів наукового керівництва і правового супроводження.

Навчальний посібник призначено для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» напрямів підготовки у галузях знань «Менеджмент і адміністрування», «Економіка і підприємництво», для тих, хто займається професійною науковою діяльністю, для практиків, які опікуються вдосконаленням аналітичної бази управління в організації, науковою підтримкою розвитку бізнес-процесів.

Матеріали конспекту лекцій підготовлені відповідно до вимог державного стандарту навчання студентів економічних спеціальностей денної та заочної форми навчання.

При підготовці окремих тем використано навчально-методичну літературу курсу «Економічні дослідження (методологія, інструментрій, організація, апробація)» за редакцією д.е.н., професора, академіка НАПН України А.А. Мазаракі.

МОДУЛЬ 1. МЕТОДОЛОГІЯ І ПРОЦЕС НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ТЕМА №1.1. МЕТОДОЛОГІЯ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ПОНЯТТЯ

1. Структурне розуміння методології наукового дослідження, її основні різновиди

Різноманітне ставлення людини до світу включає й пізнавальне.

Пізнання являє собою активну діяльність людей, спрямовану на здобуття знань.

Знання – це результат пізнавальної діяльності, виражений в ідеальних образах і закріплений у знаках природних та штучних мов.

Існують різні види пізнання:

- буденне, засноване на повсякденному досвіді та здоровому глузді;
- художнє, що характеризується чуттєво-образним виразом дійсності;
- наукове, основними рисами якого є системність, обґрунтованість, аналітичність використання спеціально розроблених методів дослідження тощо.

Основу наукового пізнання, його предметно-суб'єктну форму складає науково-дослідницька діяльність. Науково-дослідницька діяльність базується на засадному принципові теорії пізнання: діалектичного взаємозв'язку чуттєвого і раціонального.

Чуттєве, або сенситивне, пізнання – це пізнання за допомогою органів чуття (зору, слуху, дотику та ін.), яке дає безпосереднє знання про предмети та їх властивості і здійснюється за трьома основними формами:

- відчуття,
- сприйняття,
- уявлення.

Чуттєве пізнання дає знання про ознаки та властивості предметів дійсності. Узагальнити ці знання, заглибитись у сутність речей, пізнати причину явищ за допомогою органів чуття неможливо. Це досягається за допомогою раціонального пізнання.

Раціональне пізнання, або абстрактне (логічне) мислення, опосередковане знаннями, отриманими за допомогою органів чуття, виражається в основних логічних формах:

1) **поняття** – це форма мислення, яка відображає сутнісні ознаки явищ, поданих у їх визначеннях;

2) **судження** – це форма мислення, яка відображає явища, процеси дійсності в їх зв'язках і відносинах;

3) умовивід – це форма мислення, завдяки якій з попередньо здобутого знання з одного чи декількох суджень виводиться нове знання теж у вигляді судження. Тобто, умовивід складається з понять та суджень, він веде від одних понять до інших і відображає процес отримання нових результатів у пізнанні.

Отже, раціональне пізнання найбільш повно й адекватно виражене в мисленні.

Мислення – активний процес узагальнення й опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системах понять.

Виділяють два основні рівні мислення:

1) розсудок – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Це здатність послідовно й коректно будувати свої думки, класифікувати й систематизувати факти.

2) розум – вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями, спрямованість на усвідомлення власних форм та передумов, самопізнання.

Мислення нерозривно пов'язане з **мовою**.

Мова – це знакова система, що виконує функцію формування, зберігання та передання інформації в процесі пізнання дійсності і спілкування між людьми. Єдність мови і мислення не означає їх тотожності. Мислення має ідеальну природу, мова – матеріальне явище, вона є системою звуків або знаків; не відображаючи предметів, вона позначає їх, виступає їх символом.

До пізнання як цілісного процесу включені також:

- **інтелект** визначається як вища пізнавальна здатність розуму та мислення людини, що перевершує за своїми можливостями звичайну розумову діяльність, спрямовану на осягнення сутності предметів пізнання;

- **інтуїція** – це здатність безпосереднього пізнання істини за допомогою наявних передумов. Вона не має очевидної обґрунтованої логіки доказу;

- **воля** – це здатність суб'єкта до вибору мети і наявність необхідних внутрішніх можливостей (засобів) її досягнення. У конкретній пізнавальній діяльності воля має ціннісно-цільовий характер та велике значення. Постійна постановка проблем і прагнення до їх вирішення – дієвий механізм людського пізнання;

- **творчість** – це процес пізнання, який характеризується виходом суб'єкта за стереотипи мислення, пошуком нового, перетворенням дійсності в індивідуально-неповторній формі;

- **талант** – це існуюча від природи здатність суб'єкта до активної творчої діяльності в тій або іншій сфері, яку можна розвивати, а можна і поступово втрачати.

Організація пізнавального процесу вимагає визначення певної базової системи вихідних регулятивних положень (засад), за якими буде здійснюватись участь конкретних суб'єктів цього процесу в його здійсненні.

Сукупність (система) таких засадничих регулятивних положень і є **методологією**.

Методологія (від гр. методос – шлях, спосіб пізнання, дослідження та логос – вивчення) – це наука (вчення) про структуру, логічну організацію, способи, принципи, методи, засоби та норми науково-пізнавальної діяльності. Вона дає змогу усвідомити природу, принципи і методи, що покладено в основу наукового пізнання дійсності та відтворення її в науковому дослідженні. З іншого боку, методологія поєднує і сам результат науково-пізнавальної діяльності – знання. Вона є системою способів побудови, організації і обґрунтування наукового знання.

У *широкому трактуванні методологія наукового дослідження* – це спосіб побудови думки, певним чином упорядкована практична та теоретична діяльність суб'єкта; у *вузькому трактуванні методологія наукового дослідження* – сукупність принципів, методів, прийомів, норм та процедур науково-пізнавальної діяльності, що застосовується в тій чи іншій спеціальній галузі знань (конкретна наукова методологія).

Предметом вивчення методології є насамперед **методи науки** – це прийоми, способи дослідження явищ, які визначають підхід до їх вивчення та встановлення істини, а також сфера їх застосування (це передусім теорія методу).

Науково-методологічне знання, що формується у межах методології наукового пізнання, функціонує на п'ятих **основних рівнях**:

- 1) філософський,
- 2) загальнонауковий (міждисциплінарному),
- 3) конкретно-науковий,
- 4) методико-технологічний,
- 5) техніко-методичний.

Рівні функціонування методології структурно взаємопов'язані з відповідними рівнями проведення наукових досліджень: *теоретичним* та *емпіричним*, у рамках яких можна класифікувати такі види досліджень: **теоретичне** (фундаментальне), **пошукове** (теоретико-прикладне), **прикладне** (теоретико-експериментальне), **наукова розробка** (експериментальне).

Методологія складається з **чотирьох рівнів**.

1. Перший рівень загальний. Загальна методологія науки – це філософська діалектика, логіка і теорія пізнання, розвитку наукового знання в цілому. Загальна методологія науки базується на таких основних законах і загальних принципах діалектики:

- *принцип єдності всезагального взаємозв'язку та розвитку*, який потребує повного всебічного врахування зв'язків і залежностей об'єкта, щоб уникнути однобічності вивчення певного явища і має врахувати всі його суттєві аспекти і зв'язки;

- *діалектичне протиріччя* є внутрішнім самозабезпеченням, яке і передбачає одночасну єдність та антагонізм елементів і характеристик предметів або явищ;

- *принцип єдності якості та кількості, або якісного і кількісного підходів у наукових дослідженнях* полягає в тому, що взаємозалежність цих категорій визначається діалектичною природою буття, забезпечуючи розмаїття явищ. Нагромадження кількісних змін приводить до виникнення нової якості;

- *принцип діалектичного заперечення* полягає в необхідності дотримання спадковості при переході від старого до нового, від попереднього до наступного. Попереднє заперечується, але не абсолютно, а відносно, та не у всіх, а лише у визначених відношеннях.

2. Другим рівнем методології є методологія науки, яка описує найбільш загальні принципи побудови та засоби одержання наукового знання.

3. Третій рівень – це *методологія конкретної науки* в її сучасному стані, яка є багаторівневою комплексною системою знань (або окремою наукою). Основна функція методології конкретної науки полягає у встановленні наукових фактів і розробленні на їх основі вчень про організацію й засоби здійснення теоретичної, експериментальної та практичної діяльності дослідника в межах даної науки. Методологія конкретної науки дає характеристику таких складових наукового дослідження, як об'єкт, предмет, завдання, засоби здійснення.

4. Методико-технологічний (четвертий) рівень методології – це така система методологічних принципів, форм і способів організації методологічного знання, яка безпосередньо зумовлюється теорією конкретного підходу.

Вирізняють також диференціації рівнів науково-методологічного знання за його **спрямованістю та змістом**.

1) на **філософському рівні методології науки** здійснюється обґрунтування основних принципів організації наукового знання, які безпосередньо виводяться з загальних принципів діалектики. Завдяки цьому розкриваються закономірності взаємозв'язку філософського та

загальнонаукового методів пізнання, виявляються їхні загальні фундаментальні підвалини та встановлюються ознаки, на підставі яких стає можливим виокремлення наукового пізнання в особливий вид пізнавальної діяльності людини;

2) **на загальнонауковому рівні методології** знаходять своє вирішення проблеми структури наукового знання, його розподіл в межах окремих наук та інтегрування в загальну наукову картину світу, встановлення законів зародження розвитку та зміни наукових теорій і їх понятійної основи, структури й сутності загальнонаукових методів, умов та критеріїв науковості, аналізу мови науки, аналізу формальних і формалізованих методів побудови теорії, дослідження та наукового опису, типології систем наукового знання тощо;

3) **у межах конкретно-наукової методології** розробляються певні теоретико-методологічні підходи до процесу наукового пізнання, що є найбільш адекватними до природи предмета та сутності досліджень, які здійснюються в обсязі даної науки. На підставах кожного конкретного підходу розробляються відповідні йому поняття та уявлення, використовуючи які методологія даної науки обґрунтовує й описує систему принципів, методів, форм, прийомів та засобів проведення наукового дослідження та викладу його результатів.

1.2. Категорії, принципи, теорії, парадигми і методи як змістовні складові методології наукового дослідження

Категорія (від грец. *kategoria* – висловлювання, судження, визначення, ознака) є формою мислення, яка відображає універсальні властивості та співвідношення предметів об'єктивної дійсності. Це найбільш загальні та фундаментальні поняття, що віддзеркалюють суттєві всезагальні властивості й відношення предметів і явищ дійсності, а тому є основою будь-якої методології.

За походженням (з латинської) термін **«принцип»** означає основну засаду, і розуміється як найбільш загальне правило діяльності. В пізнавальному процесі принцип виступає початковим компонентом методології. Хоча кожна епоха виробляє і використовує свої принципи, їх розвиток відбувається на основі методологічної спадкоємності попередньо сформованих.

Важливим елементом методології є **закон** – це об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок між об'єктами дійсності, це логічно формалізоване та чітко сформульоване співвідношення між явищами, предметами, процесами. Закон характеризується як необхідне, істотне, стійке, повторюване та загальне. Однак слід розуміти, що закон – досить абстрактне формулювання, яке не може охопити всього різнобіччя дійсності. Конкретне явище завжди багатше, ніж

закон. Водночас закон, нівелюючи індивідуальні, випадкові властивості та зв'язки, дає змогу людині охопити внутрішню сутність предметів і явищ.

Похідним від закону є поняття **закономірності**, певної впорядкованості подій, відносної постійності головних детермінуючих факторів. Іноді закономірності розглядають як сукупний результат дії багатьох законів.

Парадигма є сукупністю методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов, що сформувалися історично і прийняті у своїй спільності як зразок, норма, стандарт вирішення проблеми і містить символічні узагальнення, цінності.

Невід'ємною складовою змісту методології є **метод**, який розглядається як сукупність певних правил, прийомів, норм пізнання, оцінки або дії. Метод пов'язує дослідника з об'єктом дослідження і надає інформацію про ті або інші аспекти об'єкта.

У науковому дослідженні формуються і набувають відносної самостійності такі форми та елементи методології наукового дослідження, як: *ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія*.

Ідея – це форма наукового знання, яка відображає зв'язки, закономірності дійсності. Ідея в науковому пізнанні виконує такі основні функції:

- підсумовування досвіду попереднього розвитку знання;
- синтезування знання в цілісну систему;
- прямування пошуку нових шляхів вирішення проблем.

Проблема (грец. *problema* – задача) – це форма наукового знання, що є єдністю двох змістовних елементів: знання про незнання і передбачення можливості наукового відкриття. Проблема є відображенням ситуації, яка об'єктивно виникає в процесі розвитку суспільства як протиріччя між знанням про потреби людей у яких-небудь результативних практичних та теоретичних діях і незнанням шляхів, засобів, знарядь їх реалізації.

Гіпотеза (грец. *hypothesis* – основа, припущення) – це форма наукового знання, за допомогою якого формується один з можливих варіантів вирішення проблеми, істинність якої ще не встановлена і не доведена. Гіпотеза є формою розвитку наукового пізнання, засобом переходу від невідомого до відомого, від неповного, неточного знання до більш повного, точного.

На основі трьох зазначених елементів методології наукового дослідження (ідея, проблема, гіпотеза) в їхній діалектичній єдності формується наукова концепція, яка обґрунтовує основну ідею теорії.

Концепція (від лат. *conception* – розуміння, система) – це форма та засіб наукового пізнання, яка є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї, це науково обґрунтований та в основному доведений вираз основного

змісту ідеї, але на відміну від теорії він ще не може бути втіленим у струнку логічну систему точних наукових категорій.

Теорія (грец. *theoria* – спостереження, дослідження) – це система достовірних, обґрунтованих глибоких та конкретних знань про дійсність, яка має чітку логічну структуру і дає цілісне, системне уявлення про закономірності та суттєві характеристики об'єкта. Теорія на відміну від гіпотези є знанням достовірним, істинність якого доведена і перевірена практикою. Від інших видів достовірного знання теорія відрізняється своєю точною логічною організацією і своїм об'єктивним змістом, а, відповідно, і своїми пізнавальними функціями.

За загальним підходом можна визначити п'ять основних функцій теорії (табл. 1).

Таблиця 1

Функції теорії

<i>Назва функції</i>	<i>Характеристика функції</i>
Описова	Описує повну сукупність фактів
Інформативна	Інформує про сутність відображених теорією об'єктів. Це найбільш достовірна сутнісна і узагальнювальна інформація
Системоутворювальна	Упорядковує певну сукупність фактів, являє собою системне бачення об'єктів
Пояснювальна	Пояснює об'єкти і факти, виділяючи закономірності та причинно-наслідкові зв'язки, кореляційну залежність
Прогностична	Уможливорює передбачення на підставі закономірностей майбутній стан об'єктів
Методологічна	Виступає як метод здобування нового знання
Практична	Є засобом практичної зміни дійсності, побудови технологій

ТЕМА №1.2. ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ФОРМИ ПРОЦЕСУ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Поняття процесу наукового дослідження

Науково-пізнавальний процес у формі наукового дослідження має свої **особливості і специфічні ознаки**:

по-перше, орієнтація на вивчення об'єктів, що безпосередньо або опосередковано, актуально або потенційно включені в суспільно-практичну діяльність людини як можливі об'єкти її освоєння, що не зводяться до об'єктів повсякденного досвіду;

по-друге, націленість науки на вивчення не лише об'єктів, що досліджуються в сьогоденній практиці, але і тих, які можуть стати предметом масового практичного освоєння в майбутньому. Ця риса дозволяє розмежувати наукове і буденне стихійне пізнання і вивести ряд конкретних специфічних ознак, що характеризують природу наукового дослідження.

по-третє, наукове дослідження орієнтоване на предметний і об'єктивний аналіз дійсності, а це означає, що всі об'єкти повинні досліджуватися як такі, що підкоряються об'єктивним законам функціонування і розвитку.

Необхідною умовою наукового дослідження є вироблення наукою спеціальної **наукової мови**, придатної для опису специфічних об'єктів.

Наукове дослідження потребує **особливої системи спеціальних знарядь, приладів, інструментів**, які, безпосередньо впливаючи на об'єкт, що досліджується, дозволяють виявити його можливий стан в умовах, штучно створених суб'єктом. Звідси виникає необхідність спеціальної наукової апаратури (вимірювальних інструментів, приладових установок), які дозволяють науці експериментально вивчати нові типи об'єктів.

Заняття наукою вимагають особливої підготовки суб'єкта пізнання, в ході якої він засвоює *засоби наукового дослідження*, що історично склалися, вчиться прийомам і методам роботи з цими засобами. Включення суб'єкта в наукову діяльність передбачає разом з опануванням спеціальних засобів також і засвоєння *певної системи ціннісних орієнтацій і цільових установок*, специфічних для науки.

До основних цільових установок можна віднести:

- *пошук істини*. Ця установка втілюється в цілому ряді ідеалів і нормативів наукового дослідження: у певних стандартах організації знання (наприклад, вимоги логічної незаперечності теорії і її дослідного підтвердження), пошуку пояснення явищ на підставі законів і принципів, які відображають сутнісні зв'язки об'єктів, що досліджуються.

- *установка на здобуття нового знання*. Ця установка виражається в системі нормативних вимог до наукової творчості (наприклад, заборони на плагіат, допустимості критичного перегляду підстав наукового пошуку як умови освоєння нових типів об'єктів тощо).

Таким чином, розглядаючи пізнання як специфічну діяльність людини, результатом якої є знання, під **науковим дослідженням розуміється** процес вироблення нових наукових знань, один із видів пізнавальної діяльності, яка характеризується об'єктивністю, відтворюваністю, доказовістю і точністю.

Загальна модель процесу наукового дослідження включає такі основні етапи:

- програмування і планування досліджень,

- отримання інформації та її обробка через застосування відповідних методів,
- формування результатів.

2. Рівні та класифікація наукових досліджень

У структурі наукового пізнання існують два рівні — **емпіричний і теоретичний**, яким відповідають два взаємозв'язаних видів пізнавальної діяльності: **емпіричне і теоретичне дослідження**. Залежно від предмета, методу, типу суб'єкта, умов і передумов дослідження, а також одержуваних знань класифікацію наукових досліджень як процесу можна представити таким чином (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація наукових досліджень

Ознаки класифікації	Різновиди наукових досліджень
<i>1. Предмет дослідження</i>	
Сфера знаходження предмета	Природничі, технічні, економічні, соціальні, політичні, педагогічні тощо
Ступінь представленості сторін об'єкта	Комплексні, некомплексні
Ступінь вираженості динаміки об'єкта	Точкові, повторні, панельні
<i>2. Метод дослідження</i>	
Глибина і складність аналізу	Розвідувальні, пілотажні або зондажні, описові, аналітичні
Домінування вживаного методу	Спостереження, аналіз документів, дослід, експеримент, аналітика тощо
Тип дослідницької діяльності	Емпіричні, емпірико-теоретичні, теоретичні
<i>3. Тип суб'єкта дослідження</i>	
Структура суб'єкта	Колективні, авторські (персональні)
Кількість цілей, що висуває суб'єкт	Багатоцільові, одноцільові
<i>4. Умови і передумови дослідження</i>	
Тип умов знаходження об'єкта	Польові, лабораторні
Забезпечення апріорною інформацією	Інформаційно-забезпечені, Інформаційно-незабезпечені
<i>5. Одержуване знання</i>	
Новизна одержуваного знання	Новаторські, компіляторські
Тип одержуваного знання	Емпіричні, емпірико-теоретичні, теоретичні
За роллю в науці	Фіксуючі факти, перевірні гіпотези, узагальнювальні, аналітичні, синтезуючі, прогностні, ретроспективні тощо
Сфера застосування знання	Прикладні, теоретико-прикладні, теоретичні

Розрізнення емпіричного та теоретичного рівнів слід здійснювати з врахуванням специфіки пізнавальної діяльності на кожному з цих рівнів. Основні критерії, за якими їх розрізняють:

- характер предмета дослідження;
- тип задіяних засобів дослідження;
- особливості методу.

Відповідно до своїх особливостей емпіричний і теоретичний типи пізнання розрізняються за методами дослідницької діяльності.

Основними методами емпіричного дослідження є:

- реальний експеримент і реальне спостереження,
- вимірювання,
- порівняння,
- опис,
- конкретно-предметне моделювання.

В теоретичному дослідженні використовують:

- загальнологічні методи пізнання (аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, узагальнення, аналогія),
- метод ідеалізації (метод побудови ідеалізованого об'єкта);
- метод побудови теорії (формалізація, аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний);
- метод логічного і історичного дослідження,
- системний, функціональний, інформаційний, ймовірний та модельний методи.

Таким чином, емпіричний і теоретичний рівні знання відрізняються за предметом, засобами і методами дослідження. Проте виділення і самостійний розгляд кожного з них є абстракцією: у реальній дійсності ці дві системи знань завжди взаємодіють. Виділення ж категорій «емпіричне» і «теоретичне» як засобів методологічного аналізу дозволяє з'ясувати, як влаштовано і як розвивається наукове знання.

Емпіричний і теоретичний рівні поділяються на особливі підрівні, кожен з яких характеризується специфічними пізнавальними процедурами і особливими типами отриманого знання.

Останнім часом до двох основних рівнів наукового пізнання іноді долучають ще один – **метатеоретичний**, на якому формується *теорія про теорію*. Іншими словами, об'єктом теоретичного дослідження тут стає сама теорія, і ця обставина зумовлює зростання глибини теоретизації відповідних фрагментів наукового знання. Наочним проявом цієї тенденції став розвиток математичних досліджень (аналіз засад побудови математичної теорії тощо).

3. Обґрунтування проблеми наукового дослідження

Економічне дослідження починається з виділення і постановки наукової проблеми, яка викликана або назрілими запитам практиці, або вимогами теорії й пов'язана з необхідністю вирішення суперечності між старими поняттями і новими науковими фактами.

Можна дати наступні визначення категорії «проблема»:

- це наукова задача, яку потрібно вирішити в процесі наукового дослідження,
- це сукупність теоретичних і практичних завдань, необхідність виконання яких постає перед економічним суб'єктом,
- це знання про невідоме у науці.

Наукова проблемність полягає в тому, що факти розвитку об'єкта дослідження ще недостатньо пояснені (або можливо зовсім не пояснені) в науці, теоретично малообґрунтовані. Отже, в основу об'єктивності наукової проблеми покладено суперечність між теорією і фактами.

Завдяки правильному формулюванню проблеми з'являється можливість ефективно організувати процес наукового дослідження і побудувати певну його логіку. Не можна проводити дослідження, не маючи достатньою мірою обґрунтовану проблему, оскільки від неї залежить вибір теми і мети дослідження, методів і прийомів, які буде застосовувати дослідник.

Наприклад: у сфері управління витратами на підприємствах основні проблеми обумовлені виникненням істотних суперечностей та невідповідностей щодо ідентифікації сутності та складу витрат, можливостями перенесення їх на собівартість чи визнанням такими, що можуть фінансуватися з прибутку. В акціонерних товариствах виникають нові проблеми щодо управління витратами, зокрема, таких, що пов'язані з емісією акцій, формуванням та розміщенням акціонерного капіталу, оприлюдненням річної фінансової звітності, проведенням аудиторських перевірок тощо.

Конкретною формою обґрунтування проблеми наукового дослідження є **постановка проблемної задачі**, де сформульовано сутність проблеми та окреслено етапи її вирішення. Неможливо обґрунтувати проблему наукового дослідження без глибокого розуміння історії та логіки розвитку економічної науки в цілому та наукового розуміння самої цієї проблеми або споріднених і суміжних проблем.

Наприклад: сфера формування і використання оборотного капіталу підприємства є об'єктом численних теоретичних розробок. Однак проблеми дослідження теоретико-методичних засад формування та використання оборотного капіталу, визначення пріоритетів джерел його формування, шляхи

стабілізації руху оборотного капіталу підприємства, напрямки його ефективного використання та мобілізації додаткових джерел поповнення залишаються недостатньо дослідженими в економічній науці та потребують подальшого наукового обґрунтування. Так, у теорії та практиці управління існують розбіжності щодо трактування сутності витрат, побудови їх класифікацій залежно від цільового призначення, оцінювання ефективності їх формування та впливу на цільові економічні показники діяльності підприємства.

Вибір наукової проблеми дослідження обґрунтовується насамперед її актуальністю. **Актуальність теми дослідження** обґрунтовується шляхом критичного аналізу та порівняння з відомими розв'язаннями наукової проблеми. Висвітлення актуальності не повинно бути багатослівним, головне - показати сутність наукової проблеми.

Наприклад: актуальність теми управління витратами на підприємстві обумовлено потребами підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур. Важливою передумовою для цього є оптимізація витрат підприємства за усіма статтями та елементами, конкретними об'єктами, операціями, бізнес-процесами, що формує можливості для досягнення бажаного рівня фінансової результативності та раціонального розподілу обмежених ресурсів.

Обґрунтовуючи проблему наукового дослідження, важливо відразу усвідомлювати можливі рекомендації і пропозиції щодо її вирішення. Вирішення наукової проблеми вимагає від дослідника використання нових підходів та засобів пошуку знань. Для розв'язання складної проблеми її слід поділити на більш прості підпроблеми, побудувавши їх певну послідовність.

Відображенням проблеми є **тема наукового дослідження**. У результаті дослідження за темою одержується відповідь на сформульовану проблему.

Отже, виконання наукового дослідження обов'язково починається з вибору проблеми і постановки наукових питань, тобто з формулювання теми дослідження. Причиною недостатньої обґрунтованості проблеми дослідження є неінформованість дослідника, що здебільшого призводить до формулювання й відповідно до розробки уже вирішених проблем і одержання наукових результатів, які уже відомі.

Наукова проблема реалізується у конкретній **меті та завданні** (завданнях), які ставляться перед дослідником. Мета і завдання повинні впливати з наукового аналізу попереднього знання і сучасного стану досліджуваної сфери економіки. Не слід формулювати мету як «Дослідження...», «Вивчення...», тому що ці слова вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету.

Наприклад: щодо проблеми управління витратами підприємств метою магістерської роботи може бути удосконалення теоретичних і методичних положень та практичних рекомендацій з управління витратами підприємств. Для досягнення мети дослідження можна поставити такі завдання:

- оцінити динаміку і структуру витрат підприємств,*
- дослідити вплив організаційно-технологічних особливостей галузі на систему управління витратами,*
- удосконалити класифікацію витрат підприємств відповідно до вимог управління,*
- розробити пропозиції, що забезпечать можливість удосконалення системи витрат на підприємстві на основі організації та впровадження системи бюджетування.*

4. Обґрунтування об'єкту та предмету наукового дослідження

Об'єктом наукового дослідження є визначена частина дійсності, об'єктивний процес або явище з метою пізнання його сутності, закономірностей розвитку і можливостей подальшого використання в практичній діяльності (процес або явище, що зумовлює проблемну ситуацію, і яку обрано для вивчення).

Наприклад: кругооборот оборотного капіталу підприємств; витрати у корпораціях; процес фінансового планування на підприємствах; процес розвитку малого бізнесу (за видами економічної діяльності); процес формування ринку молока і молочних продуктів; операційна діяльність, її витрати та відображення в обліку і контролі.

Предметом наукового дослідження є соціально-економічні закономірності функціонування та розвитку об'єкта, різноманітні його якості; властивості тощо (властивості, аспекти та відносини об'єкта). Предмет дослідження передбачає певну ступінь абстрагування від реалій досліджуваного об'єкта. Шляхом однозначного трактування предмета наукового дослідження робиться спроба усвідомити і узагальнити практику вже існуючих досліджень у даній сфері економічної науки.

Наприклад: фінансові відносини, що виникають при формуванні, розміщенні та використанні оборотного капіталу промислових підприємств; теоретико-методичні та прикладні засади управління витратами у машинобудівних корпораціях; методологічне, методичне й організаційне забезпечення фінансового планування діяльності промислових підприємств; теоретичні та методичні засади розвитку і регулювання малого бізнесу; механізми та інструменти стимулювання розвитку ринку молока і молочних продуктів, які сприяють формуванню ефективного конкурентного середовища;

організація і методологія обліку та контролю витрат операційної діяльності підприємства.

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта. Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. Предметом дослідження є частка об'єкта.

5. Вибір емпіричної бази наукового дослідження

Емпірична база формується на емпіричному етапі наукового дослідження.

Емпіричні дослідження – це способи отримання наукових фактів під час спостереження, діагностування, експерименту, які констатують якісні та кількісні характеристики об'єктів та явищ. На емпіричному рівні у результаті безпосередньої взаємодії з реальністю дослідник отримує знання про певні явища, виявляє властивості об'єктів або процесів, встановлює емпіричні закономірності.

Вибір емпіричної бази дослідження передбачає обрання певного суб'єкта господарювання, на матеріалах якого буде виконуватись дослідницька робота. Напрямок та специфіка діяльності підприємства повинна відповідати обраній темі дослідження.

Емпіричні дослідження мають логічну систему послідовних дій і передбачають виконання таких етапів:

1. Розробка проблематики (наприклад: *«Маркетинг відносин в управлінні підприємствами готельного господарства»*).

2. Визначення кола питань (наприклад:

- *дослідити напрацювання економічної науки щодо розвитку концепції маркетингу відносин та удосконалити понятійний апарат у сфері управління підприємством готельного господарства на основі маркетингу відносин;*
- *розкрити концептуальні основи впровадження маркетингових відносин у процес управління підприємствами готельного господарства;*
- *виявити особливості управління якістю у процесі формування відносин між виробниками та споживачами на ринку готельних послуг;*
- *проаналізувати форми реалізації маркетингу відносин підприємств готельного господарства України;*
- *поглибити методичні основи оцінки якості взаємодії виробників та споживачів готельних послуг, визначити основні детермінанти, що на неї впливають;*
- *узагальнити підходи до управління персоналом підприємства готельного господарства на основі внутрішнього маркетингу;*
- *обґрунтувати стратегію управління відносинами підприємств готельного господарства з партнерами;*

- запропонувати методику оцінки ефективності відносин готелів зі споживачами;

- розробити модель управління підприємством готельного господарства на основі маркетингу відносин.

3. Визначення методів дослідження (наприклад: метод історичного аналізу дозволить дослідити еволюцію концепції маркетингу відносин та зміни ролі маркетингу в управлінні підприємством; системний підхід стане підґрунтям визначення, сутності, принципів формування та структури комплексної системи управління підприємством готельного господарства на основі маркетингу відносин. На основі методів маркетингових досліджень (експертних оцінок, анкетування), а також факторного та кореляційно-регресійного аналізу можна визначити рівень впровадження маркетингу відносин в управління підприємствами готельного господарства та проблеми його реалізації у процесі стратегічного управління підприємством. Методи аналізу та синтезу, аналогій, індукції та дедукції, а також економіко-статистичні (групування та графічний) методи застосовуються для обґрунтування процесу використання маркетингу відносин при розробці стратегії управління підприємством готельного господарства, оцінки відносин підприємства зі споживачами готельних послуг, розробці системи управління персоналом підприємства).

4. Структура інструментарію збору даних (наприклад: теоретико-методологічною основою дослідження стали законодавчі та нормативні акти України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Інформаційну базу дослідження складають офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства культури і туризму України, Головного управління комунального і готельного господарства, а також даних фінансової і статистичної звітності вітчизняних підприємств готельного господарства, інформаційних туристичних ресурсів в Інтернеті, анкетні дані, одержані у ході комплексного маркетингового обстеження підприємств готельного господарства України та їх споживачів).

5. Перевірка і остаточне визначення інструментарію збору даних.

6. Підготовка і планування збору даних.

7. Побудова вибірки. Емпіричний дослідницький процес може бути суцільним або вибіркоvim. Якщо він є вибіркоvim, то претендує на репрезентативність. *Репрезентативність* – це властивість вибіркової сукупності відтворювати параметри і великі елементи генеральної сукупності. *Генеральна сукупність* – це сукупність всіх можливих об'єктів. *Вторинна сукупність (вибірка)* – це частина об'єктів генеральної сукупності, відібрана за допомогою спеціальних прийомів з метою одержання інформації про всю

сукупність загалом. За умови, коли об'єкт дослідження є порівняно невеликим, можна досліджувати його цілком, тобто об'єкт дослідження є тотожним генеральній сукупності. Якщо складне дослідження є неможливим або в ньому немає потреби – для вирішення завдань дослідження здійснюється вибірка. Для здійснення вибірки дослідник зобов'язаний визначити: кількість етапів відбору, що застосовується у вибірці; основу вибірки, а також обґрунтувати методи збору емпіричних даних.

8. Проведення збору даних. Збір даних здійснюється безпосередньо на підприємстві, у результаті вивчення літературних джерел, періодичних видань, статистичних даних, інформаційної бази даних міністерств, відомств, організацій, Інтернет-ресурсів.

9. Обробка та аналіз зібраних даних. Аналіз зібраної інформації дозволяє оперативно отримати дані про підприємство. Однак при аналізі даних необхідно враховувати, що інформація не завжди є достовірною та об'єктивною; частина інформації застаріває; призначення даних, може не збігатися з тими завданнями, які вирішує дослідник при вивченні, тому інформація, що міститься в цих матеріалах, має переосмислюватися.

Наприклад: дослідження сучасного стану розвитку готельного господарства України свідчить, що незважаючи на низку таких позитивних тенденцій, як збільшення кількості засобів розміщення – у середньому на 3,5% щорічно за останні 5 років, місткості підприємств – на 3%, зростання кількості сертифікованих підприємств готельного господарства, збільшення кількості обслугованих споживачів – на 10,4% щорічно, ринок готельних послуг має низку проблем, що потребують термінового вирішення. Так, встановлено, що збільшення кількості підприємств супроводжується зменшенням коефіцієнта завантаження з 33% у 2004 р. до 29% у 2008 р. в середньому по Україні, а підвищення доходу у розрахунку на одне готельне місце за 2004-2008 рр. щорічно в середньому на 22,7%, що зумовлено насамперед значним підвищенням цін, а не підвищенням продуктивності праці чи ефективності використання витрат, про що і свідчить скорочення отриманого доходу на одиницю витрат в середньому на 10% щорічно.

Послідовність етапів може змінюватись залежно від проблематики та вибраних методів дослідження.

Вибір емпіричної бази наукового економічного дослідження ґрунтується на методах спостереження, порівняння та вимірювання.

1) Спостереження – систематичне цілеспрямоване сприйняття об'єкта в цілому або окремих його аспектів, за якого дослідник не втручається в його поведінку, а лише фіксує її.

Особливість цього методу – безпосередній зв'язок дослідника з об'єктом, який відбувається під час проходження студентом виробничої практики.

Існують такі *різновиди спостережень*, як:

- *включене відкрите* (дослідник безпосередньо бере участь у діяльності підприємства і його працівники знають про його присутність);
- *включене інкогніто* (дослідник безпосередньо бере участь у діяльності підприємства, але працівники підприємства не знають про його присутність);
- *невключене відкрите* (дослідник спостерігає за діяльністю підприємства з боку, не беручи у ній участі, працівники підприємства знають, що проводиться дослідження);
- *невключене інкогніто* (дослідник спостерігає за діяльністю підприємства з боку, не беручи у ній участі, працівники підприємства знають, що проводиться дослідження).

В залежності від тривалості вирізняють спостереження: довгострокові, короткострокові, безперервні, дискретні (неодноразово повторювані через певний проміжок часу).

2. Порівняння – встановлення схожості або несхожості об'єктів безпосередньо або опосередковано (через проміжні об'єкти). Порівняння проводиться за наявності певних спільних ознак об'єктів (наприклад, 2-3 підприємства одного виду економічної діяльності за найбільш суттєвими ознаками).

3. Вимірювання – операція, яка дозволяє виявити співвідношення однієї величини до іншої, приймається за одиницю (еталон). Вимірювання може бути *статичним*, коли вимірювана величина не змінюється та *динамічним*, коли вимірювана величина змінюється.

В окремих випадках дослідник може застосовувати емпіричний метод експерименту.

Експеримент (від лат. – проба, досвід) – метод пізнання, цілеспрямоване вивчення об'єкта з метою виявлення раніше невідомих його властивостей (якостей) або перевірки правильності теоретичних положень, що визначається певною пошуковою ідеєю і має чітко виражену мету.

Експериментальні дослідження поділяють на лабораторні та виробничі. *Виробничі* експерименти проводять у реальних умовах (на підприємствах) з урахуванням впливу різних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. *Лабораторні* дослідження здійснюються з використанням приладів, моделюючих пристроїв, спеціального обладнання, які дозволяють вивчити вплив одних характеристик при варіюванні інших. Дані, отримані у результаті застосування вищезазначених методів, формують емпіричну базу наукового дослідження.

МОДУЛЬ 2. МЕТОДИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ТЕМА №2.1. ПОНЯТТЯ ТА БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕТОДІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Сутність та класифікація методів наукових досліджень.

Під час проведення будь-яких наукових досліджень, у тому числі й написання магістерської роботи, ключовим є вибір методів та напрацювання методики наукового пізнання.

Метод – це спосіб дослідження явищ і процесів, у т.ч. й економічних, що характеризується діалектичним підходом до їх пізнання та наближення останнього до знань істини.

На підставі узагальнення існуючих підходів до визначення сутності досліджуваного поняття доходимо висновку, що найбільш конструктивним є підхід, за якого метод наукових досліджень тлумачиться як сукупність канонів, призначених управляти процесом отримання наукових знань, що базується на спостереженні, випробовуванні, обґрунтуванні та розробці теорії.

Залежно від сфери застосування та рівня узагальнення розрізняють такі методи:

- загальні (філософські), що застосовуються на усіх етапах пізнання не тільки в науці, але й в інших сферах людської діяльності;
- загальнонаукові, що можуть застосовуватися у гуманітарних, природничих та технічних науках;
- специфічні методи (методи дослідження класифікують за галузями науки: математичні, біологічні, медичні, соціально-економічні, правові тощо) (рис. 1).

Найвідомішими загальними (філософськими) методами є *діалектичний, метафізичний*.

Діалектичний метод – це метод пізнання дійсності в її цілісності, розвитку і суперечливості.

Метафізичний метод базується на пізнанні явищ поза їхнім зв'язком і розвитком.

Основні *принципи діалектичного методу* полягають у тому, що:

§ об'єкти дослідження розглядаються у форматі діалектичних законів: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечень;

§ пояснювання та прогнозування явища та процесів базується на філософських категоріях: загального, особливого та одиничного; змісту та форми, сутності та явища, причини та наслідку;

Рис 1. Класифікація методів наукових досліджень

- § об'єкт дослідження сприймається як об'єктивна реальність;
- § об'єкти дослідження вивчаються всебічно, у всезагальних зв'язках та взаємозалежності; у неперервному розвитку;
- § отримані знання перевіряються практикою.

Залежно від рівня пізнання розрізняють методи емпіричного, теоретичного та метатеоретичного рівнів.

Для визначення та оцінки економічних процесів, а також створення інформаційних ресурсів для теоретичних узагальнень і проектування методології та організації економічної діяльності найбільш поширеними є методи емпіричних досліджень.

До методів теоретичного рівня належать аксіоматичний та гіпотетичний методи, формалізація, абстрагування, виокремлення, сходження від абстрактного до конкретного, історичний метод.

Аксіоматичний метод. Сутність цього методу полягає у тому, що спочатку задається набір початкових тверджень, які не вимагають доказів (аксіоми, постулати), а потім за певними схемами виводу складаються тези.

Гіпотетичний метод – спосіб дослідження за допомогою наукової гіпотези, тобто припущення про причину, що зумовлює певний наслідок, чи про існування певного явища або предмета. Різновидом цього методу є *гіпотетико-дедуктивний* спосіб дослідження, сутність якого полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких випливають твердження про емпіричні факти. До *структури гіпотетико-дедуктивного методу* належать:

1. припущення щодо причин та закономірностей явищ, які вивчаються;
2. відбір із множини припущень найбільш вірогідної;
3. виведення із обраного припущення наслідку за допомогою дедукції;
4. експериментальна перевірка виведених з гіпотези наслідків.

Формалізація – віддзеркалення явища або предмета у знаковій формі будь-якої штучної мови (наприклад, логіки, математики, хімії) та вивчення цього явища чи предмета шляхом операцій з відповідними знаками. При формалізації замість суджень про об'єкти дослідження оперують символами (формулами), які замінюють висловлювання про властивості предметів та їх зв'язків. Шляхом операцій з формулами штучних мов отримують нові формули, доводять істинність будь-якого положення. Формалізація є основою для алгоритмізації та програмування, без яких неможлива інформатизація знань та процесу дослідження.

Абстрагування – відволікання думок від деяких властивостей і зв'язків об'єкта дослідження та виокремлення властивостей і зв'язків, що цікавлять дослідника. Зазвичай при абстрагуванні другорядні властивості і зв'язки виокремлюються від істотних. Абстрагування поділяють на декілька видів:

- ототожнення, тобто окреслення загальних властивостей та відносин об'єктів дослідження, встановлення тотожного у них, абстрагування від різниці між ними, об'єднання об'єктів у певний клас;

- ізолювання – виокремлення деяких властивостей та відносин, що розглядаються як самостійні предмети дослідження;

- потенційна здійсненність – одна із абстракцій математики і логіки, що полягає у відверненні реальних меж конструктивних можливостей, обумовлених обмеженістю нашого життя в просторі, в часі і в матеріалах.

Історичний метод базується на вивченні реальної історії об'єкта в усій багатогранності з урахуванням деталей і випадковості та виявленні історичних фактів у хронологічній послідовності.

Сходження від абстрактного до конкретного як метод наукового пізнання полягає у тому, що дослідник спочатку визначає головні зв'язки об'єкта дослідження, а потім, простежуючи, як він видозмінюється у певних умовах, відкриває нові зв'язки і, таким чином, відображає об'єкт в усій повноті його сутності.

Загальнологічними методами є методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

Аналіз – розчленування, розкладання об'єкта дослідження на складові частини з метою їх всебічного вивчення. Метод аналізу є основою аналітичного методу досліджень. Різновидами аналізу є класифікація та періодизація.

Синтез – поєднання окремих сторін, частин об'єкта дослідження в єдине ціле.

Індукція – це рух думки (пізнання) від фактів, окремих випадків до загального, на підставі міркування, в якому загальний висновок будується на основі часткових. Основою індукції є дослід, експеримент.

Дедукція – виведення одиничного, окремого з певного загального положення, твердження; рух думки від загальних тверджень до тверджень щодо окремих предметів та явищ. За допомогою дедуктивних висновків виводять певну думку із іншої думок.

Аналогія – спосіб отримання знань про предмети та явища на основі їхньої подібності з іншими.

Загальна сукупність загальнологічних методів є основою економіко-статистичного, аналізу, який на підставі емпіричних даних, їх завдання і узагальнення та пізнання природи причинно-наслідкових зв'язків дозволяє напрацювати механізми адаптації і зміни середовища діяльності досліджуваних об'єктів економічної системи.

Основними **методами метатеоретичного рівня** є герменевтичний метод і системний метод.

Герменевтичний метод передбачає вивчення деяких феноменів на підставі з'ясування їх місця та функцій в контексті культури.

Системний метод полягає у розгляді об'єкта дослідження як системи, що об'єднує певну множину взаємодіючих елементів в єдине ціле; взаємозв'язок системи і її складових підпорядковується діалектиці цілого і часткового, загального й окремого.

Процес застосування будь-якого наукового методу передбачає певну послідовність дій:

§ визначення проблеми для аналізу та збирання усіх даних, що можуть впливати на її вирішення;

§ точне формулювання цієї проблеми;

§ пошук базових даних, що можуть бути підґрунтям знаходження рішення;

§ винахід або вибір попередніх гіпотез;

§ концептуальна перевірка гіпотез, тобто перевірка того, чи є така гіпотеза сумісною з обсягом наявних знань щодо проблеми і можливостей її розв'язання, проектування емпіричних (або експериментальних) спостережень для перевірки гіпотез чи їх наслідків;

§ фактична емпірична перевірка гіпотез, що включає пошук як сприятливих, так і несприятливих доказів (приклади і контр-приклади);

§ критичний аналіз та обробка статистичних даних (наприклад, розрахунок середньостатистичного відхилення);

§ оцінка гіпотез у контексті їх сумісності водночас із базовими даними та свіжими емпіричними доказами.

Таким чином, метод наукових досліджень не є рецептом для здійснення оригінальних відкриттів та винаходів. Мета наукового методу полягає у з'ясуванні істинності гіпотез та ступеня їх достовірності, оскільки його центром є протистояння ідеї (гіпотези) з фактами, на яких вона базується, незалежно від їх джерела.

2. Обґрунтування вибору методу наукового дослідження

Магістерське дослідження базується на загальних методах.

Зокрема, в науковій роботі широко застосовується діалектичний метод, за допомогою якого досліджувані явища та процеси розглядаються у розвитку та взаємодії.

Вивчення економічних явищ має ґрунтуватися також на системному логічному, історичному, програмно-цільовому підходах.

Формулювання теоретичної гіпотези базується на методах наукової абстракції, індукції, дедукції, аналізу та синтезу, а також різних підходах до дослідження економічних процесів і систем.

Крім загальнонаукових методів, при написанні магістерської роботи застосовують спеціальні методи, які є цікавими тільки для певного напрямку наукової роботи.

У процесі вибору методів необхідно зважати на:

- § об'єкт і предмет дослідження;
- § мету та завдання дослідження;
- § ступінь практичної апробації методів і методик;
- § взаємодоповнення або взаємозв'язок різних методів;
- § умови дослідження (наприклад, можливості доступу до інформації, на основі якої буде здійснено аналіз сучасних тенденцій економічного розвитку суб'єктів господарювання);
- § можливості і обмеження різних методів з огляду точності й надійності.

2.1. Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження можуть бути макроекономічні процеси, які спостерігаються на рівні держави та міждержавному рівні. У першому випадку макроекономічні процеси регулюються органами державного управління (Міністерством фінансів, Національним банком, Антимонопольним комітетом, Міністерством економіки тощо), у другому – наддержавними органами (Світовою організацією торгівлі, Європейською комісією, Базельським комітетом тощо).

При вивченні макроекономічних процесів на рівні держави та міждержавному рівні надається перевага насамперед таким методам емпіричного дослідження, як порівняння (у т.ч. ранжирування), спостереження, експертні оцінки тощо.

У випадку, коли об'єктом дослідження є економічні процеси та системи управління суб'єктами господарювання (або окремі її складові), рекомендується використовувати весь арсенал емпіричних методів наукового дослідження: спостереження, порівняння, моделювання тощо.

Предметом дослідження можуть бути:

- § теоретично-концептуальні засади;
- § сутність та специфічні особливості економічних явищ та процесів;
- § економічний механізм суб'єктів господарювання;
- § методологічний інструментарій та практичні проблеми;
- § сукупність теоретичних, організаційних та методичних питань тощо.

У процесі дослідження:

- § *для визначення (або уточнення) сутності економічних процесів та явищ, розкриття теоретично-концептуальних засад управління, дослідження*

економічного механізму можуть застосовуватися методи: системного аналізу та синтезу, узагальнення;

§ для дослідження *теоретичних питань* – індукції та дедукції;

§ логічний метод – для отримання доказів і аргументації нових положень магістерської роботи;

§ метод аналогії, системний підхід – для удосконалення існуючих методик.

2.2. Визначення мети та завдання дослідження.

У визначенні мети дослідження знаходять відображення теоретико-методологічні, методичні положення, а також практика досліджуваних економічних явищ та процесів з метою їх розвитку та удосконалення.

Відповідно до мети визначаються завдання дослідження. Для розкриття завдань дослідження, що мають теоретичну спрямованість, використовуються такі методи пізнання:

§ аналіз і синтез, абстрагування (для визначення суттєвих та несуттєвих чинників, які впливають на розвиток економіки та діяльність суб'єктів господарювання);

§ діалектичний метод пізнання з використанням формальної логіки та методології системного підходу (наприклад, при теоретичному дослідженні системи управління ризиками суб'єктів господарювання, оцінки її ефективності).

Методика прикладного дослідження базується на спостереженні, характеристиці та вимірюванні об'єктивних економічних процесів і явищ, опрацюванні та узагальненні отриманих результатів за допомогою сукупності емпіричних методів.

Прикладні аспекти діяльності суб'єктів господарювання досліджуються на основі таких методів: аналіз даних, кількісний та якісний аналіз, порівняльний аналіз, ранжирування, групування, вибіркові дослідження, соціологічні опитування, методи математичної статистики (регресійний аналіз, коефіцієнт варіації, дисперсія, середньоквадратичне відхилення тощо), діагностичні методи (інтерв'ю, бесіди, тестування), прогностичні методи (експертні оцінки), графічні та табличні методи представлення результатів.

2.3. Ступінь практичної апробації методів та методик

При виборі методів і методик необхідно надавати перевагу тим, які досить докладно описані в економічній літературі та знайшли практичне застосування в роботі різних суб'єктів господарювання. Чим менше відпрацьований метод (чи методика), тим важче їх використовувати в процесі наукового дослідження. Чим менше апробовані методи та методики, тим менше

шансів одержати результати, які можна буде однозначно інтерпретувати, та зробити конструктивні висновки.

У процесі використання методів (чи методик) необхідно:

§ навести розгорнутий опис технології застосування методів (чи методик),

§ представити інтерпретацію результатів дослідження (визначити шкалу оцінок),

§ зробити відповідні висновки.

Взаємодоповнення або взаємозв'язок різних методів. При виборі декількох методів доцільно обирати ті, які доповнюють один одного (дані якісного і кількісного характеру, суб'єктивні й об'єктивні показники). При цьому бажано, щоб результати окремого досліджуваного об'єкта можна було б зіставляти з груповими даними. Інтерпретувати результати, одержані за допомогою методів, які мають інформацію якісного характеру, нерідко буває складною справою, особливо з самого початку аналізу та інтерпретації результатів. Простіше почати роботу з емпіричним матеріалом, якщо є інформація, що кількісно може бути виміряна.

Більш надійні висновки можна отримати тоді, коли факти, одержані за допомогою одного методу, можуть бути підтверджені (продубльовані) даними, одержаними за допомогою іншого. Кількість залучених методів дослідження визначається кількістю завдань та глибиною дослідження, а також оптимальним часом на їх застосування.

Умови дослідження. Чим сприятливіші умови дослідження, тим більший обсяг необхідної інформації можна зібрати для наукової роботи, а, отже, використовувати більш широкий спектр методів. В умовах дефіциту інформації щодо конкретного об'єкта дослідження доцільно використати такі методи: метод експертних оцінок, формалізації, вибіркового дослідження, аналогії тощо.

Можливості і обмеження різних методів з огляду на їх точність і надійність. При виборі методів дослідження слід зважати на точність результатів, які отримає дослідник при їх застосуванні.

До методів, які забезпечують відносну точність отриманих результатів, належать: порівняння, спостереження, вимірювання, експеримент, а також економіко-математичні методи. Більш висока погрішність може бути у результатах, отриманих при використанні таких методів, як анкетування та метод експертних оцінок.

Отже, правильний вибір методів наукового дослідження за умови залучення об'єктивної, достовірної та зіставної інформації забезпечує обґрунтованість висновків та дозволяє досліднику сформулювати

конструктивні пропозиції щодо удосконалення та перспектив розвитку економічних явищ та процесів.

ТЕМА №2.2. МЕТОДИ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Універсальні та специфічні методи наукового пізнання

У методології наукових досліджень розрізняють два рівні пізнання:

1) теоретичний – висунення і розвиток наукових гіпотез і теорій, формулювання законів та виведення з них логічних висновків, зіставлення різних гіпотез і теорій;

2) емпіричний – спостереження і дослідження конкретних явищ, експеримент, а також групування, класифікація та опис результатів дослідження і експерименту, впровадження їх у практичну діяльність.

Конкретно-наукові (емпіричні) методи наукового пізнання – це специфічні методи конкретних наук, у тому числі й економічних.

Методи емпіричних досліджень поділяють на:

1) *універсальні*, що використовуються на всіх етапах процесу дослідження, адаптуючись до особливостей об'єкта дослідження та наявної інформації, і формалізовані у вигляді формул, таблиць, графіків тощо;

2) *специфічні*, що використовуються на окремих етапах дослідження: експертних оцінок, екстраполяція та інтерполяція тощо.

До **універсальних методів** емпіричних досліджень належать **спостереження, опис, порівняння, вимірювання, анкетування, експеримент, моделювання, узагальнення** тощо.

Спостереження – це початковий етап емпіричного дослідження, який полягає у цілеспрямованому сприйнятті предметів і явищ дійсності для одержання безпосередніх даних про об'єкт пізнання.

Спостереження є науково організованим процесом врахування фактів про явища та процеси, що відбуваються в економіці, та збору на його основі масових початкових (вихідних) даних. Отримана при спостереженні інформація фіксується в документі методом документування.

У бухгалтерському обліку це такі документи, як накладна відомість, чек тощо.

При маркетингових дослідженнях – це фіксація відгуків покупців на рівень обслуговування, складання прайс-листів, анкетування запитів тощо.

У плануванні і регламентації економічних процесів – це анкетування при складанні експертних оцінок, хронометраж робочого часу і фотографія робочого дня (при плануванні і нормуванні праці тощо).

Для того, щоб правильно організувати спостереження, слід ще до його початку точно визначити об'єкт, мету та умови спостереження.

Накопичення інформації про велику кількість схожих спостережень можуть бути визнаними теоріями або законами.

Спостереження повинні відповідати таким вимогам:

- 1) бути масовими;
- 2) бути виконаними за визначених умов;
- 3) мати необхідний інструментарій;
- 4) бути науково організованими (за визначених: програми, термінів, виконавців та системи контролю).

Спостереження класифікують за такими ознаками:

- 1) повнота охоплення (суцільні й несуцільні);
- 2) можливість структуризації (структуроване й неструктуроване);
- 3) регулярність здійснення (регулярні, разові);
- 4) спосіб організації (безпосереднє спостереження, документальне збирання у міру виникнення, опитування);
- 5) ступінь контрольованості (контрольоване й неконтрольоване);
- 6) місце проведення (польове й лабораторне);
- 7) ступінь доступу (відкрите й інкогніто).

1) *Суцільні спостереження* – це прийом статистичного дослідження фактичного стану об'єкта протягом визначеного часового терміну (наприклад, хронометраж норм виробітку, фотографія використання робочого часу тощо). Прикладом суцільного спостереження є проведення інвентаризації з подальшим документуванням фактичної наявності об'єктів досліджень. Кожна група спостереження включає такі підгрупи:

§ *несуцільні спостереження*, що можуть бути вибірковими, основного масиву, анкетними, монографічними;

§ *регулярні спостереження*, що можуть бути поточними і періодичними.

Спостереження, які дозволяють отримати узагальнюючі дані, що достовірно відображають характеристики процесу, до якого неможливо застосувати суцільне спостереження, називаються *вибірковими спостереженнями*. Наприклад, у статистиці при дослідженні якісних характеристик господарського процесу, що використовується при визначенні дефектів товарів, які надійшли у торгівлю, або часу, затраченого покупцем на придбання товару тощо.

Структуроване спостереження передбачає систему класифікації спостережувальних подій та розробку стандартної форми реєстрації результатів спостереження.

Анкетне обстеження полягає у зборі інформації згідно зі спеціально

підготовленими формами – опитними листами (анкетами) від певного кола осіб, що можуть оцінити певний об'єкт або явище відповідно до свого фаху або за іншими критеріями.

Маркетингове дослідження з використанням *опитних листів* передбачає:

1. Визначення характеру інформації, яку необхідно отримати в результаті опитування з урахуванням мети маркетингового дослідження.
2. Вибір методів збирання даних та виду опитного листа.
3. Опрацювання запитань.
4. Оцінка запитань та складання анкет (опитних листів).
5. Пробне тестування.
6. Уточнення анкет (опитних листів).
7. Розмноження анкет (опитних листів).
8. Проведення опитування, збір даних (польові дослідження).
9. Опрацювання анкет (за допомогою спеціальних програм на ЕОМ).
10. Складання таблиць, статистична обробка результатів.
11. Написання заключного звіту.

Анкета (опитний лист, опитувальник) – документ, який містить серію запитань, потрібних для отримання інформації відповідно до мети і гіпотез маркетингового дослідження.

Опитний лист як інструмент призначений для збору первинної маркетингової інформації, має бути:

- а) обґрунтованим відповідно до мети дослідження, тобто забезпечувати отримання бажаних даних;
- б) надійним, тобто адекватно відображати досліджувані питання маркетингу;
- в) сталим (стійким), тобто при повторному використанні цього інструменту в аналогічних умовах величина розбіжності між результатами декількох вимірів має бути мінімальною.

Різновидом анкетного обстеження є *інтерв'ювання*. Інтерв'ювання – це процес виявлення позицій (відношення) опитуваних стосовно кількісних чи якісних характеристик явищ або процесів, яке проводить безпосередньо дослідник.

Анкетування та інтерв'ювання, як і будь-які інші види обстеження, можуть бути суцільними, вибірковими, груповими та індивідуальними.

Різновидами інтерв'ювання в економічних дослідженнях є метод «глибинного інтерв'ю» і метод «фокус-групи».

Залежно від ролі дослідника і мети дослідження спостереження анкетування та інтерв'ювання можуть мати характер **обстеження** і характер

експерименту.

Якщо дослідник спостерігає за процесом, не втручаючись у його перебіг, таке дослідження називають **обстеженням**. Такий метод використовується для виявлення резервів підвищення ефективності виробничого процесу з метою окремих його операцій. Для детального вивчення одиничних, але типових об'єктів (господарств, організаційних схем тощо) застосовується таке спостереження, як *монографічний опис*.

Експериментом є науково поставлене дослідження у спеціально створених і контрольованих умовах, які дослідник може відтворювати неодноразово та визначати їх вплив на досліджуваний процес. В економічних дослідженнях експеримент є дуже поширеним. Він застосовується у тих випадках, коли впровадження тих чи інших регуляторів механізмів, моделей пов'язане з ризиком досягнення поставлених цілей, хоча теоретично є достатньо обґрунтованими.

Вимірювання – це процедура надання досліджуваним явищам чи процесам певних значень. У теорії процес вимірювання певних показників формує *ознаки*. Ознаки виявляються у вигляді словесної характеристики (*атрибутивні*) або у числовому виразі (*кількісні*). Наприклад, метод вимірювання широко використовується у системі бухгалтерського обліку для відображення господарських операцій у кількісному або вартісному вимірі.

Атрибутивні ознаки, у свою чергу, поділяють на кілька видів, а саме:

- *номінальні* ознаки, які характеризують класи або ознаки досліджуваних об'єктів (організаційно-правові форми суб'єктів господарювання, форми власності);
- *порядкові або рангові*, які покликані розкрити послідовність класів чи ознак досліджуваних об'єктів, їх ранжування.

Кількісні ознаки відображаються числами, якими встановлюється розмір об'єкта дослідження. Вони можуть бути:

- *первинними* (розмір активів підприємства (*грн*), розмір земельної ділянки, що належить підприємству (*га*);
- *розрахунковими*, утвореними з використанням первинних чисел (прибутковість активів підприємства, продуктивність праці, врожайність земельної ділянки тощо).

Якщо значення кількісних ознак об'єкта дослідження змінюються від одного періоду до іншого, то йдеться про *варіацію* певної ознаки. Варіації числового показника об'єкта дослідження можуть мати *неперервний* (наприклад, частка інвестицій в необоротні активи в межах від 0 до 100%) або *дискретний* характер (наприклад, кількість укладених угод, кількість операторів мобільного зв'язку).

Порівняння дозволяє отримати інформацію про подібність/відмінність різних об'єктів дослідження за певними ознаками.

Слід чітко розмежувати порівняння як метод емпіричних досліджень і як метод економіко-статистичного аналізу. Порівняння в емпіричних дослідженнях дають можливість встановити подібність чи відмінність досліджуваних об'єктів. Наприклад, це характеристика відмінностей податкових систем у різних країнах світу, визнання подібності національних і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, визнання переваг і недоліків інструментів менеджменту тощо.

Узагальнення – це комплекс послідовних дій по зведенню конкретних одиничних фактів в єдине ціле з метою виявлення типових рис та закономірностей, що характеризують досліджуване явище.

Узагальнення реалізується двома *специфічними методами* – *класифікації* та *зведення показників*. Результати класифікації та зведення показників оформлюються у вигляді таблиць і графіків, в яких наочно і компактно подається інформація про об'єкт дослідження.

У галузі фінансів, наприклад, це класифікація доходів та видатків за певними ознаками, що дозволяє виявити закономірності, які характеризують загальний обсяг виконання бюджету за доходами або видатками.

Зведення показників може бути у табличній і графічній формі.

Таблична форма – полягає у систематизації і наочному поданні текстової та цифрової інформації, отриманої внаслідок збору даних, їх групування та синтезу. Розрізняють таблиці прості, групові і комбіновані.

Графічна форма в емпіричних дослідженнях виражає наочне подання узагальненої інформації за результатами збору даних та групування інформації, синтезу нових показників, прогнозування розвитку подій стосовно поведінки об'єкта дослідження.

Моделювання – це побудова організаційних та інформаційних моделей об'єктів дослідження, які дають змогу оптимізувати проведені дослідження за часом і якісними характеристиками.

Прикладом моделювання в обліку є План рахунків.

Моделювання економіки підприємства зумовлюється такими причинами:

- складністю виробничо-господарської діяльності;
- наявністю багатofакторних залежностей у процесі розв'язання управлінських задач;
- потребою експериментальної перевірки багатьох альтернативних управлінських рішень;
- необхідністю орієнтувати управління на майбутнє;
- необхідністю оцінки впливу факторів зовнішнього середовища.

За допомогою моделей:

- 1) описують економічні явища, господарські процеси;
- 2) надається можливість наукового формування нових теоретичних висновків щодо пізнання економічних явищ і процесів;
- 3) забезпечується врахування всіх чинників і альтернатив, що виникають у процесі формування й обґрунтування управлінських рішень щодо визначення виробничо-фінансової діяльності в умовах невизначеності та ризику;
- 4) відбувається вивчення економічних закономірностей;
- 5) відбувається пошук, розробка і вибір свідомих управлінських рішень, контроль за їх виконанням та визначення їх ефективності.

При прийнятті управлінських рішень використовують такі види моделей:

- **класична модель**, що опирається на поняття раціональності у прийнятті рішень, які визначаються шляхом аналізу різноманітних варіантів рішень, контролем за їх виконанням і оцінкою досягнутого результату. Прикладом такого модельного підходу є розробка планів соціально-економічного розвитку;
- **поведінкова модель** опирається на недостатність інформації щодо прийняття рішень, визнання альтернатив і оцінки наслідків реалізації управлінських рішень. Приклади такого моделювання подають у курсі «Ситуаційний менеджмент»;
- **традиційна модель** базується на тому, що особи, які приймають рішення ірраціональні у цьому процесі. Прикладом цього є авторитарне управління та диктат.

У наукових дослідженнях та при написанні магістерської роботи використовують **образотворчі** (фізичні), **аналогові** та **символьні** моделі. Прикладом образотворчої моделі є прирівнювання економічних процесів до реальних фізичних процесів. Аналогові моделі допомагають відобразити економічні процеси чи процеси обробки інформації у викладі блок-схем, сіткових графіків тощо. Символьні моделі відображають економічні явища і процеси у вигляді математичних формул. Прикладами таких моделей є формули розрахунку економічних показників, формули вираження факторних залежностей та ін.

2. Специфічні методи наукового пізнання.

На окремих етапах досліджень використовують **специфічні емпіричні методи**. Найпоширенішим із них є **метод експертних оцінок**, який також використовують і в економічному аналізі, прогнозуванні, плануванні тощо.

Цей метод використовується в тих випадках, коли необхідно спрогнозувати динаміку того чи іншого явища або отримати таку інформацію,

яку здатен надати лише спеціаліст. Головними критеріями відбору експертів є їх компетентність та авторитетність, тому їх чисельність і представництво групи респондентів оцінюється не стільки кількісними, скільки якісними показниками. Спосіб отримання від них інформації – від поштового і телефонного опитування до вільних дискусій.

При здійсненні *експертизи* можуть використовуватися такі дослідження:

§ *Технологічні дослідження* – прийом дослідження інженерної та технічної підготовки виробництва, а також якості продукції, яку випускають, її відповідності технічним умовам. Його використовують, наприклад, у системі контролю при перевірці відділом технічного контролю (ВТК) та іншими службами підприємства у процесі попереднього, поточного та заключного контролю виробництва.

§ *Хіміко-технологічне дослідження* – прийом визначення якості сировини і матеріалів, а також якісних характеристик виробів. Наприклад, цей прийом застосовується у громадському харчуванні для встановлення калорійності, смакових якостей, повноти додержання рецептур страв та інших якісних і кількісних показників продукції. Здійснюється цей вид дослідження лабораторним аналізом, перевіркою продукції на технологічному конвеєрі, фінішній стрічці та іншими способами.

Емпіричні оцінки при плануванні та прогнозуванні використовуються при суттєвих розбіжностях у визначенні стратегії перспективних змін і необхідності досягнення консенсусу. Найбільший простір для застосування вони мають при маркетингових дослідженнях.

Як специфічні емпіричні методи досліджень можуть розглядатися **екстраполяція й інтерполяція даних**. Це є способи узагальнень тенденцій чи закономірностей зміни, які можуть розглядатися як індикатори прийняття управлінських рішень. Емпіричні методи досліджень перебувають у взаємозв'язку і тільки їх системне вивчення досліджуваних об'єктів може надати достовірні знання про їх природу, зміну та розвиток.

3. Етапи розробки та проведення методів наукового пізнання.

АНКЕТУВАННЯ

Обґрунтованість *анкети* підтверджується рівнем відповідності між тими ознаками, які реєструються в процесі дослідження, і тими, які передбачалося вивчити. Процес створення анкети (опитного листа) подано на рис. 1.

Для отримання достовірних даних необхідно, щоб респонденти (опитувані):

- а) сприйняли певну інформацію;
- б) правильно її зрозуміли;

- в) зрозуміли запитання;
- г) могли згадати події;
- д) бажали надати інформацію;
- е) вибрали або сформулювали відповідь, що відповідає їх думці;
- є) щиро відповіли на запитання.

Дослідник має так організувати опитування, щоб заохотити респондентів до участі у дослідженнях.

Теоретики досліджень встановили, що для отримання правильної відповіді необхідно, щоб:

- респонденти були спроможні зрозуміти запитання;
- мали можливість надати необхідну інформацію;
- бажали надати цю інформацію.

Можливу поведінку опитуваних у процесі інтерв'ювання схематично зображено на рис. 2.

Визначається **обґрунтованість** конкретного опитного листа як за **типом даних**, так і за **метою дослідження** та такими ознаками:

- *релевантність* (характеризує, наскільки можна на основі результатів дослідження зробити висновки про наявність в опитуваних певних знань, думок, мотивів),
- *нейтральність* (об'єктивності у формулюванні вимагають ті запитання анкети, які пов'язані із самоповагою, престижем респондента),
- *доступність* (передбачає розуміння респондентами змісту запитань),
- *розпізнавальна здатність* (це вимога до інструменту опитування щодо фіксації з необхідною точністю різниці між респондентами з різними характеристиками і потребами),
- *обґрунтованість за збігом* (підтверджується високим коефіцієнтом кореляції результатів, одержаних при застосуванні інструменту й іншого, перевіреного, відомого своєю обґрунтованістю).

Процес створення анкети (опитного листа) передбачає певну послідовність дій (рис. 3). Визначення методу проведення опитування та виду анкети відбувається з урахуванням виду інформації, яку дослідник прагне отримати після дослідження.

Рис. 1. Процес створення опитного листа

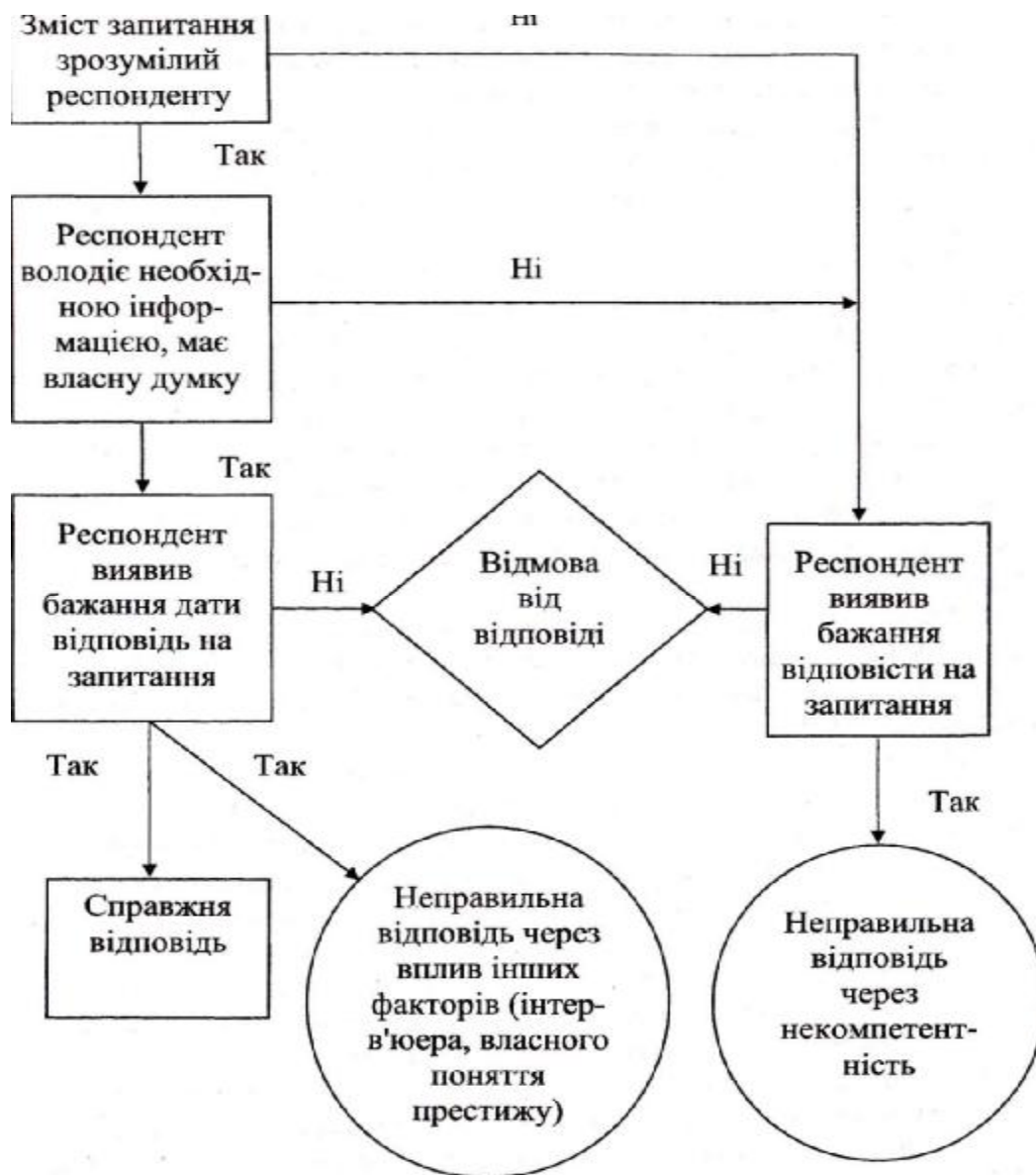

Рис. 2. Варіанти поведінки респондентів у процесі опитування

Опитування може здійснюватися з використанням розроблених формалізованих опитних листів. Опитні листи можна:

- застосовувати в процесі інтерв'ю спеціально підготовленими фахівцями-інтерв'юерами, що проводять опитування респондентів у місцях проживання, праці, на виставках та в інших місцях знаходження споживачів;
- розповсюджувати серед потенційних споживачів поштою;
- розміщувати в друкованих засобах масової інформації (газетах, журналах);
- роздавати в місцях зосередження осіб, які приймають рішення стосовно проблем, що досліджуються (наприклад, на виставках, семінарах);
- використовувати в процесі опитування по телефону;
- розповсюджувати за допомогою комп'ютерних мереж, електронної пошти;
- застосовувати при опитуванні, використовуючи персональні електронно-обчислювальні машини.

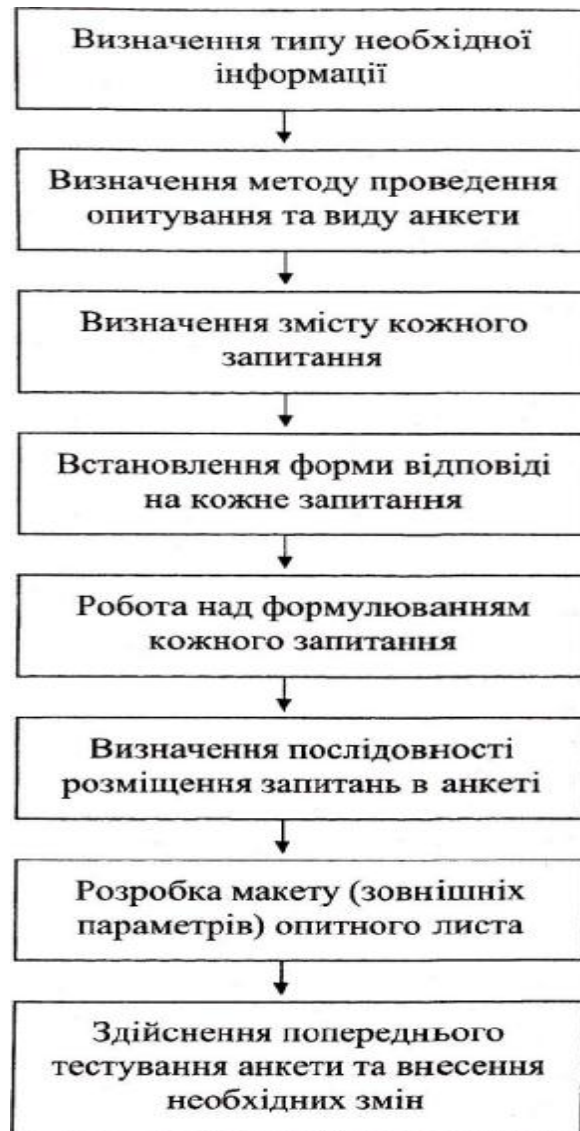

Рис. 3. Послідовність розробки анкети

СТРУКТУРОВАНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Для проведення спостереження за поведінкою продавця дослідник розробляє сценарій та форму реєстрації результатів спостереження.

Питання, за якими відображається оцінка роботи продавця:

1. Чи не виявляють продавці упередженого ставлення до певної торгової марки товару?
2. Чи не занадто сперечаються з відвідувачами?
3. Чи швидко реагують на запитання відвідувачів?
4. Скільки часу витрачають на обслуговування одного покупця?
5. Чи упаковують товар залежно від вимог покупця?
6. Чи не обраховують?
7. Чи не обважують?

Зразок етапів проведення такого спостереження в магазинах та розробку

на його підставі стандарту обслуговування покупців наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Етапи проведення спостереження та розробки стандарту
обслуговування покупців в магазинах**

№	Етапи проведення роботи	Термін виконання, днів
1	Розробка форми для моніторингу якості обслуговування покупців у роздрібних магазинах	5-7
2	Проведення моніторингу якості обслуговування покупців у магазинах	7-10
3	Узагальнення результатів моніторингу якості обслуговування покупців	2-3
4	Формування стандарту обслуговування покупців у мережі магазинів	14-20
4.1	Розробка вимог, критеріїв підбору та способів оцінки кандидатів на посади продавців	
4.2	Програма підготовки продавців	
4.3	Вимоги до зовнішнього вигляду продавця	
4.4	Моделі поведінки продавця в різних ситуаціях	
5	Надання звіту з моніторингу якості обслуговування покупців та стандарту обслуговування покупців у магазинах	1
	Усього:	30

Наступним кроком у плануванні спостереження є:

- 1) пошук адекватних досліджуваних ситуації *одиниць спостереження*,
- 2) вибір *способу здійснення спостереження*,
- 3) розробку *форм фіксації поведінки*, іншої документації,
- 4) визначення *вибіркових місць і часу проведення спостереження*.

1) Досліджується політика мерчандайзингу товарів конкуруючих торгових марок, відтак *одиницями спостереження* є наявні в торгових залах роздрібної торговельної мережі дисплеї, підставки, наклейки, плакати та інші P.O.S.-матеріали (point of sale).

2) Для збору необхідної інформації найбільш прийнятним є *особисте, приховане структуроване спостереження*.

3) *Форми (картки) для реєстрації результатів спостереження* подані у табл. 2, 3.

Таблиця 2

**Форма для реєстрації результатів спостереження за заходами
мерчандайзингу**

1. _____ П.І.Б. (код, номер) спостерігача
2. Місце проведення спостереження:
3. _____ Район м. Києва
4. _____ Назва, адреса і номер телефону магазину
6. _____ Дата проведення спостереження

Час спостереження з до №	Вид Р.О.С.-матеріалу (point of sale)	Торгова марка «А»	Торгова марка «Б»	Торгова марка «В»
1	Експозиційний стелаж (розмір корисної поверхні)			
2	Холодильники (розмір)			
3	Промоуційні стовпи (тип та вигляд топера)			
4	Промоуційні тумби (тип та вигляд топера)			
5	Монетниці			
6	Дисплей на прилавку (розмір)			
24	Рекламні кутки			

Я завіряю, що це спостереження було проведено згідно з інструкцією.

Підпис спостерігача _____ П.І.Б

Таблиця 3

**Форма для реєстрації результатів спостереження за маркетинговим
супроводженням роботи магазину**

<i>Прізвище та ім'я дослідника</i>		
<i>Місце (назва магазину, адреса)</i>		
<i>Дата та час здійснення спостереження</i>		
№	Ознаки	Оцінка
1	Зручність розташування магазину (оцінка в балах від 1 до 10)	
2	Розташування секцій (оцінка в балах від 1 до 10)	
3	Асортимент: ширина (кількість груп)	
4	Наявність товарів з граничними термінами реалізації (так, ні)	

5	Оформлення вітрин (оцінка в балах від 1 до 10)	
6	Рекламний супровід (оцінка в балах від 1 до 10)	
	- магазину	
	- товарів	
7	Достатня кількість камер схову (так, ні)	
8	Достатня кількість і розмаїття візків (бал и від 1 до 10)	
9	Кількість робочих місць касирів (од.)	
10	Відсоток працюючих кас (%)	
11	Каси для невеликих покупок (так, ні)	
12	Наявність черг	
13	Кількість покупців у найбільшій черзі (осіб)	
14	Розміри цінників (см)	
15	Наявність фірмових цінників від постачальників	
16	Наявність назв відділів (так, ні)	
17	Надання кваліфікованих консультацій (оцінка в балах від 1 до 10)	
18	Наявність консультантів від виробників	
19	Застосування системи знижок на товар (так, ні)	
20	Наявність інформації про отримання картки знижок (так, ні)	
21	Проведення презентацій (так, ні)	
22	Рациональність розміщення товарних груп(оцінка в балах від 1 до 10)	
23	Чистота торговельного залу	
24	Температурна комфортність (оцінка в балах від 1 до 10)	
40	Наявність телефонів-автоматів на відстані не більше 50 м	

Зібрана і коректно опрацьована інформація характеризує стан об'єктів ринку і сприяє модифікації заходів для розвитку підприємств.

ТЕМА №2.3. ЕКОНОМІКО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

1. Зміст та основні інструменти економіко-статистичного аналізу

Виконання наукових досліджень відповідно до специфіки об'єкта дослідження передбачає економіко-статистичний аналіз конкретного економічного середовища з метою пізнання його природи, змістових характеристик зміни й розвитку та причинно-наслідкових зв'язків цих процесів, виявлення системних взаємозв'язків і взаємообумовленості життєдіяльності.

Економіко-статистичний аналіз містить сукупність теоретичних, метатеоретичних та емпіричних методів, прийомів та інструментів, їх логічної послідовності застосування для досягнення поставленої мети наукового дослідження. Такий аналіз дозволяє вибрати модель адаптації дослідника в

економічному просторі та на основі абстрактного мислення і системних доведень та аргументацій надати пропозиції щодо реалізації поставленої мети наукового дослідження.

Економіко-статистичний аналіз передбачає використання всієї сукупності загальнонаукових та конкретно-наукових методів:

1) *Методи аналізу та синтезу*, що пов'язано із розкладанням складних економічних явищ і процесів на структурні елементи у їх взаємозв'язку з подальшим узагальненням їх зміни та розвитку як цілісної системи. При дослідженні витрат діяльності виділяються елементи цих витрат (матеріальні витрати, витрати на оплату праці, соціальні витрати, амортизаційні відрахування та інші витрати), що дозволяє пізнати особливості природи їх формування, визначення необхідних та надлишкових витрат тощо.

2) *Метод статистичного аналізу* передбачає дослідження будь-яких економічних явищ і процесів у взаємозв'язках елементів внутрішнього і зовнішнього середовища. Наприклад, на визначення витрат на оплату праці впливає не лише характер конкретної діяльності у конкретній сфері національної економіки, а й стан світового ринку праці, вітчизняне законодавство та ін.

3) *Метод абстрагування* є основою для використання цілої групи прийомів у факторному економічному аналізі для виділення і вимірювання впливу окремих факторів на загальну зміну економічних явищ і процесів, допускаючи незмінний вплив інших факторів.

4) *Метод моделювання* є найбільш поширеним в економіко-статистичному аналізі при визначенні факторних залежностей та при економіко-математичному моделюванні зміни і розвитку економічних явищ і процесів за встановленими критеріями досягнення мети.

2. Послідовність здійснення та особливості застосування економіко-статистичного аналізу

Для забезпечення наукових досліджень на основі економіко-статистичного аналізу слід дотримуватися такої послідовності:

1 етап – визначення інформаційної моделі дослідження предметної області досліджуваного об'єкта, її структурних елементів та необхідної і достатньої репрезентативності інформаційних ресурсів. Характеристика інформаційної моделі залежить від головної мети та кола завдань аналітичних досліджень і наявності стандартизованих інформаційних потоків та можливостей їх створення. Наприклад, економіко-статистичний аналіз платоспроможності підприємства можна провести за даними статистичної звітності підприємства, що подається у формі № 1 «Баланс». На основі показників про стан грошових коштів і їх еквівалентів (розділ 2 активу

балансу) та стану поточних зобов'язань (розділ 4 пасиву балансу) розраховують показники абсолютної, проміжної та загальної платоспроможності. Оцінюючи їх зміну в межах кварталів досліджуваного року, або за ряд років можна оцінити характер зміни платоспроможності підприємства.

Пріоритетним у проведенні економіко-статистичного аналізу є максимальне використання регламентованих інформаційних ресурсів суб'єктів діяльності. Надлишкова, несуттєва і неякісна інформація може призвести до збільшення витратомісткості аналітичного процесу – слід отримати для економіко-статистичного аналізу таку сукупність інформаційних ресурсів, яка дозволяє визначити кількісні й якісні характеристики економічних систем, явищ і процесів, встановити взаємозв'язок їх структурних елементів, які можуть бути керованими, або достатніми у виборі управлінських рішень.

2 етап – зведення та систематизація інформації для цілей оцінки і діагностики обумовленого економічного середовища, які здійснюються за вимогою репрезентативності інформації у просторовому та часовому вимірах. *Просторовий вимір* характеризує сукупність об'єктів дослідження достатніх для напрацювання висновків щодо тенденцій і закономірностей зміни. Наприклад, підприємства оптової торгівлі, медичні установи, підприємства автомобільного транспорту та ін. *Репрезентативність* досліджуваних об'єктів повинна складати не менше 70% від їх загальної кількості. *Часова репрезентативність* характеризується тривалістю досліджуваного періоду. Як правило, обирається період 3-5 останніх років. Проте, щоб досягти більш точних оцінок слід обирати більш тривалий період (найкраще з моменту заснування). Якщо цей період є достатньо тривалим, то при систематизації інформації більш ранні дані слід об'єднати за довгими інтервалами, а пізніші – за коротшими. Наприклад, якщо підприємство засновано у 1970 р., то для оцінки динаміки зміни середньої вартості його основних засобів можна брати періоди: 1970-1980 рр., 1981-1990 рр., 1991-2000 рр., потім 2001- 2005 рр. і далі 2006 р., 2007 р., 2008 р., 2009 р. і 2010 р.

Для проведення економіко-статистичного аналізу всі інформаційні ресурси необхідно розділити за *видами інформації*:

- а) *нормативно-правова* (законодавчі акти, інструкції, запроваджені норми і нормативи і т.п.);
- б) *облікова* (дані оперативного і бухгалтерського обліку, які стосуються предмета дослідження);
- в) *планова* (дані бізнес-планів, довгострокових планів і прогнозів, план-графіків і т.п.);

г) *звітно-статистична* (відповідно до регламентів затверджених форм звітності);

д) *дані спеціальних обстежень* (каталогів, бюлетенів, експертних оцінок, анкетування тощо).

При систематизації інформаційних потоків слід досягти їх якісної однорідності (за часовими інтервалами, за одиницями виміру, за специфікою об'єктів дослідження).

3 етап – реалізація функцій економко-статистичного аналізу – оцінки і діагностики. Оцінки стану, зміну і розвитку економічних систем, явищ та процесів здійснюються для пізнання їх природи та кількісної та якісної параметризації характеру зміни. Наприклад, визначаються кількісні параметри прибутковості, її складові елементи та відхилення проти порівнювальної бази. Визначена за підсумками роботи за рік величина прибутку звичайної діяльності у сумі 15 млн грн складається із прибутку операційної діяльності (11 млн грн), прибутку інвестиційної діяльності (7 млн грн) і збитку фінансової діяльності (3 млн грн). Така оцінка дозволяє характеризувати частку впливу різних видів діяльності.

Для реалізації оцінкової функції економіко-статистичного аналізу найпоширенішим є загальнонауковий метод порівняння. Розрізняють горизонтальний і вертикальний порівняльний аналіз. *Горизонтальний порівняльний аналіз* дозволяє встановити абсолютні та відносні характеристики зміни показників досліджуваних економічних систем, явищ і процесів, а *вертикальний* – їх структурну будову та результати структурних змін.

Горизонтальний порівняльний аналіз може бути зведений у загальну аналітичну таблицю, за якою можна зробити оцінки про абсолютну зміну, відносну зміну й еластичність зміни. Розрахунки таких змін у табличній формі є частковими інструментами методу порівняння в економіко-статистичному аналізі (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз зміни параметрів ресурсовикористання на підприємстві

Показники	Базовий період	Звітний період	а зміна	Відносна зміна, %	
				темп зростання	темп приросту
Валова продукція, тис. грн	12500	14200	+1700	113,6	+13,6
Чисельність працюючих, осіб	67	69	+2	10,3	+3,0
Основні засоби, тис. грн	1200	1340	+140	111,7	+11,7
Матеріальні ресурси, тис. грн	504	550	+46	109,1	+9,1

Як свідчать дані аналітичної таблиці, на підприємстві відбулися кількісні й якісні зміни. Крім якісних оцінок, які виражені результатами абсолютної та відносної зміни, що відображено в таблиці, можуть бути зроблені також інші оцінки, як:

а) *значення одного процента приросту*. Наприклад, за умовами наведеної вище таблиці, один процент приросту валової продукції визначає її абсолютний приріст у розмірі (1700: 13,6) 125 тис. грн. Або один процент приросту чисельності працюючих забезпечив приріст валової продукції у розмірі (1700: 3) 567 тис. грн.

б) *еластичність зміни порівнюваних показників визначається за співвідношенням темпів їх приросту*. Наприклад, за даними аналітичної таблиці еластичність приросту вартості основних засобів до приросту чисельності працюючих складає 3,9 (11,7:3,0), а еластичність приросту чисельності працюючих до приросту вартості основних засобів складає 0,256 (3:11,7). Коефіцієнти еластичності вказують на реакцію системних змін економічного середовища, якщо базовий параметр змінити на один пункт. Тобто, за умовами аналізованої таблиці, якщо чисельність працюючих збільшити на один процент, то це передбачатиме приріст основних засобів на 3,9%, а випуск валової продукції може збільшитися на 4,53% (13,6:3).

Крім табличної форми, результати абсолютної та відносної зміни можуть бути наведені у вигляді порівняльних діаграм. Використання в економіко-статистичному аналізі графіків дозволяє не тільки наочно відобразити порівняльну динаміку змін, а й вибрати найбільш проблемні аналітичні зони (наприклад, період значного зниження абсолютного значення показника), що забезпечить конкретизацію аналітичного пошуку із залученням саме обумовлених цим періодом інформаційних ресурсів.

Практичне відображення еластичності змін може бути корисним для якісних оцінок практично-наслідкових зв'язків (об'єктивні чи суб'єктивні фактори) та екстраполяції тенденцій зміни.

Вертикальний або так званий структурний аналіз дає можливість оцінити вагомість складових будь-якої системи, явища чи процесу, а також оцінити результативність структурних змін. Наприклад, визначити частку різних областей у створенні валового внутрішнього продукту України або розрахувати частку прибутку різних видів діяльності у його загальній величині тощо. Структурний аналіз можна навести у вигляді табл. 2.

Порівняльний аналіз зміни частки прибутку за видами діяльності можна навести також у вигляді секторних діаграм.

Економіко-статистичні оцінки можуть доповнюватися характеристиками діапазону змін, узагальненнями середніх значень і т. ін. Найбільш доцільним є використання середніх величин при визначенні якісних параметрів зміни (продуктивності праці, фондівіддачі, рентабельності і т.п.) та при опрацюванні даних спеціальних обстежень (анкетування, контрольних замірів та ін.).

Таблиця 2

Зміна обсягу і структури прибутку підприємства за видами діяльності

Показники	2005 р.		2006 р.		2007 р.	
	обсяг, тис. грн	частка, %	обсяг, тис. грн	частка, %	обсяг, тис. грн	частка, %
Прибуток, усього:	880	100,0	750	100,0	630	100,0
у т.ч.:						
• операційної діяльності	560	63,6	510	68,0	480	76,2
• інвестиційної діяльності	240	27,3	200	26,7	80	12,7
• фінансової діяльності	80	9,1	40	5,3	70	11,1

Діагностика економічних систем, явищ і процесів є найважливішою і найскладнішою частиною економіко-статистичного аналізу, оскільки покликана визначити сукупність причинно-наслідкових зв'язків, за якою будуються механізми управління і досягаються його цілі, встановити характер цих зв'язків і визначити результати факторного впливу. Від повноти і точності такої діагностики залежить адекватність управлінських дій і їх виправданість.

При визначенні причинно-наслідкових зв'язків використовують методи моделювання факторного зв'язку:

- логічні (детерміновані);
- статистичні (кореляційного зв'язку);
- економіко-математичного моделювання.

4 етапом економіко-статистичного аналізу є реалізація його пошукової функції, яка полягає у виборі й обґрунтуванні аналітичних висновків та пропозицій. Коректність таких висновків полягає в об'єктивній характеристиці ситуації та у визначенні шляхів досягнення поставленої мети. Слід розділити локальні (часткові) оцінки і загальні (глобальні) висновки та пропозиції.

Часткові оцінки здійснюються після виконання тих чи інших аналітичних процедур.

Загальні висновки і пропозиції стосуються насамперед:

1) реалізації національних, корпоративних і особистих інтересів (якщо, наприклад, національне використання національних природних ресурсів частково сприяє скороченню залежності їх від імпорту, забезпечує екологічну ефективність, сприяє раціоналізації витрат діяльності, підвищує конкурентні можливості національного товаровиробника, то пропозиції щодо шляхів раціонального використання конкретних видів ресурсів за конкретними об'єктами експлуатації родовищ корисних копалин заслуговують на увагу);

2) дії у правовому колі (доцільними є висновки про розбалансованість правового поля, про обтяжливість податкових і митних зборів, про можливість використання пільг і т.п. Різноманітне тлумачення нормативно-правового регулювання економічних процесів, суперечлива дія правових актів дають підставу для зловживань);

3) відповідності тактичних дій і стратегічних намірів;

4) невикористаних резервів і упущеної вигоди (оцінку резервів слід давати з позицій їх можливої мобілізації та за величиною завданого збитку або втрачених ресурсів (вигоди). Отриманий збиток визначають у розрізі центрів відповідальності з кваліфікацією причин (недостатня оперативність втручання у процеси, непрофесійні дії менеджерів, нестандартні ситуації і т.п. Резерви упущеної вигоди розцінюють як напрямок вдосконалення організаційно-економічного механізму управління або покращення нормативно-правового регулювання економічних процесів. Наприклад, через недостатню маркетингову діяльність втрачена можливість укладання більш вигідних договорів ділової співпраці);

5) відповідності до світових аналогів (позитивно оцінюється використання зарубіжного досвіду. Проте такий аналоговий підхід повинен бути дуже коректним, орієнтованим на оцінку специфічних умов та адаптивність запропонованих дій у конкретних реаліях. Для більшої переконливості слід використовувати декілька аналогів);

6) очікуваних наслідків (позитивних результатів, загроз і небезпек тощо).

Не слід надавати висновки та пропозиції, які є результатом власної інтуїції, переконливих поглядів, які не мають достатнього рівня аргументації.

ТЕМА 2.4. НАУКОВЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Сутність та типологія прогнозів і методів прогнозування

Прогноз – це імовірне, аргументоване (тобто на підставі системи фактів і доказів) судження про стан об'єкта або процесу в майбутньому чи

альтернативні шляхи і часові строки досягнення певних результатів.

До найбільш значущих ознак, за якими класифікують прогнози, належать: об'єкт, масштаб, період (або час чи горизонт), функція, локалізація прогнозу тощо.

1) За об'єктами дослідження розрізняють:

§ науково-технічні (щодо перспектив розвитку науки і техніки, досягнень НТП та їх наслідків, нових видів техніки та технології);

§ техніко-економічні (щодо перспектив розвитку національного господарства, його галузей, динаміки техніко-економічних показників виробництва продукції, освоєння її нових видів, структурних змін в економіці);

§ соціально-економічні (наприклад, щодо динаміки рівня життя населення, доходів, рівня споживання населенням продуктів харчування, зайнятості населення, майбутніх змін обсягів роздрібного товарообороту, впливу інфляційних процесів на результати господарської діяльності підприємств);

§ зовнішньо-економічні (щодо перспектив співробітництва з іншими країнами, проблем інтеграції національної економіки у світове господарство, раціоналізації експорту та імпорту);

§ демографічні (прогнози щодо зміни чисельності різних вікових груп населення – потенційних споживачів тієї чи іншої продукції / послуги);

§ природно-кліматичні (щодо запасів природних ресурсів, можливостей їх залучення до загальногосподарського обороту, стану навколишнього середовища, рослинного та тваринного світу) і т.п. прогнози.

2) За наявністю випадкових факторів (детермінованістю) об'єкта дослідження виділяють:

§ детерміновані прогнози, при розробленні яких всі фактори є детермінованими;

§ стохастичні прогнози, в яких враховуються випадкові фактори;

§ змішані прогнози, що враховують фактори як детермінованого, так і стохастичного характеру.

3) За можливістю впливати на розвиток об'єкта /процесу розрізняють активні прогнози (які через фактори передбачають можливий вплив на хід процесу чи діяльність об'єкта) та пасивні прогнози (в яких можливість впливу факторів виключається).

4) За масштабом прогнози можуть бути: макроекономічні (народногосподарські або загальнонаціональні) та мікроекономічні (на рівні підприємств(а), об'єднань(ня)). Між цими рівнями також виділяють: міжгалузеві і галузеві прогнози, регіональні прогнози та прогнози окремих народногосподарських комплексів.

5) *За ступенем локалізації* на осі часу виділяють прогнози: точкові (що визначають результати однозначно, тобто одним числом) та інтервальні (що характеризують очікуване значення прогнозованих параметрів у певних межах).

6) *За частотою складання або характером розвитку у часі об'єктів прогнозування* прогнози бувають:

§ дискретні (тобто перервні), регулярна складова (тренд) яких змінюється стрибкоподібно у фіксовані моменти часу;

§ аперіодичні (або безперервні), які розробляються для об'єкта(ів) / процесу(ів), що мають опис регулярної складової у вигляді безперервної функції часу;

§ циклічні, які розробляються для об'єкта(ів) / процесу(ів), що мають регулярну складову у вигляді періодичної функції часу.

7) *За періодом (або часом чи горизонтом)*, на який розробляється прогноз, розрізняють:

§ оперативні (або поточні) прогнози, що використовуються для прийняття рішень в умовах, які склалися на конкретний момент часу і які зазвичай не намагаються змінити (не більше 1-го місяця);

§ короткострокові прогнози (до 1-го року) використовуються при розробці квартальних і річних планів;

§ середньострокові прогнози (від 1-го до 3-х років) складаються щорічно й уточнюються протягом першого поточного півріччя. Середньостроковий прогноз враховує не тільки кількісні, але й якісні зміни;

§ довгострокові прогнози (від 3-х до 10 років) використовуються для розробки стратегічних планів. Для них характерним є використання комбінації кількісних і якісних методів прогнозування;

§ дальньострокові прогнози (понад 10 років) складаються на перспективу. У дальньострокових прогнозах очікуються та відображаються значні якісні зміни, у них зазвичай роблять тільки загальні висновки про очікувані зміни.

8) *За функціонально-методичною ознакою* розрізняють:

§ дослідницькі прогнози, що базуються на принципі системної інерційності, тобто на припущенні збереження у прогнозованому періоді закономірностей і тенденцій, що склалися в минулому;

§ нормативні прогнози, що визначають шляхи і строки (часові терміни) досягнення заздалегідь намічених цілей.

9) Прогнози *за інформаційним підґрунтями їх результатів* поділяють на такі, які розроблені за умови:

§ повного забезпечення кількісною інформацією, коли в наявності є

достатньо ретроспективної кількісної інформації для реалізації методів екстраполяції або статистичних методів;

§ неповного забезпечення кількісною інформацією;

§ забезпечення виключно якісною ретроспективною інформацією;

§ без будь-якого ретроспективного інформаційного забезпечення (як правило, це прогнози для об'єкта(ів) / процесу(ів), що будуються або проектуються).

Прогнозування (від грец. *prognosis* – передбачення, знання наперед) являє собою:

- процес формування прогнозів на основі аналізу тенденції і закономірностей розвитку об'єкта / процесу;
- випереджальне відображення майбутнього;
- вид пізнавальної діяльності, спрямований на визначення тенденцій динаміки конкретного об'єкта або події на основі аналізу його стану у минулому та поточному часі;
- імовірнісний процес, у результаті якого формуються судження про стан якогось явища у майбутньому.

Застосування прогнозування як методу дослідження у практичній діяльності або при написанні магістерських робіт має давати відповіді на такі основні запитання:

1 «Чого найбільш імовірно слід очікувати в майбутньому?»

2 «Яким чином потрібно впливати на умови діяльності підприємства чи розвитку економіки (або певної сфери економічної діяльності), щоб досягти в майбутньому бажаної мети?»

3 «Які результати діяльності підприємства чи розвитку економіки (або певної сфери економічної діяльності) варто очікувати у майбутньому в результаті впровадження тих чи інших управлінських заходів?»

Науки, яка вивчає закономірності процесу прогнозування називається **прогностикою**. Предметом прогностики є дослідження законів і способів прогнозування, а основними поняттями є:

§ **методологія прогнозування** – галузь знань про методи, способи, системи прогнозування;

§ **прийом прогнозування** – конкретна форма теоретичного або практичного підходу до розробки прогнозу, одна чи декілька математичних логічно пов'язаних операцій, спрямованих на одержання конкретного результату в процесі розробки відповідного прогнозу;

§ **метод прогнозування** – це сукупність прийомів і способів, що дозволяють на основі ретроспективних даних, екзогенних (зовнішніх) і ендогенних (внутрішніх) змінних, та зв'язків між ними, а також з урахуванням

їх змін отримати знання про майбутній розвиток об'єкта прогнозування;

§ методика прогнозування – впорядкована сукупність прийомів, процедур, операцій, правил наукового прогнозування як методу дослідження;

§ спосіб прогнозування – обробка й отримання інформації про майбутнє на основі методів розробки прогнозів;

§ система прогнозування – упорядкована сукупність методик, яка призначена для прогнозування складних явищ або процесів;

§ прогнозна модель – модель об'єкта / процесу прогнозування, дослідження якої дозволяє одержати інформацію про можливі стани цього об'єкта / процесу в майбутньому.

У цілому нині нараховується понад 150 різних методів прогнозування. Проте на практиці, як правило, використовується не більше 20, які можна класифікувати за метою прогнозування та ступенем формалізації.

1) За метою методи прогнозування розрізняють на:

§ пошукове прогнозування, яке має на меті отримати передбачення стану об'єкта / процесу дослідження у майбутньому при тенденціях, що нині спостерігаються, якщо припустити, що останні не будуть змінені внаслідок впровадження певних рішень (планів, проектів тощо);

§ нормативне прогнозування, яке має на меті передбачення шляхів досягнення бажаного стану об'єкта на основі заздалегідь заданих критеріїв, цілей, норм.

2) За ступенем формалізації всі наявні методи прогнозування можна умовно поділити на:

§ інтуїтивні, які використовуються у випадках неможливості кількісної оцінки окремих явищ (процесів) або неможливості врахування та значної кількості факторів у складному об'єкті(ах) дослідження. Інколи до інтуїтивних методів прогнозування відносять методи генерації ідей (проте деякі науковці визнають ці методи як окремий напрямок пізнання дійсності в майбутньому);

§ формалізовані, які з урахуванням загальних дій і способів одержання прогнозованої інформації, як правило, поділяють на методи моделювання та методи екстраполяції (простої екстраполяції, часового тренду, а також адаптивні методи: експоненціального згладжування і гармонійної ваги);

§ комплексні, що містять декілька вищезазначених методів. До комплексних методів прогнозування належить так званий сценарний метод (або метод побудови сценаріїв).

2. Об'єкт, предмет, принципи та функції економічного прогнозування

Соціально-економічне прогнозування – це процес розробки економічних та соціальних прогнозів, що базуються на наукових методах пізнання

економічних і соціальних явищ та використання всієї сукупності методів, способів і засобів економічної прогностики.

В основу економічного прогнозування покладено припущення про те, що майбутній стан економіки / сфери економічної діяльності / підприємства та будь-якої іншої економічної системи значною мірою визначається її минулим та наявним станом.

Об'єктами економічного прогнозування можуть бути економічні явища та процеси, які пов'язані з діяльністю та розвитком підприємств і / або національної економіки (чи певної сфери економічної діяльності). У найбільш загальному випадку основним об'єктом економічного прогнозування є *процес конкретного розширеного відтворення у всій його різноманітності*.

Предметом економічного прогнозування можуть бути якісні та / або кількісні зміни, які відбуваються на підприємствах (і) / або в економіці (чи сфері економічної діяльності) під дією сукупності факторів протягом певного часового періоду. У найбільш загальному випадку предметом економічного прогнозування є *пізнання можливих станів економічних об'єктів у майбутньому, дослідження закономірностей та способів розробки економічних прогнозів*.

Економічне прогнозування базується на таких **основних принципах**:

§ **системності**, який полягає у тому, що національна економіка / галузь (або сфера економічної діяльності) / підприємство, з одного боку, розглядається як єдиний об'єкт, а з іншого – як сукупність відносно самостійних об'єктів або напрямів прогнозування. Для забезпечення принципу системності в процесі прогнозування доцільними вбачаються уніфікація блочних моделей, використання обчислювальних способів розв'язання задач та створення інформаційного банку даних;

§ **наукової обґрунтованості**, який полягає у тому, що в економічному прогнозуванні всіх рівнів необхідно забезпечувати всебічний облік вимог об'єктивних економічних та інших законів розвитку суспільства, використовувати науковий інструментарій, а також досягнення вітчизняного та закордонного досвіду формування прогнозів;

§ **адекватності (або відповідності)** прогнозу об'єктивним закономірностям, що характеризує не тільки процес виявлення, але й оцінювання стійких тенденцій і взаємозв'язків у розвитку національної економіки / галузі (або сфери економічної діяльності) / підприємства та створенні теоретичного аналогу реальних економічних процесів з їх повною та точною імітацією;

§ **цілеспрямованості**, що передбачає активний характер прогнозування, оскільки зміст прогнозу не зводиться тільки до передбачення, а містить і цілі, яких потрібно досягти в економіці / у процесі розвитку галузі або підприємства

шляхом активних дій органів державної влади / апарату управління;

§ *варіантності прогнозування*, що пов'язаний з можливістю розвитку національної економіки та її окремих ланок (у т.ч. певних підприємств) за різними траєкторіями, при різних взаємозв'язках та структурних співвідношеннях;

§ *єдності політики та економіки*, який полягає у тому, що при розгляді питань розвитку економіки та її складових, розробці прогнозів та програм потрібно виходити з сукупності економічних інтересів всіх суб'єктів господарювання і водночас за деякими напрямками прогнозування необхідно, передусім, враховувати пріоритетну необхідність виконання загальнодержавних завдань (забезпечення цілісності країни, її обороноздатності, створення стійкої фінансової системи, виконання соціальних гарантій тощо).

До основних *функцій прогнозування* належать:

1) науковий аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів та тенденцій;

2) дослідження об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ розвитку національної економіки / галузі (або сфери економічної діяльності) / підприємства у конкретних умовах та у певний часовий період;

3) оцінювання об'єкта прогнозування;

4) виявлення об'єктивних варіантів економічного та соціального розвитку;

5) накопичення наукового матеріалу для обґрунтування вибору (або прийняття) певних управлінських рішень.

1) *Науковий аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів та тенденцій* здійснюється у три стадії:

1) ретроспекція (це стадія прогнозування, на якій досліджується історія розвитку об'єкта прогнозування для отримання його систематизованого опису. На цій стадії відбувається збір, збереження та обробка інформації, джерел, необхідних для прогнозування; оптимізація як складу джерел, так і методів виміру та представлення ретроспективної інформації; закінчене формування структури та складу характеристик об'єкта прогнозування);

2) діагноз (це стадія прогнозування, на якій досліджується систематизований опис об'єкта прогнозування з метою виявлення тенденції його розвитку та вибору моделей і методів прогнозування. На цій стадії аналіз закінчується не тільки розробкою моделей прогнозування, але й вибором адекватного методу прогнозування);

3) перспекція (це стадія прогнозування, на якій за даними діагнозу розробляються прогнози розвитку об'єкта прогнозування у майбутньому, проводиться оцінювання достовірності, точності або обґрунтованості прогнозу

(тобто верифікація), а також реалізація мети прогнозу шляхом об'єднання конкретних прогнозів на основі принципів прогнозування (тобто шляхом їх синтезу). На стадії проспекції виявляють додаткову інформацію про об'єкт прогнозування, уточнюється раніше отримана інформація, вносяться корективи до моделі об'єкта, що прогнозується, відповідно до нової інформації).

2) *Функція дослідження об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ розвитку національної економіки* тощо у конкретних умовах та у певний часовий період обумовлена тим, що при безперервному характері прогнозування дослідження його об'єкта має відбуватися також безперервно, супроводжуючи всі стадії формування прогнозів. У результаті дослідження об'єктивних зв'язків між соціально-економічними явищами у конкретних умовах та у певний часовий період визначається, наскільки прийняті рішення відповідають майбутньому розвитку національної економіки / галузі (або сфери економічної діяльності) / підприємства, виявляються невідповідності у цьому розвитку та в економіці в цілому, досягнутий рівень розвитку національної економіки / галузі (або сфери економічної діяльності) / підприємства порівнюється з тим, який є у світі.

3) *Виконання функції оцінювання об'єкта прогнозування* базується на поєднанні аспектів детермінованості (тобто визначеності) та невизначеності. У свою чергу, виявлення об'єктивних варіантів економічного та соціального розвитку ґрунтується на теоретичних дослідженнях, досягненнях суспільних, природничих та технічних наук.

Реалізація всіх функцій прогнозування може здійснюватися на основі пошукового та нормативного підходів.

3. Етапи і технології прогнозування

Процес прогнозування поділяють на декілька етапів:

1) *визначення мети прогнозу*, що дозволяє встановити рівень деталізації прогнозу, необхідну виправдану кількість ресурсів (трудових, грошових, комп'ютерного часу тощо) для його проведення, рівень необхідної точності прогнозу;

2) *встановлення часового горизонту прогнозу та / або періоду й інтервалу прогнозування*. Під **горизонтом прогнозування** розуміють кількість прогнозних періодів; під **періодом прогнозування** – основну одиницю часу, на яку складається прогноз; під **інтервалом прогнозування** – часовий інтервал, на який складається прогноз. На етапі встановлення часового горизонту прогнозу має братися до уваги той факт, що точність прогнозу зменшується зі збільшенням цього горизонту;

3) *вибір методики прогнозування*, який має здійснюватися з урахуванням

того, яка з методик найкращим чином дозволяє за певних умов мінімізувати ймовірність помилок прогнозу;

4) *збір, редукція та аналіз необхідних для побудови прогнозу даних*. Цей етап є одним із найбільш складних у процесі прогнозування, оскільки передбачає отримання коректних та необхідних для побудови прогнозу початкових даних. Часто на цьому етапі спочатку організовують збір усієї наявної інформації, далі відбирають та здійснюють обробку даних, які мають безпосереднє відношення до визначеної мети прогнозу. **Редукція** (або **ущільнення**) даних на цьому етапі процесу прогнозування є необхідною, оскільки надмірна кількість початкових даних може призвести до значних затрат ресурсів на їх обробку. Аналіз початкових даних та оцінювання на його основі їх корисності з точки зору подальшої побудови або складання прогнозу здійснюється за такими критеріями:

§ дані повинні бути достовірними та точними, тобто отриманими з достовірного джерела та мати необхідну точність;

§ дані повинні бути значущими, тобто відображати ті сторони економічного явища чи процесу, для прогнозування яких вони будуть використовуватися;

§ дані повинні бути узгодженими. Якщо з тих чи інших причин змінилися обставини, за яких початкові дані були зібрані, то необхідно внести корективи, спрямовані на збереження узгодженості даних зі змінами, що склалися;

§ дані повинні бути зібраними через певні проміжки часу. Зауважимо, що дані, які розміщені у точному хронологічному порядку, представляють найбільший інтерес для цілей прогнозування;

5) *побудова або складання самого прогнозу з чітким визначенням його основних параметрів*;

б) *контролювання прогнозу* з метою визначення того, наскільки точно він виконується. Контроль результатів процесу прогнозування зазвичай передбачає проведення оцінювання точності та ефективності прогнозу шляхом порівняння отриманих у результаті прогнозу розрахункових значень із тими, які можливо перевірити (тобто тими, які спостерігалися у попередні часові періоди).

ТЕМА №2.5. ПЛАНУВАННЯ ЯК ФУНКЦІЯ ПРОГНОЗУВАННЯ

1. Сутність та види планування

Планування характеризується як обґрунтування майбутніх економічних цілей розвитку об'єкта та найкращих способів їх досягнення з урахуванням майбутніх змін зовнішнього та внутрішнього середовища.

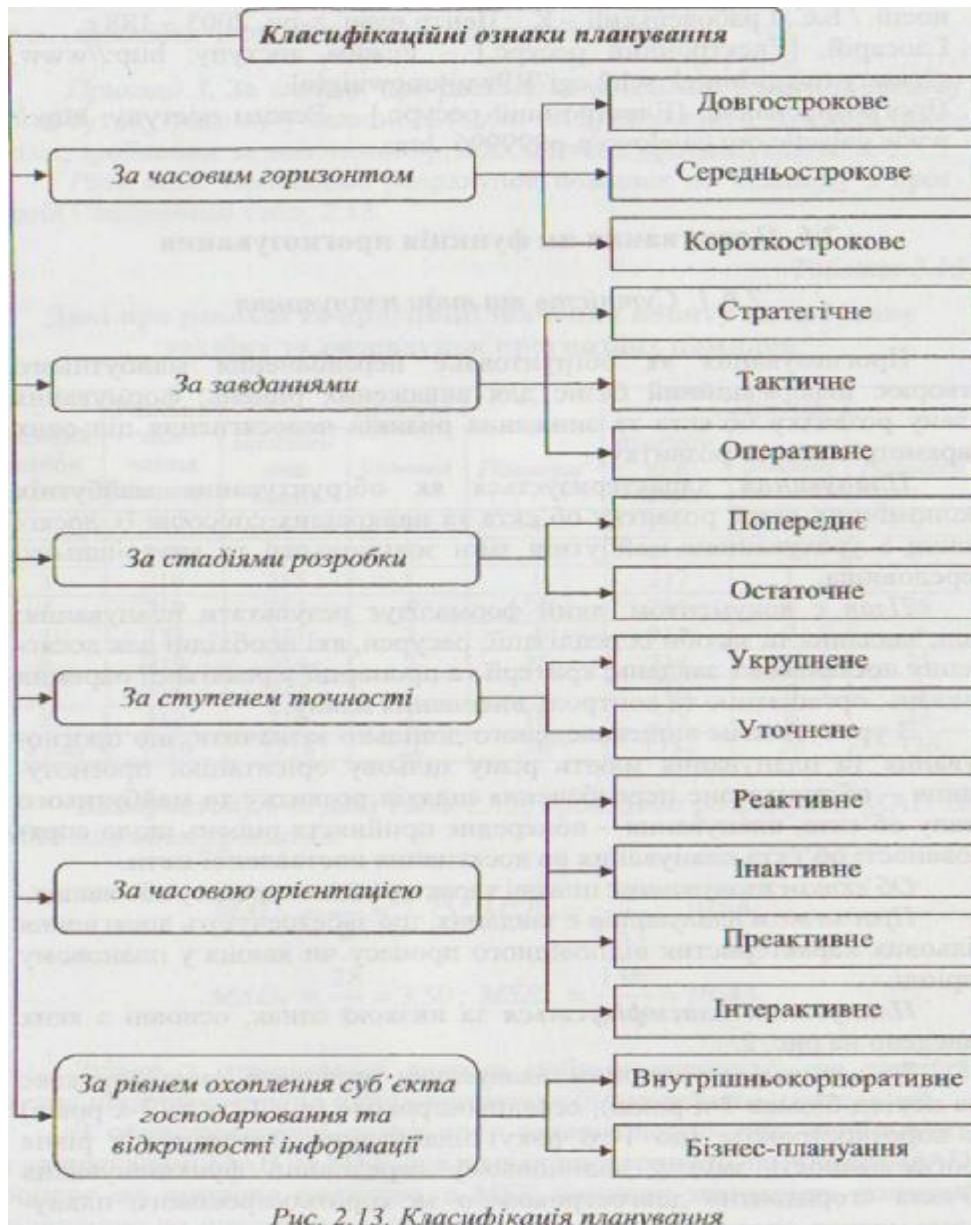
План є документом, який формалізує результати планування:

- цілі, завдання та засоби їх реалізації;
- ресурси, які необхідні для досягнення поставлених завдань;
- критерії та пропорції у реалізації окремих завдань;
- організацію та контроль виконання плану.

Об'єктом планування є цільові характеристики процесу або явища.

Предметом планування є завдання, що забезпечують досягнення цільових характеристик відповідного процесу чи явища у плановому періоді.

Планування класифікується за низкою ознак (рис. 2).

За часовим горизонтом планування виділяють довгострокове (на період більше 3-х років), середньострокове (від 1-го до 3-х років) та короткострокове (до 1-го року) планування.

За завданнями планування поділяється на стратегічне, тактичне й оперативне. *Стратегічне планування* у широкому розумінні – планування зростання, розвитку суб'єкта господарювання. Стратегічне планування передбачає вибір та обґрунтування засобів, завдань та цілей для досягнення поставленої мети. Стратегічний план спрямовується на передбачення перспективи, підтримання відповідності між цілями та можливостями суб'єкта господарювання, адаптацію до зовнішнього середовища, розподіл ресурсів.

Тактичне планування передбачає заходи з реалізації обраної стратегії розвитку суб'єкта господарювання за рівнями управління, часом здійснення, конкретними виконавцями. За його допомогою конкретизують кількісні параметри досягнення стратегічних цілей розвитку суб'єкта в межах одного року.

Основним завданням *оперативного планування* є вибір необхідних засобів і ресурсів для виконання оперативних завдань. Таке планування здійснюється у межах кварталу з конкретизацією завдань за місяцями. В основу обґрунтування оперативних планів покладено процедури бюджетування.

За стадіями розробки виокремлюють попереднє планування (метою якого є обґрунтування проекту плану) та остаточне (обґрунтування безпосередніх планових завдань у цілому та для окремих його виконавців).

За ступенем точності формуються укрупнені та уточненні плани.

За часовою орієнтацією ідей планування поділяється на такі види:

- реактивне (ґрунтується на генетичному підході М.Д. Кондратьєва);
- інактивне (головним принципом його є планувати лише необхідне, щоб не змінити інертного руху об'єкта до стану рівноваги);
- преактивне (головною метою його є вчасне передбачення майбутніх змін та запобігання їх негативному впливу, або якнайкраще використання позитивного для досягнення цілей об'єкта планування);
- інтерактивне (ґрунтується на баченні майбутнього об'єкта планування як результату творчих дій безпосередніх виконавців плану та як такого, що піддається контролю).

Реактивне планування – це планування від досягнутого. Воно ґрунтується на генетичному підході (минулому досвіді) та здійснюється «знизу-вверх» без урахування майбутніх змін у зовнішньому середовищі.

Використання принципу сприяння інертному руху об'єкта планування, на якому базується *інактивне планування*, є не завжди можливим в умовах динамічного зовнішнього середовища, оскільки під впливом стрімкої зміни зовнішніх умов інертність руху об'єкта планування може змінитися на хаотичність руху, що може призвести до негативних наслідків.

Преактивне планування на відміну від інактивного спрямоване на майбутнє та підготовку об'єкта планування до нього. Його негативною ознакою є те, що дане планування майже не орієнтується на накопичений досвід.

Найбільш прийнятним для застосування у динамічному зовнішньому середовищі є *інтерактивне планування*, яке поєднує все позитивне реактивного, інактивного та преактивного планування і позбавлене більшості негативних ознак цих видів планування. Воно спрямоване на врахування взаємодії минулого та теперішнього і на підвищення адаптивності об'єкта планування до майбутніх змін.

За напрямом процесу планування виділяється пряме та обернене планування.

Прямий процес планування являє собою упорядковану в часі послідовність подій, які починаються у даний момент часу та закінчуються до деякого моменту у майбутньому.

При зворотному процесі стан розглядається у зворотному напрямку в часі, починаючи із бажаного результату в майбутньому. Прикладами таких видів планування є процеси обґрунтування можливого та необхідного станів об'єкта планування і способів їх досягнення.

За рівнем охоплення діяльності суб'єкта господарювання та відкритості інформації для зовнішніх інвесторів виокремлюється внутрішньо-корпоративне та бізнес-планування.

Внутрішньо-корпоративне планування передбачає обґрунтування сукупності взаємопов'язаних і взаємопідпорядкованих планів суб'єкта господарювання (від стратегічних до оперативних з відповідним розукрупненням результатів для окремих виконавців), що описують його діяльність як господарської системи у майбутньому.

Бізнес-планування пов'язано з обґрунтуванням економічної доцільності окремих бізнес-проектів суб'єкта господарювання (придбання нового обладнання, ноу-хау, виходу на нові ринки, відкриття нового підрозділу чи нового суб'єкта господарювання) та презентації цієї доцільності для зовнішніх інвесторів (якщо виникає потреба у залученні зовнішніх джерел фінансування).

Внутрішньо-корпоративне планування здійснюється у процесі управління діючим суб'єктом господарювання та не передбачає за інших рівних умов представлення його результатів для зовнішніх користувачів. Його метою є формування планових завдань для безпосередніх виконавців.

Метою бізнес-планування є обґрунтування доцільності інвестицій в окремі проекти, які можуть здійснюватися із зовнішніх та внутрішніх джерел.

За інших рівних умов внутрішньо-корпоративний план господарюючого суб'єкта може вміщувати декілька бізнес-планів, що деталізують напрями його розвитку.

2. Принципи, завдання і послідовність здійснення планування

Отриманню під час планування результатів, які характеризуються належним рівнем обґрунтованості, сприяє дотримання у цьому процесі певних **принципів**, з яких до основних належать:

- *Принцип необхідності планування* передбачає обов'язкове застосування планування у перебігу процесу управління об'єктом. Це дозволить забезпечити ефективне формування та використання ресурсів та збалансованість його розвитку.

- *Принцип цілеспрямованості* передбачає у процесі планування формування цільового блоку, в якому представлені кількісні, якісні та часові характеристики об'єкта планування та завдання для їх досягнення.

- *Принцип превентивності* забезпечує розробку в перебігу процедури планування заходів профілактики та попередження неефективного розвитку об'єкта у плановому періоді.

- *Принцип неперервності та своєчасності* передбачає постійність діяльності у межах процесів планування з метою забезпечення їх відповідності сучасним умовам та забезпечення постійного контролю та оцінки названих процесів і спрямованості об'єкта до поставленої мети.

- *Принцип субсидіарності* орієнтований на взаємовідповідальність учасників процесу планування.

- *Принцип гнучкості* передбачає наявність можливостей коригувань планових показників.

- *Принцип точності* забезпечує спрямованість процесу планування на досягнення необхідного рівня точності планових значень.

- *Принцип ефективності* полягає у розробці такого варіанта плану, який забезпечує найвищий рівень ефективності використання ресурсів підприємства.

- *Принцип обґрунтованості рівня деталізації* орієнтований на формування плану за такою кількістю показників, яка забезпечує прийнятний рівень деталізації, та з позицій ефективності витрат на планування.

- *Принцип простоти та зрозумілості* передбачає застосування методичного інструментарію планування, який є зрозумілим для безпосередніх розробників та виконавців таких планів.

- *Принцип обґрунтованості вибору методів планування* орієнтований на врахування відповідності обраних методів відмітним характеристикам об'єкта планування та меті і завданням планування.

Дотримання наведених основних принципів має здійснюватись у перебігу реалізації таких **основних завдань планування**:

- формування цілей та завдань розвитку об'єкта у плановому періоді;

- обґрунтування ресурсів та джерел їх формування, що забезпечують реалізацію планових цілей і завдань;
- формування механізму реалізації планових завдань;
- забезпечення адресності планових завдань ;
- обґрунтування систем контролю реалізації планових завдань та їх коригування.

Планування здійснюється у такій послідовності:

- 1) Підготовчий етап.
- 2) Формування інформаційної бази планування.
- 3) Аналіз об'єкта планування.
- 4) Вибір методів планування.
- 5) Формування проектів плану.
- 6) Оцінка альтернативних варіантів плану та прийняття плану до реалізації.
- 7) Доведення планів до безпосередніх виконавців та їх реалізація.
- 8) Контроль та коригування планових завдань.

1) *На підготовчому етапі* передбачається встановлення цілей і завдань планування, строків здійснення цього процесу та безпосередніх виконавців, вимог до планів і визначення механізму здійснення планування.

2) *Формування інформаційної бази планування* відбувається у безпосередньому взаємозв'язку з результатами виконання першого етапу та передбачає максимальне забезпечення процесу планування інформацією, що відповідає основним критеріям (точність, часова відповідність, повнота тощо) та цілям планування.

3) *Аналіз об'єкта планування* є основою розроблення плану. Під час його здійснення має бути виявлено основні тенденції та чинники, що зумовлювали його основні параметри у передплановому періоді, та фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, які визначатимуть розвиток об'єкта планування у плановому періоді. За результатами такого аналізу має бути здійснено систематизацію факторів за спрямованістю та силою їх впливу па об'єкт планування, що забезпечить виявлення основних напрямів покращання його характеристик у плановому періоді.

4) *Вибір методів планування* здійснюється з урахуванням ряду факторів: особливостей об'єкта планування та основних тенденцій його розвитку в передплановому періоді, строків розроблення плану, цілей планування, якісних характеристик безпосередніх розробників планів, визначеної точності планів, наявності інформаційного забезпечення, ефективності процесу планування (співвідношення витрат на планування та результатів, які передбачається

отримати в перебігу реалізації плану) тощо.

5) *Формування проектів плану* передбачає обґрунтування декількох варіантів досягнення цільових характеристик об'єкта планування. При цьому доцільним є обґрунтування таких варіантів: 1) оптимістичного, песимістичного, реалістичного; 2) планових завдань щодо досягнення цільових характеристик об'єкта планування при збереженні умов його зовнішнього та внутрішнього середовища та при прогнозованих їх змінах.

6) *Оцінка альтернативних варіантів планів* здійснюється за певними критеріями, серед яких доцільно виокремити такі: повнота віддзеркалення мети та завдань розвитку об'єкта планування; обґрунтованість вибору методів планування; варіативність плану: якість ресурсів, які використані для розроблення плану; напруженість реалізації плану, варіативність плану тощо.

Обраний альтернативний варіант плану має:

- забезпечувати найбільш повне досягнення цілей щодо розвитку об'єкта планування;
- бути обґрунтованим щодо використання коректних з позицій відповідності об'єкту планування методів планування;
- бути розробленим на основі якісного інформаційного забезпечення;
- бути придатним для внесення відповідних коректив, потреба в яких виникає у перебігу його реалізації та спричиняється змінами зовнішнього і внутрішнього середовища;
- можливість реалізації плану з позицій його ресурсного забезпечення має характеризуватися прийнятним рівнем напруженості, що забезпечується повною забезпеченістю його необхідними за якісними та кількісними характеристиками ресурсами та повнотою їх використання у перебігу реалізації цього плану.

7) *Доведення планів до безпосередніх виконавців та їх реалізація*. Досягнення об'єктом планування цільових характеристик забезпечується через адресність планових завдань, що забезпечують їх реалізацію.

8) *Контроль та коригування планових завдань*. Планування забезпечує формування цільових характеристик розвитку об'єкта, завдань, ресурсів та механізму їх досягнення. Для реалізації цих основних завдань процес обґрунтування планів має бути технічно коректним і забезпечувати формування планів тієї точності, що відповідає потребам їх безпосередніх виконавців; процедура планування і її результати мають бути представлені у належній формі безпосереднім виконавцям планів, що забезпечить належну їх реалізацію.

МОДУЛЬ 3. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ТЕМА №3.1. ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Поняття «наукова інформація» та її функції

Якість наукових досліджень залежить від багатьох факторій, серед яких одним із значущих є **інформаційне забезпечення**, за допомогою якого дослідник отримує наукову інформацію, необхідну для проведення дослідження. Формування інформаційного забезпечення є першим етапом виконання будь-якого дослідження. При цьому повнота і якість зібраного матеріалу має вирішальний вплив на результати дослідження.

Основою будь-якого наукового дослідження є **інформація** – сукупність повідомлень (відомостей), яка визначає рівень наших знань про ті чи інші явища, факти, події та їхні взаємозв'язки.

До найважливіших **властивостей інформації** належать:

§ *адекватність* – відповідність реальним процесам і об'єктам;

§ *релевантність* – відповідність тим завданням, для вирішення яких вона призначена;

§ *правильність* – відповідність способу вираження інформації її змісту;

§ *точність* – відображення відповідних явищ з мінімальним викривленням або мінімальною помилкою;

• *актуальність або своєчасність* – можливість її використання тоді, коли потреба в ній особливо велика;

§ *загальність* – незалежність від окремих змін;

§ *ступінь деталізації* – детальна інформація.

Крім того, інформація має здатність нагромаджуватися, втрачатися, забруднюватися, ущільнюватися.

Найважливішою властивістю інформації є її здатність відображати ті або інші об'єкти чи процеси. Отже, йдеться про достовірність інформації. У різних науках застосовують безліч термінів, які характеризують інформацію: надійність, точність, репрезентативність, системність, якість тощо. Кожне з цих понять відрізняється своєю специфікою.

Інформацію можна розглядати за трьома **аспектами**:

§ *прагматичним* (щодо її корисності, досягнення мети, на яку вона спрямована);

§ *семантичним* (з погляду смислового змісту і правильного тлумачення);

§ *синтаксичними* (з погляду техніки уявлення).

Інформація є **ключовим ресурсом**, який має часто більше значення, ніж інші ресурси, наприклад, енергетичні ресурси або корисні копалини. У суспільстві інформація виконує різноманітні функції: відображення, повчальну, кумулятивну, комунікативну, актуалізацію, управлінську, виробничо-технічну та комерційну. З розвитком суспільства спостерігається зростання ролі інформаційних ресурсів, у яких узагальнюються і концентруються всі наявні відомості з різних галузей діяльності людини.

2. Основні ознаки наукової інформації та її види

Наукову інформацію визначають як отриману в процесі пізнання логічну інформацію, що адекватно відображає явища та закони природи, суспільства, мислення і використовується у суспільно-історичній практиці.

Основні ознаки наукової інформації:

- вона отримується у процесі пізнання закономірностей об'єктивної дійсності, підґрунтям якої є практика, і подається у відповідній формі;
- документована інформація, яка виникає у процесі наукового розвитку;
- відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки, виробництва, отримані у процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, виробничої та громадської діяльності;
- інформація, яку потребують керівники, спеціалісти, науковці у процесі своєї діяльності.

Наукова інформація у процесі наукового дослідження виконує кілька найважливіших **функцій**:

§ функція відображення – це здатність відображати істотні аспекти природної та соціальної реальності та виробничої і комерційної діяльності;

§ кумулятивна функція – здатність нагромаджувати відомості про об'єкти;

§ комунікативна функція – це передання відомостей від суб'єкта до суб'єкта, що забезпечує їхню взаємодію;

§ функція актуалізації – це актуалізація проблем, подій і процесів.

Носіями наукової інформації є *наукові документи* – матеріальні об'єкти, в яких зафіксовані наукові дані або наукова інформація, що характеризується певною логічною завершеністю і призначена для її збереження, передачі у часі і просторі та використання у суспільній практиці, з обов'язковим посиланням на те, де, ким і коли він був створений.

Щоб забезпечити конкретне наукове дослідження інформацією, необхідно передусім на змістовно-теоретичному рівні чітко визначити

необхідний обсяг і структуру інформації, встановити її джерела, знати доступ до наявних інформаційних ресурсів.

Інформаційні ресурси наукового дослідження – це сукупності інформаційних матеріалів, документів і масивів інформації у формі публікацій, наукових звітів, електронних записів (баз даних). Структурною одиницею інформаційного ресурсу є науковий документ, тобто матеріальний об'єкт, який містить науково-технічну інформацію і призначений для її збереження та використання.

Перед кожним дослідником постає завдання навчитися перетворювати інформацію в основний ключовий ресурс, сутність якого полягає у здатності об'єднати найкращим чином усі ресурси, що використовуються для проведення дослідження, та забезпечити вирішення поставленої мети.

Організація і проведення досліджень значною мірою залежить від складу, змісту та характеру залучених **джерел інформаційного забезпечення**, які у свою чергу визначаються метою і практичним призначенням розробок. Наприклад, економічні дослідження потребують багатоаспектної інформації, яку можна класифікувати так: законодавчі акти; нормативні матеріали; наукова література (монографічна та періодична); матеріали конференцій, симпозіумів, нарад; статистичні довідники, статистичні матеріали об'єкта дослідження (підприємства, організації); матеріали анкетного обстеження й особистих спостережень тощо.

Наукова інформація, отримана з різноманітних джерел, підрозділяється на **види**:

§ *за способами її одержання і галузями використання*: технічна, економічна, соціальна тощо;

§ *за способом її фіксації* – на паперових та електронних носіях;

§ *залежно від статусу інформації* первинні (фактографічні) документи, вторинні (бібліографічні), тобто результати аналітико-синтетичної і логічної переробки первинних документів;

§ *за призначенням*: офіційні (нормативні), наукові, науково-популярні, навчальні, довідкові, патентно-ліцензійні, виробничі, рекламні, інформаційні тощо;

§ *залежно від способу підготовки* розрізняють друковану (тиражовані) та рукописну (або машинописну) наукову інформацію. До останньої належать науково-технічні звіти, інформаційні картки, дисертації, депоновані рукописи, препринти тощо. Вони залишаються у формі рукопису та існують у невеликій кількості примірників;

§ залежно від періодичності виникнення наукові видання поділяють на неперіодичні (книги); видання, що продовжуються (збірки статей), періодичні (журнали, газети).

3. Загальні підходи та принципи формування інформаційного забезпечення наукового дослідження

Усі елементи дослідницької діяльності тісно пов'язані зі збором, переробкою та зберіганням наукової інформації (рис. 1). Цілями науково-інформаційної діяльності є багатоаспектний пошук, збір джерел, аналіз і синтез даних, їх опрацювання, збереження, відтворення та трансформація пасивної інформації в активну, старої в нову.

Рис. 1. Зв'язок дослідницької та інформаційної діяльності в процесі виконання наукового дослідження

Під час формування інформаційного забезпечення наукового дослідження слід керуватися такими принципами:

- 1) інформаційні матеріали повинні збиратися цілеспрямовано, залежно від мети і завдань наукового дослідження;
- 2) склад і структура цих інформаційних матеріалів має відповідати структурі дослідження. Отже, у процесі збору інформації її слід групувати за розділами відповідно до плану роботи. Деякі матеріали можуть мати не одиничне, а множинне значення, тобто виявитися необхідними для підготовки різних розділів роботи. У такому разі такі матеріали розміщують у першому з наведених розділів, а в інших роблять помітки про місце їх розташування;
- 3) процес збору інформаційних матеріалів складається з двох стадій: спочатку матеріал накопичується без оцінки його значення, а потім проводиться фільтрація, або відбір істотних, необхідних елементів та виключення зайвих чи дублюючих.

Послідовність вивчення літературних джерел і збору матеріалів є такою:

§ *перший крок* – передбачає, складання бібліографії, тобто загального списку доступних джерел отримання інформації;

§ *другий крок* – полягає у загальному перегляді тих джерел, які дають найбільш загальне уявлення про проблему;

§ третій крок – поглиблена робота з бібліографічними матеріалами, серед яких найважливіше значення мають реферативні збірники та бібліографічні покажчики.

Бібліографія потребує постійного оновлення, доповнення і розширення. Для цього потрібно чітко дотримуватися правил складання бібліографії: вказати автора (прізвище та ініціали), назву роботи, місце видання і видавництво, рік публікації, кількість сторінок. Якщо йдеться про журнальні статті, то вказуються: прізвище та ініціали автора, назва статті, назва журналу, рік його видання, номер журналу та сторінки, де саме розміщено матеріал. Для того щоб правильно опрацювати бібліографію, її можна структурувати на декілька груп за ознакою важливості та з урахуванням наявного часу на її вивчення.

Ознайомлення з інформаційним документом варто здійснювати у такий спосіб. Спочатку слід вивчити його зміст і вступ (передмову), потім вибірково переглянути матеріали тих розділів, які представляють інтерес, наприклад, ілюстративні матеріали, перші речення абзаців, висновки. У разі, коли переглянуті матеріали стосуються теми дослідження, розділ необхідно уважно прочитати, критично оцінити прочитане та занотувати найцікавіші положення як фрагменти майбутньої роботи. На останньому етапі з таких фрагментів формується конспект роботи – пов'язане і стисле викладення своїми словами опрацьованого матеріалу. За наявності дискусійних питань необхідно висвітлити позиції авторів, дати критичну оцінку різних точок зору і висловити власну думку.

Визначаючи потребу в інформації для проведення наукового дослідження, необхідно керуватися критеріями якості та цінності.

Якість інформації у науковому дослідженні визначається такими критеріями: цільове призначення, цінність, надійність, достовірність, достатність (повнота), а також швидкодієвість, періодичність, детерміністичний характер, дискретність, безперервність, спосіб і форма подання. Оскільки одна і та сама інформація може використовуватись для різних цілей – створення нових концепцій, встановлення взаємозв'язків, вирішення проблем, пошуку нових фактів тощо, то досліднику насамперед необхідно встановити її цільове призначення.

Слід враховувати, що наукова інформація має таку властивість, як застарівання, під яким розуміється втрата інформацією практичної корисності для споживачів унаслідок кумулятивної інформації або зміни самого об'єкта дослідження. Ступінь застарівання неоднаковий для різних видів наукових документів.

Цінність інформації визначається економічним ефектом, який дає її використання. Практичне завдання, що стоїть перед науковцем, визначає

характер та обсяг необхідної інформації і вимагає відмовитися від такої інформації, що безпосередньо не стосується об'єкта дослідження. У такий спосіб забезпечується достатність або повнота інформаційної бази дослідження.

ТЕМА 3.2

МЕТОДИКА ЗБОРУ ТА ОБРОБКИ НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Характеристика та класифікація наукових літературних джерел

Проведення наукових досліджень насамперед потребує отримання системних знань, які являють собою «сукупність (систему) суджень науки, які фіксують стійкі, необхідні зв'язки та властивості предметів та явищ суспільного життя». Такі знання дослідник отримує із науково-технічної літератури.

За характером та змістом виділяють такі основні види **наукових літературних джерел**:

1. **Енциклопедії** можуть бути загальними та спеціалізованими. Вони інформують про суть питання, дають посилання на суміжні розділи, вказують основну літературу.

2. **Монографія** – це наукова праця одного або декількох авторів, присвячена глибокому викладу матеріалу в конкретній, зазвичай вузькій галузі науки.

3. **Збірники наукових праць** видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напрямку, але з різних його галузей.

4. **Періодичні видання** це журнали, бюлетені та інші видання з різних галузей науки і техніки. У періодичних виданнях можуть друкуватися праці та їхні результати. Виклад матеріалу здійснюється у популярній, доступній формі. Залежно від статусу видання, рівня рецензування та відбору до друкування необхідно розрізняти **фахові періодичні видання**, в яких дозволено публікувати результати наукових досліджень з певного профілю підготовки, та **нефахові**, які у свого чергу можуть бути науковими, науково-популярними, публіцистичними (залежно від змісту та стилю подання матеріалів).

5. **Спеціальні випуски технічних видань** документи інформаційного, рекламного характеру, які містять аналітичні, статистичні дані з певної проблеми.

6. **Патентно-ліцензійні видання (патентні бюлетені)** - включають описи винаходів до авторських посвідчень і патентів, описи відкриттів, офіційні патентні бюлетені. В описі вказується номер авторського посвідчення або патенту, класифікаційний індекс, прізвище та ініціали винахідника, а також дата подання заявки на винахід і дата видачі авторського посвідчення. Технічна документація у вигляді креслень і стислого опису сутності винаходу є додатком до авторського посвідчення.

7. **Стандарти** – це нормативно-технічні документи щодо єдиних вимог до продукції, її розроблення, виробництва та застосування. Цей нормативний документ розроблено, як правило, на підставі відсутності протиріч з істотних питань більшості зацікавлених сторін і затверджено визнаним органом. У ньому встановлено для загального і багаторазового використання правила, вимоги, загальні принципи або характеристики, що стосуються різних видів діяльності або їхніх результатів, для досягнення оптимального ступеня упорядкування у визначеній сфері. У національній системі стандартизації існують такі категорії нормативної документації (НД):

- § державні стандарти України – ДСТУ;
- § галузеві стандарти України – ГСТУ;
- § стандарти науково-технічних та інженерних спілок та союзів України – СТТУ;
- § технічні умови України – ТУ;
- § стандарти підприємств.

2. Некоректне використання наукових літературних джерел. Ознаки плагіату

Представлене до захисту наукове дослідження має повністю виключати плагіат у будь-якій його формі. Термін «плагіат» походить від латинського *«plagio»* - «краду» і за сучасною науковою етикою розглядається як одне з найбільш ганебних явищ.

Під **плагіатом** у сфері науки розуміють свідоме присвоєння авторства чужого наукового твору, використання його повністю або частково під своїм прізвищем без посилання на джерело запозичення. За широко розповсюдженим сучасним висловом «плагіат – це єдиний вид крадіжки, при якому злодій повідомляє своє прізвище». У практиці наукових досліджень плагіатом є не тільки дослівне використання тексту інших науковців, а й будь-яке його перефразування, при якому зміст (наукова ідея) цього тексту зберігається і видається за власний (власну).

Уникнення плагіату в науковому дослідженні є обов'язковою вимогою, яка жодним чином не пов'язана із уникненням розгляду наукових положень, розроблених іншими дослідниками.

Навпаки, широкий критичний огляд таких наукових положень – це обов'язковий елемент підготовки кожного наукового дослідження. Мова в даному випадку йде про коректне посилання на джерело, що містить важливе наукове положення і є об'єктом цитування в магістерській дипломній роботі.

Розрізняють **пряме і непряме цитування** положень окремих авторів. При прямому цитуванні обов'язковими є такі вимоги:

§ цитування не повинно бути надмірним за обсягом;

§ положення, що цитуються, мають бути обов'язково виділені лапками;

§ цитований текст має наводитися дослівно (без змін, що можуть спотворити його зміст);

§ при виділенні окремих слів у цитаті необхідно зазначати авторство такого виділення («виділено автором» або «виділено нами»);

§ посилання на джерело має здійснюватися за бібліографічними вимогами (з обов'язковим зазначенням сторінок).

При непрямому цитуванні наукового положення іншого автора дозволяється надавати стисле власне визначення основної його ідеї із максимальною точністю. Використовувати лапки у такому випадку не потрібно, але головна вимога лишається - чітке посилання на прізвище автора і джерело (наукову роботу) з обов'язковим зазначенням сторінок.

Недотримання цих вимог вважається порушенням авторських прав (плагіатом) і переслідується законом.

Нині у багатьох вищих навчальних закладів України й інших країн при виявленні плагіату наукове дослідження знімається із захисту без права повторного його розгляду за визначеною темою.

3. Наукова дискусія як складова творчого процесу в науковому дослідженні

Наукове дослідження як творчий процес вироблення нових наукових знань, які характеризуються об'єктивністю, доказовістю, точністю та вимірюваністю, потребує визначення предметної сфери, що описуватиметься системою **понять**. До них належать: закони, категорії, висновки, судження, висловлювання тощо, які виводяться із об'єктивної дійсності і передають найбільш суттєві властивості, ознаки, взаємозв'язки явищ та речей.

При цьому кожний дослідник, узагальнюючи об'єктивні явища, оперує поняттями, які відтворюють те чи інше явище. Наприклад, фізика оперує поняттями маси, енергії, атома тощо, економіка – поняттями вартості, попиту, капіталу, прибутку.

Будь-яке поняття має зміст, під яким розуміється сукупність відмінних ознак, основою яких є найбільш суттєві ознаки, та обсяг, тобто сукупність процесів, явищ, що відображаються у цьому понятті. Слід пам'ятати, то існує, співвідношення між змістом і обсягом, відповідно до якого зі збільшенням змісту зменшується обсяг поняття і навпаки.

Поняття являють собою накопичені наукові знання, що дозволяють досліднику формулювати проблеми і гіпотези, описувати реальні об'єкти, аналізувати їх, здійснювати систематизацію, узагальнення, критично оцінювати

та отримувати певні результати. За допомогою понять виявляються особливості, закономірності і тенденції розвитку досліджуваних об'єктів.

Вивчення у процесі дослідження понять, їх аналіз і узагальнення, мистецтво оперувати ними вимагають **дискусії** як засобу і способу наближення до об'єктивної істини.

Саме дискусія є найважливішою вимогою і характерною ознакою магістерського дипломного пошуку, тому що сприяє критичному оцінюванню існуючих понять і положень, наявних висновків і отриманих результатів. **Дискусія** (лат. *discussio* – дослідження, обговорення) – це письмова полеміка щодо спірного питання, слабкості або неадекватності аргументів, невідповідності застосовуваних методів та інструментів, наявності різноспрямованих гіпотез, недостатнього вивчення об'єкта тощо.

Дискусія відіграє важливу роль у процесі пошуку і становлення наукового знання. Вона дозволяє збільшити питому частку нових суттєвих ознак досліджуваного об'єкта, створити нові можливості для подальшого наукового використання запропонованих дослідником понять, забезпечити практичне застосування отриманих ним результатів. Оскільки кожне наукове дослідження неможливе без запозичення існуючих понять як результатів наукових розробок інших авторів, при написанні теоретичної частини дипломної роботи обов'язковим є зазначення у списку джерел і посилання у тексті на використані праці (прізвище та ініціали автора, назва роботи, рік і місце видання, тобто бібліографічний опис). При викладенні чужих думок через власну їх інтерпретацію достатньою є наявність бібліографії видання (у списку літератури).

Поняття в дискусії виконують кілька важливих функцій:

Теоретична функція полягає у побудові або уточненні використовуваних понять. Для цього дослідник наводить існуючі поняття, аналізує та систематизує їх, додає чіткості та точності визначенням із належним обґрунтуванням.

Емпірична дискусія дозволяє за допомогою залучених емпіричних (числових) індикаторів (даних) виміряти загальні та специфічні ознаки, зв'язки між ними і на цій основі сформулювати зміст поняття більш доказово і ґрунтовно.

Наведемо конкретний *приклад дискусії*, обравши за її об'єкт таку важливу складову господарювання підприємства, як матеріально-технічне забезпечення.

При пошуку шляхів підвищення ефективності матеріально-технічного забезпечення (МТЗ) підприємства необхідно критично проаналізувати визначення цього поняття, які запропоновані різними авторами. Дискусію слід здійснювати, зважаючи на необхідність досягнення мети (цілей) свого

дослідження щодо об'єкта.

Насамперед, доцільно зазначити, що існує цілий ряд визначень МТЗ у науковій літературі.

Деякі фахівці [посилання на них] під МТЗ розуміють управління потоком матеріальних благ на підприємство з безпосередньою прив'язкою цього руху до ринку, на якому підприємство працює як покупець. Інші дослідники розглядають МТЗ як функцію управління із забезпечення надходження матеріальних факторів виробництва на підприємство [посилання].

Полемізуючи з ними, дослідник зазначає, що, на його думку, неможливо обмежитись такими визначеннями, і наводить такі аргументи.

У першому визначенні підкреслюється лише безперервність матеріально-технічного забезпечення, а в другому - випадає функція управління зберіганням, яка має гарантувати якість ресурсів та раціональність витрат на збереження матеріальних цінностей. При цьому втрачається орієнтація на придбання саме оптимального розміру необхідних для господарювання ресурсів та їх подачі підготовка до використання.

Тобто відбулося звуження поняття МТЗ такими ознаками, як безперервність, закупівля, доставка та забезпечення фізичної наявності матеріальних ресурсів. Це не дозволяє повністю розкрити сучасний зміст матеріально-технічного забезпечення, яке має, на думку автора, гарантувати потенційну можливість отримання ресурсів у разі виникнення додаткової потреби в них на виробництві (через мінливість та високий динамізм зовнішнього середовища). З урахуванням викладеного, дослідник пропонує своє визначення:

- матеріально-технічне забезпечення підприємства - це підпорядкована його генеральній меті діяльність із закупівлі, надходження, зберігання, підготовки та використання матеріальних ресурсів необхідного (оптимального) обсягу, асортименту та якості в обумовлені господарським процесом строки та гарантована можливість отримання ресурсів підприємством у разі виникнення додаткової потреби в них.

Відповідно до запропонованого поняття дослідник вважає доцільним доповнити також і завдання МТЗ, що містяться в існуючій літературі [посилання на автора], такими:

- стабільність та ритмічність надходження матеріальних ресурсів;*
- мінімізація сукупних витрат на формування, доставка, зберігання та використання ресурсів;*
- забезпечення конкурентних переваг підприємства щодо асортименту, якості та цін ресурсів тощо.*

Таким чином, проаналізувавши спірні положення, дослідник дає своє тлумачення поняття, яке і буде використовуватись у процесі подальшого наукового

пошуку.

Загалом, у процесі дискусії доцільно використовувати відповідні формальні словосполучення: «...вважаємо за доцільне...» «..., на нашу думку, ...», «більш повним...», «...недостатньо відображає...», «...не містить визначальних ознак...», «...обмежується штучно побудованими методичними підходами...», «...відсутня аргументація щодо...», «... спірним є твердження...» тощо.

Наведемо більш розгорнуті приклади використання таких словосполучень.

На основі послідовно проведеного порівняльного аналізу понять, що визначають ... які містяться у працях вітчизняних учених (...), ми дійшли висновку, що спірним є...

Суттєвим недоліком існуючої класифікації є відсутність таких важливих ознак, як...

Затучення і використання вагомого обсягу обробленої статистичної інформації з... доводить невідповідність (суттєву обмеженість) запропонованого в (...) визначення (висновків)...

Вважаємо плідним використання запропонованого підходу, що дозволяє систематизувати ...

Враховуючи викладені аргументи, вважаємо за доцільне уточнити наведене в (...) визначення...

4. Формування положень наукової новизни

Теоретична частина наукового дослідження має містити наукову новизну. Саме це є однією з головних кваліфікаційних ознак присудження відповідного наукового ступеня.

Наукова новизна дослідження являє собою чітко визначений у магістерській дипломній роботі новий науковий результат, тобто невідомі раніше знання, що відповідають вимогам оригінальності, унікальності і неповторності наведених положень.

Наукова новизна може бути сформована як у межах сформульованих раніше наукових проблем, так і при формуванні нової проблеми, яка раніше як самостійна науковцями не розглядалась. У наукових роботах магістерського рівня наукова новизна формується, як правило, у межах раніше сформованих наукових проблем, що мають високий рівень актуальності на сучасному етапі розвитку економіки України.

Нові наукові результати і раніше накопичені знання із кожної наукової проблеми, що розглядається, перебувають у тісному діалектичному зв'язку. Це означає, що формулюванню студентом наукової новизни власного дослідження має передувати достатньо широкий критичний огляд існуючих теоретичних концепцій і положень відомих науковців, в якому визначається як їх

позитивний внесок, так і окремі недоліки. Саме ці недоліки і мають бути основним об'єктом вдосконалення існуючих теоретичних положень, а отже, і об'єктом формування положень наукової новизни власного дослідження.

Формулюючи наукову новизну власного дослідження необхідно чітко висвітлювати відмінність сформульованих положень від відомих раніше.

У сфері проблем економічного характеру, що розглядаються в магістерських дипломних роботах, такими новими науковими положеннями можуть бути:

§ нові підходи до систематизації (класифікації) об'єктів, проблем чи методів дослідження з чітким визначенням нових класифікаційних ознак;

§ нові методологічні принципи (підходи) до здійснення відповідного дослідження, що становлять теоретичний базис розроблення практичних рекомендацій;

§ система суттєвих відмінностей досліджуваного об'єкта дослідження від інших об'єктів більш широкого спорідненого класу, що раніше в науковій літературі не визначались;

§ нові тенденції розвитку об'єкта дослідження, що притаманні сучасному етапу загального економічного розвитку України;

§ інші нові наукові уявлення про економічні процеси і явища, що пов'язані із об'єктом дослідження.

Формулюючи положення наукової новизни дослідження, слід чітко розмежувати їх із розробленими **новими прикладними рекомендаціями**, що являють собою практичну значущість дослідження.

Зокрема, не можуть становити наукової новизни:

§ визначення актуальності теми дослідження;

§ нові методики (методичні рекомендації) побудови окремих процесів;

§ нові алгоритми (формули, моделі) розрахунків тих чи інших аналітичних і планових показників тощо.

Такі і подібні їм рекомендації практичного характеру є обов'язковою частиною наукового дослідження й об'єктом її оцінки.

Чітко визначені і правильно сформульовані положення наукової новизни – основний об'єкт захисту наукового дослідження.

ТЕМА 3.3. МЕТОДИ АНАЛІЗУ І ОБРОБКИ ПЕРВИННОЇ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Поняття статистичного спостереження, його основні форми та види

Отримання необхідної та якісної інформації, яку у подальшому можна використати при проведенні наукового дослідження, залежить від правильної

організації та постановки статистичних спостережень (збору статистичної інформації).

Статистичним спостереженням називають науково організований облік і збирання за єдиною програмою масових даних про явища та процеси суспільного життя.

Такі спостереження проводять органи державної статистики шляхом збирання статистичної звітності, здійснення одноразових обліків, переписів (опитувань), вибірових та інших обстежень. За видами статистичні спостереження розподіляють на суцільні та несуцільні, державні та інші.

Розрізняють дві **форми статистичною спостереження**: статистична звітність і спеціальні статистичні обстеження та переписи.

Звітність – це система узагальнених і взаємопов'язаних економічних показників поточного обліку, які характеризують результати діяльності підприємства за звітний період. Суб'єкти підприємницької діяльності без створення юридичної особи звітність про свою діяльність не складають та не здають.

Спеціальні статистичні спостереження та переписи проводять для збору інформації про процеси та явища, які не охоплені статистичною звітністю, але відомості про них необхідні для проведення наукового дослідження. Спеціальні статистичні спостереження проводять зазвичай за наперед розробленим планом із дотриманням єдиної методики збирання, систематизації й обробки даних.

За повнотою охоплення об'єкта статистичні спостереження поділяють на суцільні та несуцільні.

Суцільним називається спостереження, у процесі якого обліком охоплено всі одиниці досліджуваної сукупності без будь-яких пропусків.

Несуцільне таке спостереження, коли з усієї досліджуваної сукупності реєструють лише частину і за нею роблять висновки щодо всієї сукупності (наприклад, бюджетні обстеження сімей, реєстрація цін на продовольчих ринках, вивчення якості продукції). Несуцільні спостереження мають такі **різновиди**: вибірове спостереження, спостереження основного масиву, монографічне обстеження, анкетне спостереження.

За способом одержання статистичних матеріалів розрізняють безпосереднє спостереження, звітне (документальне) спостереження та опитування.

Основною формою отримання інформації щодо об'єкта дослідження є державна звітність підприємств та організацій, яка поділяється на **статистичну та фінансову**.

Відповідно до Закону України «Про державну статистику», *державна статистика* це централізована система збирання, опрацювання, аналізу,

поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації, а *державна статистична діяльність* сукупність дій, пов'язаних із проведенням державних статистичних спостережень та наданням інформаційних послуг, що спрямована на збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичної інформації, забезпечення її достовірності, а також удосконалення статистичної методології.

Основною метою державної статистичної діяльності є отримання всебічної та об'єктивної статистичної інформації щодо економічної, соціальної, демографічної та екологічної ситуації в Україні та її регіонах і забезпечення нею держави та суспільства.

Статистична звітність подається державним органам статистики у вигляді встановлених законом документів (форм статичних звітів) за підписами посадових осіб.

Загальнодержавний табель (перелік) форм державної статичної звітності для підприємств та об'єднань України затверджено наказом Державної служби статистики, зміст окремих форм звітності щороку уточнюється інструкціями служби.

2. Обробка результатів статистичних спостережень.

Наукова обробка первинних матеріалів статистичного спостереження для одержати узагальнюючих кількісних показників називається **статистичним зведенням**.

Результатом статистичного зведення мають бути не тільки загальні підсумки про кількість досліджуваних одиниць, а й характеристика окремих груп одиниць, систематизованих (згрупованих) за певними ознаками.

Групуванням у статистиці називається розподіл досліджуваного явища на частини (групи) за характерними для нього ознаками. Без групування даних статистичного спостереження практично неможливо дати вичерпну характеристику досліджуваного процесу чи явища.

Розрізняють такі *види групувань*: типологічні, структурні, аналітичні.

Типологічними називаються групування, за допомогою яких можна виділити й охарактеризувати однорідні економічні групи чи типи господарств, явищ, процесів. В основу такого групування закладено зазвичай атрибутивну ознаку (форму власності, національність, стать, сімейний стан тощо).

Структурними є групування, за допомогою яких виявляють склад (структуру) досліджуваної сукупності за будь-якою ознакою.

Аналітичним називаються групування, за допомогою яких встановлюють взаємозв'язок між явищами або їх ознаками.

3. Формування статистичних таблиць

Після того як статистичний матеріал зібрано, оброблено та систематизовано, його потрібно певним чином викласти, наочно продемонструвати результати статистичного дослідження. Це можна зробити за допомогою **статистичних таблиць**.

Статистичною таблицею називається форма раціонального та зв'язного викладу узагальнюючих числових показників, які характеризують певні суспільні процеси та явища.

Сукупність горизонтальних рядків і вертикальних граф, а також відповідних заголовків без числових даних утворюють *макет* таблиці.

Якщо таблиця має багато граф, то для полегшення користування нею слід застосовувати нумерацію. Рядки зазвичай нумерують цифрами, а колонки - літерами.

Загальна кількість клітинок, які можна заповнити числами, визначає *розмір* таблиці. Він дорівнює добутку кількості рядків і граф.

При складанні статистичних таблиць слід дотримуватись таких правил:

1) кожна таблиця повинна мати порядковий номер та загальну назву, яка розміщується над таблицею.

2) Заголовок повинен бути точним, стислим і виразним. Заголовок повинен передавати:

- чітке визначення змісту (мети) таблиці;
- об'єкт, що досліджується;
- обмеження об'єкта в просторі і часі;
- іноді одиницю виміру;

3) номер таблиці розміщують праворуч над заголовком таблиці;

4) кожний рядок і графа повинні мати назву;

5) таблиця повинна бути, якщо можливо, невеликою за розміром.

6) суворо дотримуватись таких умовних позначень:

- відсутність явища процесу позначають тире (-);
- відсутність даних позначають трьома крапками (...) або вказують «нема відом.»;

7) якщо дані є, але їх числові значення менші за прийняті у графі ступені точності обчислення, записують 0,0 або 0,00; абсолютні дані в межах однієї графі повинні бути округлені з однаковим ступенем точності;

8) у таблиці спочатку розміщують проміжні підсумки складових частин «Разом», а потім – загальний підсумок «Усього», який є остаточним результатом роботи;

9) числові показники в межах однієї колонки повинні розміщуватися із дотриманням розрядності (одиниці під одиницями, десятки під десятками, сотні під сотнями і т.д.);

10) таблиці прийнято розміщувати на одній сторінці тексту;

11) таблиці мають бути замкненими, тобто мати підсумкові результати. Підсумковий рядок виділяється від основного тексту таблиці (подвійною лінією, більшою величиною інтервалу, шрифтом, кольором).

Після складання статистичних таблиць приступають до їх аналізу.

МОДУЛЬ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (НА РІВНІ МАГІСТЕРСЬКОЇ НАУКОВОЇ РОБОТИ)

ТЕМА №4.1. ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА НАУКОВОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Поняття кваліфікаційної наукової роботи: особливості її структури, змісту і вимог відповідно до рівня наукового дослідження

Кваліфікаційна наукова робота являє собою розробку однієї з актуальних проблем теорії та практики менеджменту, маркетингу, економіки, права та базується на знаннях законодавчої, наукової літератури, а також отриманих практичних результатів у межах предмета дослідження.

Випускова кваліфікаційна наукова робота виконується у формі дипломної магістерської роботи і є самостійним, комплексним науково-практичним дослідженням, здійсненим під керівництвом наукового керівника. Вона є обов'язковою формою підсумкової державної атестації.

Кваліфікаційна (дипломна магістерська) робота має узагальнюючий характер і містить деякі окремі самостійні висновки та рекомендації. Наукова новизна та практичне значення є основними критеріями якості проведеного дослідження. Дипломна магістерська робота виконується відповідно до вимог та напрямів наукових досліджень випускової кафедри та свідчить про вміння студента застосовувати здобуті в університеті знання.

Метою випускової кваліфікаційної роботи є визначення можливостей студентів застосовувати набуті теоретичні й практичні знання при вирішенні конкретних завдань; розвиток навичок самостійної роботи; оволодіння методикою дослідження та проведення експериментів при вирішенні наукових проблем, а також аналіз рівня підготовленості до практичної діяльності.

Дипломна магістерська робота має вирішувати завдання, що мають практичне значення, відповідати затвердженому науковим керівником плану і складатися з таких розділів (рис. 1).

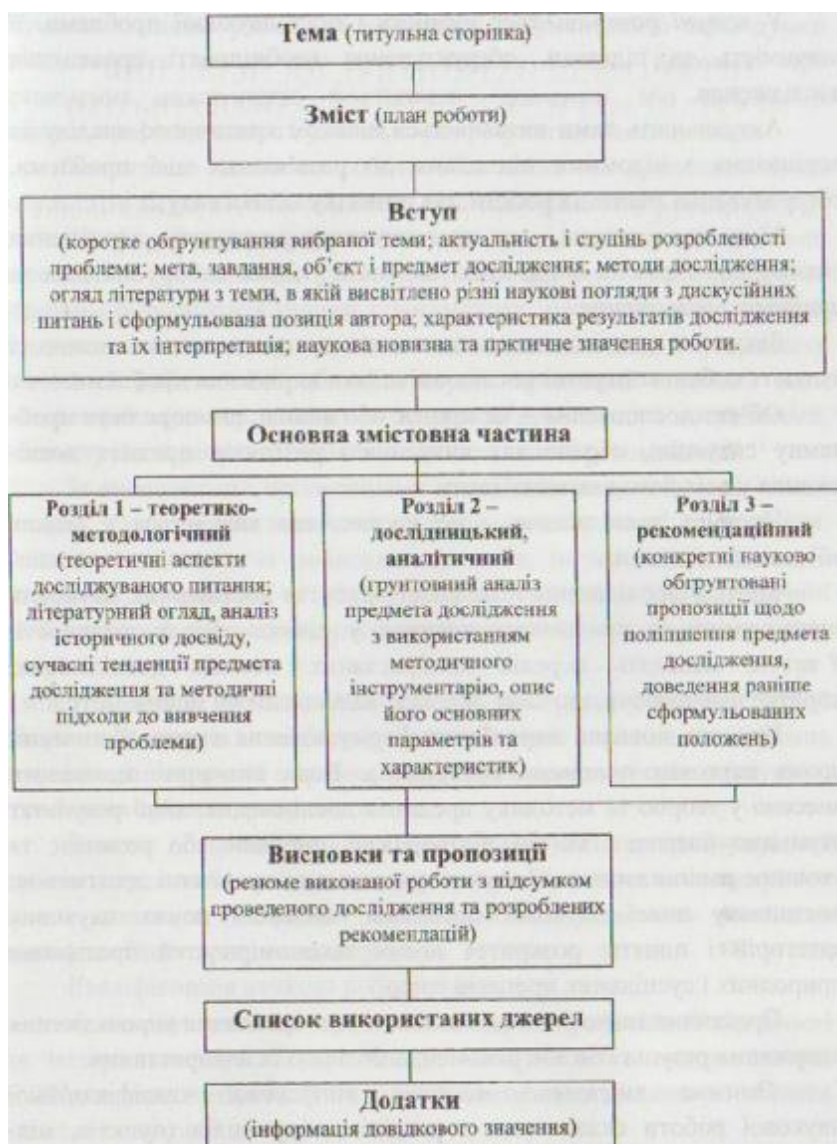

Рис. 1. Структура кваліфікаційної (дипломної магістерської) наукової роботи

У *вступі* розкривається сутність і стан наукової проблеми, її значимість та підстави, обґрунтування необхідності проведення дослідження.

Актуальність теми визначається шляхом критичного аналізу та порівняння з відомими підходами до розв'язання цієї проблеми, обґрунтування значення роботи для розвитку певної галузі.

Мета дослідження – це прогнозування результату, визначення оптимальних шляхів вирішення завдань в умовах вибору методів та прийомів дослідження.

Завдання дослідження визначаються поставленою метою і являють собою конкретні послідовні шляхи вирішення проблеми.

Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, обране для вивчення і розглядає предмет дослідження у всіх його

взаємозв'язках.

Предмет дослідження – це процес, що вивчається у межах об'єкта дослідження.

Методи дослідження – це спосіб набуття достовірних наукових знань, умінь та практичних навичок у різних сферах діяльності. У вступі наводять перелік використаних методів дослідження, коротко визначаючи, що саме досліджувалось тим чи іншим методом.

Наукова новизна передбачає формулювання короткої анотації нових наукових положень або рішень. Вона визначає: що нового внесено у теорію та методику предмета дослідження; який результат отримано вперше і як він підтверджує, оновлює або розвиває та уточнює раніше визначені наукові уявлення та практичні досягнення; постановку нової наукової проблеми; введення нових наукових категорій і понять; розкриття нових закономірностей протікання природних і суспільних процесів тощо.

Практичне значення – це відомості про практичне впровадження одержаних результатів або рекомендацій щодо їх використання.

Основна змістовна частина випускової кваліфікаційної наукової роботи складається з розділів, підрозділів (пунктів, підпунктів). Усі вони мають бути пов'язані між собою, а матеріал викладений послідовно та логічно. Крім того, інформація має бути конкретною, з критичним аналізом даних, отриманих в результаті проходження студентом стажування. У розділах роботи подаються: огляд літератури за темою і вибір напрямів дослідження з аналізом наукових поглядів учених та практиків; аргументацією своєї думки щодо спірних питань або думки іншого автора; відомості про проведення аналітичних досліджень (довідкові або аналітичні таблиці, графіки); аналіз і узагальнення результатів дослідження.

Заключною частиною роботи є *висновки та пропозиції* щодо результатів наукового дослідження, які відображають у завершній і логічній формі практичну значимість праці, шляхи та подальші перспективи роботи над темою. У висновку необхідно порівняти отримані результати з цілями і завданнями, поставленими у вступі; поєднати в єдине ціле проміжні висновки та оцінити успішність виконаної роботи. Розроблені автором пропозиції повинні мати конкретний характер, витікати з наслідків проведеного дослідження, демонструвати результативність запропонованих рекомендацій.

За висновками і пропозиціями наводиться *список використаних джерел*, до якого слід включати джерела, на які у тексті є посилання. Список складається із законодавчих актів, нормативно-довідкових матеріалів, вітчизняної та зарубіжної наукової, навчально-методичної та спеціальної літератури, ресурсів Інтернет та інших електронних джерел.

У додатках наводяться допоміжні матеріали у вигляді: копій документів, витягів зі звітів; виробничих планів і протоколів, окремих положень з інструкцій і правил, результатів соціологічних опитувань, громіздких таблиць, рисунків тощо.

Вимоги до кваліфікаційної (дипломної магістерської) наукової роботи студента-випускника встановлені Галузевими стандартами вищої освіти за напрямом підготовки «Менеджмент» освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр».

Кваліфікована наукова робота повинна:

§ виконуватись за тематикою завдань професійної діяльності на матеріалах реальної організації, обов'язково з використанням комп'ютерних технологій як інструмента дослідження і містити елементи наукової новизни;

§ засвідчувати відповідний рівень знань та практичної підготовки студента-випускника з проблемних питань галузі;

§ відображати уміння студента самостійно опрацьовувати різноманітні джерела інформації, вивчати поставлені у роботі питання, проводити дослідження з використанням різних наукових методів та прийомів дослідження зі збирання, обробки й систематизації інформації, робити власні узагальнення і висновки, формулювати та обґрунтовувати конкретні рекомендації;

§ засвідчувати здатність критично мислити та уміння аргументувати власну точку зору студента;

§ мати науковий характер, заснований на використанні актуальних статистичних даних і чинних нормативних та правових актів;

§ відповідати принципам логічності, чіткості, достовірності викладення фактичного матеріалу;

§ мати чітку структуру, правильно оформлені бібліографічні посилання та список використаних джерел.

Наступним ступенем фахового зростання після захисту кваліфікаційної (дипломної магістерської) наукової праці може бути дисертація на присудження наукового ступеня кандидата (а в подальшому і доктора) наук. Загальними вимогами до дисертації є оригінальність, наукова новизна та практичне значення.

2. Обґрунтування теми магістерської наукової роботи, порядок її затвердження

Обґрунтування теми є першим етапом магістерського наукового дослідження. Тема має відбивати основну ідею, завдання, положення, які необхідно дослідити в межах певної наукової проблеми, і є складовою

частиною цієї проблеми. Оформлення результатів наукового дослідження, зазвичай, здійснюється у вигляді магістерської дипломної роботи.

Оскільки магістерська дипломна робота виконує кваліфікаційну функцію, вона має розкрити уміння автора самостійно здійснювати науковий пошук, вирішувати конкретні наукові завдання навчально-дослідницького характеру, володіння загальними методами і прийомами розв'язання поставлених задач.

Успішне здійснення 1-го етапу закладає основу досягнення високої якості наукового дослідження в цілому.

Для рівня магістерської дипломної роботи вибір теми може здійснюватись у межах науково-дослідних розробок випускової кафедри, ініціативно за науковими інтересами студента в межах напряму підготовки і сформованих компетенцій, «на замовлення» практиків-роботодавців чи партнерів ВЗО, виконуватись на розвиток уже виконуваних наукових досліджень на попередніх циклах навчання.

Основними критеріями вибору теми дослідження можуть бути:

1. Особиста зацікавленість студента, що обумовлює високу вмотивованість, творчу активність і його пізнавальний інтерес.
2. Необхідність розвитку деяких теоретичних положень, удосконалення методичних основ дослідження й вирішення певних питань в рамках визначеної проблеми.
3. Очевидна актуальність щодо сучасних тенденцій розвитку науки і практики.
4. Доступність і повнота інформаційної та емпіричної бази дослідження.

До ознак актуальності відносять: відповідність обраної проблематики напрямом розвитку галузі науки, виробництва, діяльності окремого підприємства - об'єкта дослідження, відбиття якісних змін у сфері діяльності, створення нового продукту, новітніх методів управління процесами або діяльністю, підвищення їх якості та ефективності, поліпшення умов праці і т.д.

На допомогу студентові випусковою кафедрою розробляється й постійно оновлюється рекомендована тематика наукових досліджень і магістерських дипломних робіт, що відповідає критеріям обґрунтування теми і профілю напряму, за яким здійснюється підготовка магістрів.

Здійснюючи самостійний науковий пошук, визначення теми дослідження студент може звернутись до вивчення тематики НДР кафедр, університету в цілому, програмних документів галузевого, загальноекономічного масштабу, переліку захищених дисертацій на здобуття певного наукового ступеня, новітніх дискусійних наукових розробок, матеріалів щодо сучасних досягнень у відповідній предметній галузі або суміжних сферах науки й техніки, до ознайомлення з аналітичними оглядами і статтями в спеціалізованих

періодичних виданнях тощо.

Обрана тема може відбивати комплексні дослідження, які охоплюють суміжні наукові напрями в межах отриманих студентом компетенцій. У такому випадку наукове консультування здійснюватиметься декількома кафедрами відповідно до їх спеціалізації.

Процес обґрунтування теми є певною системою творчих стосунків студента і наукового керівника, який обирається ним чи призначається випусковою кафедрою.

Саме консультування науковим керівником на цьому етапі дослідження і подальше виконання наукової магістерської роботи спрямовує творчу діяльність студента на наступних станах.

Найбільш відповідальним моментом у визначенні теми дослідження є її формулювання.

До загальних рекомендацій щодо формування теми дослідження можна віднести наступні:

§ у формулюванні теми має бути зрозумілим передбачуваний результат дослідження;

§ назва теми повинна бути короткою і не містити зайвих слів та неоднозначностей;

§ для формулювання теми не можна користуватись поняттями, оцінними категоріями, які погано інтерпретуються.

Не слід вводити в назву термінологію ненаукового походження, формулювання, що семантично не визначені, необґрунтовано запозичені з інших галузей знань. Так, наприклад, не відповідають критеріям сутнісної і змістової спроможності назви, які формулюються, починаючи зі слів: «Дослідження ...», «Шляхи ...», «Деякі аспекти ...» і т. ін.

Таблиця 1

Типові формулювання тем наукових назв досліджень і назв магістерських дипломних робіт

Не рекомендовані	Рекомендовані
1. Дослідження економічного механізму управління фірмовою торгівлею	1. Економічний механізм управління фірмовою торгівлею
2. Шляхи забезпечення платоспроможності підприємства торгівлі	2. Управління платоспроможністю підприємств торгівлі
3. Деякі аспекти врахування ризиків у господарській діяльності підприємства торгівлі	3. Управління господарськими ризиками підприємства торгівлі

Назва теми дослідження переходить у назву магістерської дипломної роботи (дисертації) і розкриває її наукову спрямованість.

Невід'ємною складовою затверджуваної інформації з теми дослідження є дані про об'єкт, який треба заздалегідь погодити науковим керівником на відповідність напрямку, масштабу та заявленій глибині дослідження.

На випускових кафедрах студентові надаються форми паспорта підприємства, організації, установи, що дозволяють визначити формат, узагальнену характеристику професіоналізації, параметри здійснюваної діяльності. Це дозволяє уникнути проблем неможливості сформулювати об'єкт досліджуваної реальності, виділити предмет і визначити методичну модель досягнення мети.

Наступним етапом є затвердження теми дослідження, яке здійснюється на випусковій кафедрі, погоджується в деканаті відповідного факультету і затверджується наказом ректора університету.

Означені параметри затвердженого наукового магістерського дослідження є цільовими при складанні індивідуального завдання студента на переддипломну практику.

3. План магістерської наукової роботи: основні вимоги, структура, порядок затвердження

Планування магістерської наукової роботи є процесом, спрямованим на досягнення визначеної мети дослідження й досягнення результату, який може бути ідентифікований як реалізований науковий продукт.

Розглядаючи план як наперед намічений порядок здійснення певних заходів, отримання проміжних результатів і використання їх на наступних етапах роботи відносно магістерського рівня, його вигляд можна представити таким чином:

1. Вибір і обґрунтування теми та об'єкта наукового дослідження.
2. Затвердження теми, об'єкта наукового дослідження.
3. Формулювання назви магістерської дипломної роботи (дисертації) та її затвердження.
4. Формулювання назви наукової статті в межах обраної теми магістерського наукового дослідження.
5. Написання наукової статті та підготовка її до видання у спеціальному збірнику, що має статус фахового.
6. Отримання і затвердження завдання на дипломну магістерську роботу.
7. Отримання індивідуального завдання на переддипломну практику, яку студент має проходити на об'єкті наукового дослідження.
8. Апробація наукових результатів на студентській науковій конференції.

9. Захист звіту з переддипломної практики.
10. Виконання магістерської дипломної роботи.
11. Здача магістерської дипломної роботи на випускову кафедру.
12. Передзахист магістерської дипломної роботи на випусковій кафедрі.
13. Зовнішнє рецензування магістерської дипломної роботи та її направлення на захист.
14. Підготовка до захисту магістерської дипломної роботи (тексту доповіді, презентаційних матеріалів).
15. Публічний захист магістерської дипломної роботи.

Кожний етап плану магістерського наукового дослідження згідно із регламентом має відображення у відповідних наказах, розпорядженнях по університету, у централізовано затверджених графіках виконання таких робіт.

Одним із стандартизованих документів, що легітимізують безпосередньо магістерську дипломну роботу, є завдання на її виконання. Цей документ супроводжує студента від початку роботи над дипломною роботою до процедури її публічного захисту перед державною екзаменаційною комісією і, за умов успішного результату, здається разом із роботою до архіву. Завдання затверджується завідувачем випускової кафедри (після його заповнення спільно з науковим керівником, погодження з керівником магістерської програми) і видається студентові.

До складання завдання вже має бути сформульована і затверджена відповідним наказом тема дослідження, оприлюднені загальні графіки виконання і захисту магістерської дипломної роботи. Студентом разом із науковим керівником вже чітко визначені мета, об'єкт і предмет дослідження, що відповідно, відображені у назві дипломної роботи. Крім того, вже сформована попередня уява про види графічного матеріалу відповідно до методів, які планується застосувати в дослідженні.

Бланк завдання передбачає наявність інформації про консультантів з інших предметних галузей, якщо робота має комплексний чи міждисциплінарний характер, використовуються складні методи економіко-математичного моделювання і виникає необхідність залучення новітніх інформаційних продуктів і технологій, створення оригінальних програм за індивідуальними постановками задач.

Найвідповідальнішою частиною завдання є планування змісту дипломної роботи. Вимоги щодо його складання мають відповідати вимогам до змісту і структури магістерської дипломної роботи і бути спрямовані на повне розкриття проблеми згідно з обраною темою відповідно до об'єкта й предмета дослідження.

Планування виконання магістерської дипломної роботи в цьому розділі

здійснюється на принципах внутрішньої єдності, чіткої логічної послідовності і наступництва кожного етапу розробки: від теоретичного обґрунтування, діагностичного підтвердження реальності досліджуваних процесів в емпіричному баченні до отримання практично значимих результатів, що відповідають мсті дипломної роботи.

Формою завдання передбачено складання календарного плану виконання дипломної роботи, який в хронологічному порядку містить інформацію про стан дослідження, починаючи від моменту отримання завдання і до її захисту відповідно до встановленого регламенту.

У календарному плані наводяться не лише планові терміни виконання кожного етапу, а й фактичні строки їх завершення, що дозволяє оцінити систематичність й ритмічність зусиль студента і забезпечити необхідну якість дипломної роботи. Завершення наукового дослідження в рамках магістерської дипломної роботи після остаточного рецензування констатується висновком наукового керівника. Текст висновку має містити інформацію щодо якості виконаної дипломної роботи з точки зору розкриття проблеми, досягнення поставленої мети, самостійної авторської позиції, виявлених невідповідностей і недоліків, на яких студент наполягає і залишає як дискусійні на захист роботи в ДЕК.

Крім того, передбачений обов'язковий висновок про дипломну роботу керівника магістерської програми, за якою навчається студент, можливість допуску її до захисту, а також згода завідувача випускової кафедри.

Визнання певних положень з результатів дослідження дискусійними не може бути підставою для недопуску магістерської дипломної роботи до зовнішнього рецензування і захисту.

Недопуск є обґрунтованим: якщо зміст виконаної роботи не відповідає плану і не розкриває проблему відповідно до обраної теми та стану об'єкта дослідження; коли отриманий кінцевий результат не збігається з метою дослідження, або сама мета не пов'язана з проблемою і не відповідає об'єкту і предмету дослідження; якщо в теоретичній частині містяться запозичення з літературних джерел без посилання на них, чи недостовірні посилання; коли робота виконана з порушенням вимог щодо її оформлення.

ТЕМА №4.2. ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Особливості прийомів наукових узагальнень.

Результати наукових досліджень потребують осмислення та узагальнення. Основними прийомами наукових узагальнень є:

- універсалізація, яка полягає в тому, що загальні моменти і властивості, які спостерігались на підприємстві як базі наукового дослідження, розповсюджуються на всі можливі випадки;

- ідеалізація, яка полягає в уявному конструюванні об'єктів, яких не існує в дійсності, і включає момент абстрагування від реальних процесів та явищ. Такі створені ідеальні об'єкти є значно простішими, ніж реальні, завдяки чому виникає можливість застосовувати до них математичні методи дослідження;

- концептуалізація, яка полягає у внесенні категорій і понять, запозичених з інших теорій;

- синтез, в основу якого покладено процедуру поєднання різних елементів об'єкта в єдине ціле – систему, без чого неможливо наукове пізнання цього об'єкта. У синтезі відбувається узагальнення аналітично виділених та вивчених особливостей об'єкта;

- індукція як формулювання логічних висновків шляхом узагальнення даних емпіричних методів дослідження. Результатом є висновок про загальні властивості усіх об'єктів, які належать до однієї групи, на основі спостереження достатньо широкої множини одиничних фактів (статистичної вибірки). Індуктивні узагальнення розглядаються як емпіричні закони. Розрізняють повну (загальний висновок будується на основі вивчення усіх предметів або явищ даної групи) і неповну індукції (загальний висновок будується на основі спостереження обмеженої кількості фактів) .

Наукові узагальнення економічних досліджень – це, як правило, літературний виклад результатів дослідження у вигляді наукової роботи, в т.ч. дипломної, магістерської та статті. Наукові узагальнення при цьому є кінцевим матеріалом дослідження, який оброблений і систематизований відповідно до мети дослідження. Стаття - найбільш поширена і обов'язкова форма опублікування наукових результатів дослідження. Її можна розглядати як найпростішу форму впровадження в практику наукових узагальнень.

2. Формування висновків та їх відповідності завданням дослідження

За наслідками проведеного дослідження формулюються висновки, які є найважливішими науковими та практичними результатами, «держаними у процесі наукового дослідження. **Висновки** – це короткий виклад отриманих наукових результатів. Вони формулюються суттю поставленої наукової проблеми.

Приклади формулювань висновків:

§ доведено ... (доведено, що інформація є необхідною передумовою поєднання та подальшого органічного зростання процесів в управлінні підприємствами сфери послуг...);

§ встановлено ... (встановлено, що туристичний ринок є одним з найбільш динамічних та, на відміну від інших ринків, характеризується великою кількістю учасників, значною їх географічною різноманітністю, швидким оновленням інформації...);

§ розкрито ... (розкрито змістовну сутність таких складових інформаційного ринку, як: інформаційні ресурси, інформаційний продукт, інформаційна послуга, інформаційні технології...);

§ виявлено ... (виявлено вплив сучасних інформаційних технологій на структурно-функціональні...);

§ обґрунтовано ... (обґрунтовано необхідність застосування маркетингових інструментів для просування товару...);

§ запропоновано ... (запропоновано Інтернет-методику оцінки якості готельних послуг споживачами...);

§ досліджено ... (досліджено технологію бронювання місць на підприємствах готельного господарства через туристичні агентства шляхом виконання таких етапів ...);

§ аргументовано ... (аргументовано, що саме створення комплексної системи автоматизації управління бізнес-процесами вирішить ряд актуальних на сьогодні проблем...);

§ проаналізовано ... (проаналізовано основні показники розвитку туризму в різних регіонах України та встановлено логічний зв'язок між кількістю обслугованих виїзних і внутрішніх туристів по областях України, з доходами населення та кількістю користувачів Інтернет...).

Перш ніж робити висновки, дослідник має ще раз перевірити завершеність кожної окремої частини наукової роботи і доказовість аргументації в цілому.

Висновки повинні містити результати розв'язаної наукової проблеми відповідно до мети дослідження та завдань, які були визначені (табл. 1).

Висновки є формою синтезу накопиченої у процесі дослідження наукової інформації. Цей синтез є послідовним, логічно побудованим викладенням отриманих результатів. Саме у висновках містяться знання, які є новими стосовно вихідних. У висновках додається стисла характеристика питання, розкриваються методи вирішення поставлених завдань, їх практичний аналіз, наголошується на кількісних і якісних результатах проведеного дослідження, обґрунтовується їх достовірність. У висновках має даватися узагальнена оцінка виконаної роботи з аргументацією важливих наукових результатів. Висновки слід формулювати ретельно і точно, вони не повинні бути перевантажені цифровими даними або містити додатковий виклад матеріалу. Для дослідника формулювання висновків є засобом самоперевірки результатів проведеного

дослідження, обґрунтування яких міститься у попередньому викладі. Висновки можуть включати і практичні пропозиції, які підвищують цінність теоретичного матеріалу. Зміст висновків відтворює суть і новизну виконаного. При формулюванні висновків дослідження слід показати відмінність результатів роботи від відомих раніше варіантів вирішення проблеми. Розроблені рекомендації за наслідками наукового дослідження повинні бути чітко сформульовані і відображати результативність запропонованих для підприємства заходів, умови та способи їх практичного застосування у тій чи іншій формі.

Таблиця 1

Приклад відповідності висновків завданням дослідження

Завдання	Висновки
Систематизувати інноваційні підходи до маркетингової діяльності туристичних підприємств із застосуванням різноманітних інформаційних технологій	Встановлено, що інформаційні технології як один із сучасних бізнес-інструментів забезпечують підтримку маркетингу двома основними способами: шляхом надання інформації, необхідної для прийняття маркетингових рішень, і забезпечення каналами для надання послуг новими способами. Визначено основні напрями використання маркетингової інформації в туризмі; виокремлено маркетингові функції; визначено різноманітні засоби реклами в Інтернеті; надано нове тлумачення поняття «електронний бізнес» та основних його складових (е-маркетинг, е-комерція), які більш детально охарактеризовано з урахуванням галузевої специфіки
Поглибити методичні основи оцінки якості взаємодії виробників та споживачів готельних послуг і визначити основні детермінанти, що на неї впливають	Оцінка ефективності управління відносинами зі споживачами в процесі ринкового вибору повинна ґрунтуватися на аналізі реакції споживачів на маркетингові стимули підприємства готельного господарства (пізнавальну, що поєднує засвоєну інформацію зі знанням; емоційну, що відображає ставлення та систему оцінок; поведінкову, що характеризує не тільки акт придбання, але й поведінку після нього), тобто підприємство повинно чітко знати, чого воно бажає домогтися на кожному етапі прийняття споживачами рішення щодо придбання послуг

<p>Визначити напрями реструктуризації управління суб'єктами туристичної діяльності в умовах Переходу суспільства їм інформаційну стадію розвитку</p>	<p>Вагомі зміни в технології управління під впливом ІТ обумовлюють необхідність реструктуризації управління туристичними підприємствами. Результатом організаційного моделювання шляхом структурування бізнесу та впровадження організаційних змін є: автоматизація управління і створення на підприємстві інтегрованої управлінсько-інформаційної системи; модифікація організаційної структури управління туристичним підприємством з урахуванням різних типів реакцій за діями, що відбуваються на підприємстві в межах його організаційної структури. Такі загальновизнані типи реакцій, як виробнича, конкурентна, стратегічна, інноваційна, підприємницька та адміністративна, а також нетрадиційні типи організацій (єдхократична, багатовимірна, партисипативна, підприємницька, мережева, віртуальна), вперше розглянуто стосовно суб'єктів туристичної діяльності. Таким чином, застосування сучасних інформаційних технологій забезпечить моделювання якісно нової системи менеджменту та підвищення рівня активізації підприємницької діяльності в туристичній сфері</p>
--	--

Значущість запропонованих рекомендацій повинна бути економічно обґрунтованою та мати практичне значення для певного підприємства, обраного емпіричною базою наукового дослідження. Рекомендації щодо практичного використання отриманих результатів дослідження мають бути перспективними, тобто враховувати не лише умови, що існують, але й зміни, що мають відбутися надалі (принаймні найближчим часом).

Теоретичні і прикладні положення, методики і рекомендації, які узагальнені в процесі наукового дослідження, реалізуються на практиці шляхом їх впровадження при удосконаленні діяльності організації, економічного стимулювання фінансово-господарської діяльності підприємства, підвищення ефективності менеджменту, маркетингу, обліку, контролю і аудиту.

3. Архітектоніка наукової статті та її структурні елементи.

Однією з форм апробації наукових досліджень є підготовка наукової статті. У ній викладено проміжні або кінцеві результати наукового дослідження, висвітлено окреме питання за обраною темою, сфокусовано науковий пріоритет автора, що робить результати дослідження надбанням

фахівців. Архітектоніка наукової статті ґрунтується на дослідженні наукової проблеми, комплексному розкритті фактів, об'єднанні їх у певну систему.

Для написання наукової статті слід ознайомитися з існуючими матеріалами щодо цієї теми (монографії, статті), що дасть можливість визначити рівень розробки досліджуваної теми в науці. Достовірність результатів, висвітлених у статті, посилюється системним використанням різноманітних джерел інформації: законодавчої та нормативної бази, даних Державного комітету статистики України, відповідних Міністерств, вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, Інтернет-ресурсів, фінансової та статистичної звітності підприємств галузі.

Наукова стаття як форма апробації наукових результатів повинна складатися з таких структурних елементів, як:

1) назва статті, яка стисло відображає головну ідею наукового дослідження (*наприклад*, «Управління обсягом товарообороту торговельного підприємства», «Інструменти вдосконалення асортиментної політики підприємства»);

2) прізвище та ініціали автора;

3) анотація (українською, російською, англійською мовами) - коротка характеристика змісту статті (*наприклад*, у статті розглянуто основні критерії конкурентоспроможності з формуванням відповідної методики її комплексної оцінки; визначено резерви підвищення конкурентоспроможності підприємства розглянуто проблеми формування бізнес-середовища для розвитку лізингу в Україні: наведено актуальність лізингу в сучасних економічних умовах, проаналізовано основні перешкоди, що стоять на шляху становлення ефективного лізингового ринку, та головні напрями їх подолання);

4) постановка наукової проблеми, її актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною, значення для розвитку певної галузі науки або практичної діяльності.

Актуальність проблеми. Для подальшого розвитку значного туристичного потенціалу України необхідне впровадження суттєвих змін та ліквідація великої кількості проблем, яка передусь цьому процесу. У сформованих ринкових умовах, що характеризуються досить високою конкуренцією, недостатньо розробити новий якісний товар, установити на нього оптимальну ціну і вибрати ефективні канали розподілу. Все більша увага у керуванні підприємством Приділяється маркетинговій політиці комунікацій.

Поряд з цим система маркетингових комунікацій підприємства спрямована на інформування, переконання, нагадування споживачам про їх товар, підтримку його збуту, а також створення позитивного іміджу підприємства. Ця система розвивається паралельно з економічними і

політичними структурами. Однак існує безпосередній зв'язок між рівнем економічного розвитку суспільства і рівнем розвитку системи маркетингових комунікацій, що визначається як технічним рівнем переданої інформації, так і ідеологією конкретної економічної системи.

Таким чином, практичний інтерес та необхідність більш інтенсивного впровадження політики маркетингових комунікацій обумовили актуальність цієї статті.

5) аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор; сучасні погляди на проблему; виокремлення невирішених питань у межах загальної проблеми, яким присвячена стаття.

Вивченню маркетингових комунікацій було присвячено ряд праць зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких – Анн Х., Багієв Г., Берет Дж., Голубкова Є., Доті Д., КотлерФ., Моріарті С., Пенроуз Дж., Россітер Дж., Сандидж Ч., Тарасович В., Уеллс У., Феофанов О. та багато інших. Аналізували ці проблеми й такі українські науковці, як А. Войчак, Т. Лук'янець, Г. Почепцов, В. Сахаров. Проте ще недостатньо вивчені питання щодо застосування комплексу маркетингових комунікацій у готельно-ресторанному бізнесі, чим і обумовлена наукова актуальність цієї статті.

6) формулювання мети статті, яка випливає з постановки наукової проблеми та огляду основних публікацій з теми; постановка завдань.

Метою написання статті є розроблення теоретичних і методологічних засад, науково-методичних і практичних рекомендацій з удосконалення маркетингової комунікаційної політики ТОВ «Драгобрат», м.Київ.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- з'ясувати сутність та зміст термінів «комунікація», «маркетингові комунікації», «маркетингова комунікаційна політика», «Інтернет-реклама»;
- визначити найбільш дієві інструменти для побудови ефективних комунікацій для даного сегменту ринку;

виявити особливості застосування маркетингових комунікацій в ТОВ «Драгобрат», м. Київ;

- розробити та обґрунтувати напрями удосконалення маркетингової комунікаційної політики ТОВ «Драгобрат», м. Київ.

7) виклад результатів досліджень шляхом висвітлення основних положень, особистих ідей, думок, отриманих наукових фактів, виявлених закономірностей, зв'язків, тенденцій, методик отримання та аналізу фактичного матеріалу, особистого внеску автора у досягнення і реалізацію основних висновків тощо;

8) загальний висновок, який містить узагальнення досліджень і рекомендації, їх значення для теорії і практики, а також суспільну, соціально-економічну значущість.

На основі проведених досліджень дійшли висновку, що маркетингова комунікаційна політика на ТОВ «Драгобрат» реалізується на високому рівні. Одним із чинників, який впливає на успішну реалізацію комунікаційної позиції, є раціональний розподіл засобів.

Головне питання - співвідношення між вартістю маркетингових комунікацій та їхньою ефективністю. Для найбільш ефективної побудови комунікацій ТОВ «Драгобрат» доцільним є спрямування бюджету на такі інструменти як стимулювання збуту та РК. Саме зазначені інструменти дозволять підприємству отримати вагомі конкурентні переваги та збудувати найбільш ефективну маркетингову комунікаційну політику.

9) список використаних джерел складають безпосередньо за друкованим твором або виписують з каталогів і бібліографічних покажчиків повністю, без пропусків будь-яких елементів, скорочення і т.д. Джерела необхідно розміщувати в алфавітному порядку за прізвищами перших авторів або заголовків.

10) прізвище, ініціали, науковий ступінь та вчене звання керівника дипломної магістерської роботи, який здійснював наукове редагування статті.

Під час роботи над рукописом статті рекомендується:

§ скласти робочий план статті, поділивши її основну частину на кілька (до 5-7) підрозділів;

§ відповідно до цих підрозділів згрупувати, обробити і викласти зібраний матеріал;

§ провести критичний аналіз викладеного матеріалу з метою усунення зайвих відомостей, неузгодженості у викладенні результатів і висновків дослідження;

§ написати чорновий варіант статті, поєднавши тексти окремих підрозділів;

§ вичитати чорновий варіант, забезпечити гармонійність викладу матеріалу відповідно до визначеного обсягу статті;

§ оформити остаточний варіант статті.

Наукова стаття є оприлюдненням результатів проведених наукових досліджень у т. ч. за темами дипломних магістерських робіт студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про державну статистику : Закон України // Відом. Верховної Ради України. - 2000. - № 43.
2. Про інформацію : Закон України // Відом. Верховної Ради України. 1992.-№48.
3. Андрейчиков А.В. Анализ, синтез, планирование решений в экономике / А.В. Андрейчиков, О.Н. Андрейчикова. - М. : Финансы и статистика, 2000. - 368 с.
4. Баканов М.И. Теория экономического анализа : учебник / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. - 4-е изд., доп. и перераб. - М. : Финансы и статистика, 2002. - 416 с.
5. Басовский Л.Е. Теория экономического анализа : учеб. пособие / Л.Е. Басовский. - М. : ИНФРА-М, 2001. - 222 с.
6. Бернштейн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Л.А. Бернштейн ; пер. с англ. ; науч. ред., пер. И.И. Елисеева ; гл. ред. сер. Я.В. Соколов. - М. : Финансы и статистика, 1996. - 624 с.
7. Бирман Г. Экономический анализ инвестиционных проектов / Г. Бирман, С. Шмидт ; пер. с англ. - М. : Банки и биржи ; ЮНИТИ, 1997.-631 с.
8. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень : підручник / М.Т. Білуха. - К. : АБУ, 2002. - 480 с.
9. Бороненкова С.А. Управленческий анализ : учеб. пособие / С.А. Бороненкова. - М. : Финансы и статистика, 2002. - 384 с.
10. Бутинець Ф.Ф. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності / Ф.Ф. Бутинець, І.В. Жиглей, В.М. Пархоменко. - 2-ге вид., перероб. і допов. - Житомир : ПП «Рута», 2001. - 544 с.
11. Бутинець Ф.Ф. Економічний аналіз. Практикум : навч. посіб. [для студ. вузів] / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Мних, О.В. Олійник. Житомир : ЖІТІ, 2000.-416 с.
12. Верба В.А. Проектний аналіз : підручник / В.А. Верба, О.А. Загородах. - К. : КНЕУ, 2000. – 322 с.
13. Вуколов Э.А. Основы статистического анализа. Практикум по статистическим методам и исследованию операций с использованием пакетов «Statistica» и «Excel» / Э.А. Вуколов. М. : Форум, 2004. - 464 с.
14. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством: Графічне моделювання : навч. посіб. / В.Г. Герасимчук. - К. : КНЕУ, 2000. - 360 с.
15. Грищенко І.М. Основы научных исследований : навч. посіб. / І.М. Грищенко, О.М. Григоренко, В.А. Борисейко. - К. : Київ, нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 186 с.

16. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія. Економічна нобеле-логія / М.В. Довбенко. - К. : Академія, 2005. - (Серія «Учебники, учебные пособия»)
17. Економічний аналіз : навч. посіб. / М.А. Болуха, В.З. Бучевський, М.І. Горбуток ; за ред. М.Г. Чумаченка. - К. : КНЕУ, 2001. - 540 с.
18. Сріна А.М. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / А.М. Сріна, В.Б. Захожай, Д.Л. Срін. - К. : Центр навч. л-ри, 2004. - 212 с.
19. Загорський В.С. Рекомендації з експертизи дисертаційних робіт у експертній раді ВАК України: економічні спеціальності / С. Загорський, О.М. Тищенко. - Х. : ІНЖЕК, 2008.
20. Захожай В.Б. Статистика : підручник / В.Б. Захожай, І.І. Попов. К. : МАУП, 2006. - 536 с.
21. Іванова Н.Ю. Аналіз беззбитковості виробництва: теорія та практика : навч. посіб. / Н.Ю. Іванова. - К. : Лібра, 2002. - 72 с.
22. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження : навч. посіб. / О.В. Клименюк. К. : Міленіум, 2005.- 323 с.
23. Ковальчук Т.В. Математика для економістів / Т.В. Ковальчук, С. Мартиненко. - Ч. 1. - К. : КНТЕУ, 2005.
24. Ковальчук Т.В. Математика для економістів / Т.В. Ковальчук, В.С. Мартиненко. - Ч. 2. - К. : КНТЕУ, 2007.
25. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств : навч. посіб. / М.Я. Коробов. - К. : Знання ; КОО, 2000. - 378 с.
26. Красс М.С. Математика для экономических специальностей / М.С. Красс. - М. : Дело, 2002.
27. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. / О.В. Крушельницька - К. : Кондор, 2006. - 206 с.
28. Кузнецов Н.Н. Подготовка и оформление рефератов курсовых и дипломных работ / И.Н. Кузнецов. - Минск : ООО «СЭР-ВАТ», 2000. - 243 с.
29. Кузьмин В. Microsoft Office Excel 2003 : учеб. курс / В. Кузьмин. - М. : Диалектика, 2003. - 493 с.
30. Лакатос И. Методология исследовательских программ : сборник / И. Лакатос ; пер. с англ. - М. : АСТ ; Ермак, 2003.
31. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання / Л.А. Лахтіонова. - К. : КНЕУ, 2001. - 387 с.
32. Лернер Ю.І. Бізнес-планування підприємницької діяльності в умовах невизначеності та ризиків / Ю.І. Лернер. - Х. : Фактор, 2006.
33. Лудченко О.А. Основы научных исследований : учеб. пособие / О.А. Лудченко, Я.А. Лудченко, Т.А. Примак. К. : Знання ; КОО, 2000. - 114 с.
34. Макогон Ю.В. Основы научных исследований в экономике : навч. посіб. / Ю.В. Макогон, В.В. Пилипенко. - Донецьк : Альфа-прес, 2007. - 144 с.

35. Мельник В.М. Основи економічного аналізу (короткий георетико-методологічний курс) : навч. посіб. / В.М. Мельник. - Ірпінь : Акад. ДПС України, 2000. - 182 с.
36. Методичні рекомендації з використання статистичної інформації та методів її аналізу в дипломних роботах для студентів всіх спеціальностей та форм навчання. - К. : КТШЕУ, 2007. 128 с.
37. Мних Є.В. Економічний аналіз : навч. посіб. / Є.В. Мних, І.Д. Ференц. - Л. : Армія України, 2000. - 144 с.
38. Ортинська В.В. Маркетингові дослідження : підручник / В.В. Ортинська, О.М. Мелишкович. - К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. - 376 с.
39. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій / Бюл. ВАК України. - К. - 2007. - № 6. - С. 9-16.
40. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій / Бюл. ВАК України. - К. - 2008. - № 3.
41. Планування діяльності підприємства : навч. посіб. / за заг. ред. В.Є. Москалюка. - К. : КНЕУ, 2005. - 384 с.
42. Планування та прогнозування в умовах ринку : навч. посіб. / під ред. В.Г. Воронкової. - К. : Професіонал, 2006. - 608 с.
43. Ситуационный анализ бизнеса и практика принятия решений : учеб. пособие для вузов / В.М. Попов, С.И. Ляпунов, В.В. Филиппов, Г.В. Медведев. - М. : КноРус, 2001. - 384 с.
44. Попов І.І. Теорія статистики. Практикум : навч. посіб. / І.І. Попов. - К. : КНТЕУ, 2006. - 290 с.
45. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання : підручник / П.Я. Попович. - Т. : Екон. думка, 2001. - 454 с.
46. Поппер К. Логика научного исследования / К. Поппер ; пер. с англ. - М. : Республика, 2005.
47. Притульська Н.В. Положення про дипломну магістерську роботу : навч.-метод. вид. / Н.В. Притульська, Т.А. Ротова, Л.Є. Калиновська. - К. : КНТЕУ, 2007. - 27 с.
48. Причепій С.М. Філософія : підручник / С.М. Причепій, А.Я. Чорний, Л.А. Чекаль. - К. : Академвидав, 2007.
49. Прыкин Б.В. Экономический анализ предприятия : учебник / Б.В. Прыкин. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 360 с.
50. Руденко Л.В. Аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства : навч. посіб. / Л.В. Руденко [та ін.], - К. : Укоопспілка, 2000. - 422 с.
51. Рыжиков Ю.И. Имитационное моделирование: Теория и технологии / Ю.И. Рыжиков. - М. : Альтекс-А, 2004. - 380 с.

52. Сабитов Р.А. Основы научных исследований : учеб. пособие / Р.А. Сабитов. - Челябинск, 2002. - 138 с.
53. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия : учеб. пособие / Г.В. Савицкая. - 7-е изд., испр. - Минск : Новое знание, 2002. - 704 с.
54. Сергієнко Л.П. Основи наукових досліджень у психології: кваліфікаційні та дипломні роботи : навч. посіб. / Л.П. Сергієнко. - К. : Професіонал, 2009. - 240 с.
55. Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. - М., 2000.
56. Соколова Г.Н. Информационные технологии экономического анализа / Г.Н. Соколова. - М. : Экзамен, 2002. - 320 с.
57. Соловйов С.М. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / С.М. Соловйов. - К. : Центр навч. л-ри, 2007. - 176 с.
58. Статистика : підручник / С.С. Герасименко, А.В. Головач [та ін.]. - К. : КНЕУ, 2000. - 468 с.
59. Статистика: структурно-логічні схеми та задачі : навч. посіб. - К. : КНЕУ, 2007. - 304 с.
60. Стеченко Д.М. Методологія наукових досліджень : підручник / Д.М. Стеченко. - К. : Знання, 2007. - 317 с.
61. Сурмін Ю. Майстерня вченого : підруч. для науковця / Ю. Сурмін. - К. : НМЦ, 2006.
62. Тарасюк Г.М. Планування діяльності підприємства : навч. посіб. / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб. - К. : Каравела, 2003.
63. Теория анализа хозяйственной деятельности : учебник / В В. Осмоловский, Л.И. Кравченко, Н.А. Русак и др. ; под общ. ред. В.В. Осмоловского. - Минск : Новое знание, 2001. 318с.
64. Ткаченко Т.І. Дипломна магістерська робота : метод, рек. до виконання / Т.І. Ткаченко, В.В. Білик. К. : Київ. кац. торг.-скон. ун-т, 2008. - 28 с.
65. Халафян А.А. STATISTICA 6. Статистический анализ данных / А.А. Халафян. - 3-е изд. - М. : Бином-Пресс, 2007. - 512 с.
66. Цисарь И.Ф. MATLAB Simulink. Компьютерное моделирование экономики / И.Ф. Цисарь. - М. : Солон-Пресс, 2008. - 256 с.
67. Чечевицына Л.Н. Экономический анализ : учеб. пособие / Л.Н. Чечевицына. - Ростов н/Д : Феникс, 2001. - 448 с.
68. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В.М. Шейко. 2-ге вид., допов. і перероб. - К. : Знання-Прес, 2002. - 295 с.

69. Шуремов Е.Л. Автоматизированные информационные системы бухгалтерского учета, анализа, аудита : учеб. пособие для вузов / Е.Л. Шуремов, Э.А. Умнова, Т.В. Воропаева. - М. : Перспектива, 2001.-363 с.

70. Экономический анализ : учеб. для вузов / под ред. Л.Т. Гиляровской. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 527 с.

71. Що захищаємо: дисертації в цілому чи лише положення для захисту? // Бюл. ВАК України. - 2009. - № 2. - С. 19-24.

Інтернет-ресурси

1. Донцова Л.В. Комплексный анализ бухгалтерской отчетности / Л.В. Донцова, Н.А. Никифорова. - 4-е изд. перераб. и доп. - М. : Дело и Сервис, 2001. - 304 с. - Режим доступа : <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/21127/>

2. Корняков М.В. Как написать кандидатскую диссертацию, или Курс молодого бойца / М.В. Корняков, Д.Е. Махно. - Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/11975/>

3. Требования к квалификационной (дипломной) работе. - Режим доступа : <http://www.ksocpol.rags.ni/diplom.htm>

4. <http://gpssmodelling.narod.ru>

5. Что такое плагиат, или О западных стандартах научной этики. - Режим доступа : <http://www.osvita.org.ua/articles/68.html>

6. Інформаційно-пошукова система (ІПС). - Режим доступу : <http://inpos.com.ua/203>

7. <http://matlab.exponenta.ru/index.php>

8. <http://office.microsoft.com/ru-ru/default.aspx>

9. Закони України, нормативні акти тощо (пошук документів). Режим доступу : <http://rada.gov.ua/laws/pravo/new/search.litml>

10. Основы научных исследований. - Режим доступа : http://student-ieee.narod.ru/ond/ONDtaPz_Chapter_2_brief.doc

11. Електронні каталоги інформаційних ресурсів. - Режим доступу : <http://www.analitik.ru>.

12. <http://www.answers.com/topic/scientific-method>

13. НДР студентів. - Режим доступу : http://www.edu.playex.org/index.php?option=com_content&task=view&id=270&Itemid=88888960

14. <http://www.exponenta.ru/sofl/Statist/Statist.asp>

15. <http://www.gpss.ru>

16. Пошукові служби Інтернет. - Режим доступу : <http://www.kinder.mksat.net/pages/libfindix/inetfind.htm>

17. <http://www.spss.com>

18. <http://www.spss.ru>

19. <http://www.statsoft.ru/home/portal/default.asp>

20. Накопичення та обробка інформації. - Режим доступу : http://www.tsaa.org.ua/View_2/Pages/Electros/MVZ/tema3.htm
21. Сторінка Кабінету Міністрів України. - Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
22. Сторінка Верховної Ради України. - Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
23. Сторінка Державного комітету статистики України. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
24. Scientific methods (English). Sci-Tech Encyclopedia: McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology, 5th edition. - Режим доступу : <http://www.answers.com/topic/scientific-method>
25. Scientific methods (English). The American Heritage Dictionary of the English Language, 4th edition. - Режим доступу : <http://www.answers.com/topic/scientific-method>
26. Scientific methods (English): home page of prof. Frank L.Y. Wolfs. Department of Physics and Astronomy, University of Rochester, NY 14627, USA. - Режим доступу : <http://teacher.pas.rochester.edu/phylabs/appendixe.html>

Навчальне видання

КОТИКОВА Олена Іванівна

**МЕТОДИКА І ОРГАНІЗАЦІЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Курс лекцій

Формат 60x84/16

Папір друк. 652/142. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 4,0.

Обл.-вид. арк. 3,6.

Тираж 100 прим. Зам. №

Видавничий відділ Миколаївського державного аграрного університету

54010, м. Миколаїв, вул. Паризької комуни, 9

Свідоцтво видавничої справи ДК № 1155 від 17.12.2002 р.